

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

MAGISTERSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2013–2015

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Ondřej Mašek

Vývoj volební rétoriky v posledních dvaceti letech

Praha 2015

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jana Vlčková, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER'S COMBINED (PART TIME) STUDIES

2013–2015

DIPLOMA THESIS

Ondřej Mašek

**The Development of electoral rhetoric
in last twenty years**

Prague 2015

The Dissertation Thesis Work Supervisor: PhDr. Jana Vlčková, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 06.03.2015

Anotace

Obsahem diplomové práce je analýza volební rétoriky uplynulých dvaceti let s důrazem kladeným na etablované politické subjekty/strany mající víceletou historii v moderních dějinách České republiky, a to na stranu ČSSD, ODS a KSČM. Diplomová práce přináší nejen retrospektivní pohledy na vývoj volební rétoriky uvedených politických stran, nýbrž předkládá i praktické příklady použitých volebních rétorik včetně rozboru jejich účinnosti a dopadu na volební výsledky.

Klíčové pojmy

Argumentace, ČSSD, demokratický, ideologie, kampaň, KSČM, ODS, opozice, parlamentní, poslanci, rétorika, strana.

Annotation

This dissertation thesis is based on a complex analysis of electoral rhetoric of past twenty years with putting the emphasis on established political parties which have long-standing duration in a modern history of the Czech republic, namely ČSSD, ODS and KSČM. The dissertation thesis brings either retrospective views of electoral rhetoric's development and also presents practical illustrations of electoral rhetorics, their application and a breakdown of their effectiveness including an impact to election results too.

Key words

Argumentation, ČSSD, democratic, ideology, campaign, KSČM, ODS, opposition, parliamentary, deputies, rhetoric, party.

Obsah

ÚVOD.....	7
1 RÉTORIKA MINULOSTI A SOUČASNOSTI V ŠIRŠÍCH SOUVISLOSTECH.....	9
2 PRVNÍ KROKY KE ZMĚNÁM SMĚREM K POSTKOMUNISTICKÝM VOLBÁM.....	17
2.1 Boj o volební systém	17
2.2 Odsouzení totality – nejednotná rétorika	22
2.3 Mediální reflexe počátků sametové revoluce a rétorika počátku 90. let	24
3 PARLAMENTNÍ VOLBY 1996 A VOLEBNÍ RÉTORIKA HL. POLITICKÝCH STRAN.....	30
4 FENOMÉN OPOZIČNÍ SMLOUVY A RÉTORIKA KOLEM NÍ.....	34
4.1 Mediální odezva jednoho sloganu	36
5 PARLAMENTNÍ VOLBY 2002 A VOLEBNÍ RÉTORIKA.....	38
5.1 „Vděčné“ a zneužitelné téma Benešových dekretů	39
5.2 Extrémismus, zahraniční investice, daně, reforma armády	41
5.3 Ignorovaná témata	42
6 NOVÉ PRŮVODNÍ PRVKY KAMPANÍ A VOLEB	44
6.1 Volební kampaň ČSSD, ODS a KSČM	46
6.2 Vypjatá rétorika politických vůdců	48
7 VOLBY 2010 S NEČEKANÝMI VÝSLEDKY	51
8 ČSSD JAKO PRŮKOPNÍK MKTG REVOLUCE A NOVÉHO TYPU VOL. KAMPANĚ.....	58
9 NESMIŘITELNÁ RÉTORIKA – SROVNÁNÍ NÁZORŮ V. HAVLA A V. KLAUSE NA OBČANSKOU SPOLEČNOST	61
10 PROMĚNY POSTOJŮ A RÉTORIKY MILOŠE ZEMANA	67
11 NACIONALISMUS, EXTRÉMISMUS A XENOFOBIE – NEBEZPEČNÉ PRVKY NEGATIVNÍ A MANIPULATIVNÍ RÉTORIKY	71
12 CITLIVÁ MÍSTA POLITICKÉ KOMUNIKACE.....	76
ZÁVĚR	80

ÚVOD

Tato diplomová práce má za cíl postihnout hlavní rysy vývoje volební rétoriky českých politiků, respektive politických stran, a to s důrazem na ČSSD, ODS (OF) a KSČM, v průběhu uplynulých dvaceti let, resp. od prvních parlamentních voleb, po roce 1989. V souvislosti s tím vyvstává ovšem jisté metodologické dilema: s ohledem na to, že začátek sledovaného období byl fakticky stanoven rokem 1989 – tedy rokem velké a zásadní politické, ekonomické a sociální proměny – můžeme si položit otázku, zda lze v té době vůbec hovořit o rétorice v původním smyslu slova. Ta je totiž obvykle definována jako nauka pojednávající o verbálním projevu a vedle gramatiky a dialektiky také jako jedno ze tří původních svobodných umění (tzv. trivía), vyučovaných na středověkých univerzitách, přičemž jde o jednu z nejstarších jazykových disciplín: *„ve více než dvoutisíciletém vývoji rétoriky nalézáme – v porovnání s vývojem ostatních tzv. svobodných umění – snad nejvíce zvratů, pochyb o oprávněnosti existence, dočasných zániků i několikerých období rozkvětu. Příčinou těchto peripetií je patrně sám charakter rétoriky, která bývala často stavěna do ostrého protikladu k ostatním oborům trivía, ke gramatice a dialektice, s nimiž nicméně vytvářela jistý celek, představující nutný předpoklad zvládnutí vyšší složky starověkého a středověkého vzdělání...“*¹

Rétorika v českém (i slovenském) prostředí však po roce 1948 na několik desetiletí víceméně zmizela z tuzemských učebních osnov. Realizátoři politických procesů v 50. letech (významná část z nich se rekrutovala ze zástupců justice, kteří svého klasického vzdělání nabyli ještě před 2. světovou válkou a po roce 1948 se pak konformovali s komunistickým režimem a jeho praktikami) sice v průběhu zmíněných procesů prokázali značné schopnosti ve sféře manipulativní rétoriky, ale úroveň politických projevů a veřejných vystoupení pak v následujících 40 letech značně poklesla, nezřídka až do poloh primitivní demagogie. Jedním z důsledků výchovy v tomto prostředí bylo, že naprostá většina nové politické reprezentace nastoupivší po roce 1989 měla s technikou i uměním mluveného projevu mírně řečeno značné potíže. Ostatně, vzdor tomu, že se na polistopadové politické scéně koneckonců objevilo

¹KRAUS, J. Rétorika – disciplína moderní. *Slovo a slovesnost*: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka. 1974, roč. 35, č. 2, s 136. ISSN 0037-7031.

několik řečníků vynikající úrovně, většina ostatních má zmíněné potíže dodnes. Charakteristikou projevů renomovaných českých rétorů, V. Klause a – s důrazem na současnost i M. Zemana – se zabývají tématicky zaměřené zvláštní kapitoly této práce. V této souvislosti by autor práce rád reklamoval možnost využít zejména u tří výše jmenovaných politiků také ukázky jejich projevů, jež sice nejsou vždy nutně spjaté s volbami, rétoriku zmíněných osobností však ilustrují velmi dobře.

V každém případě v následujících kapitolách, zachycujících vývoj volební rétoriky především tří hlavních českých politických stran, resp. jejich reprezentantů, bude tedy třeba s pojmem „rétorika“ pracovat spíše v přeneseném smyslu slova, tedy jako se způsobem komunikace uplatňující se jednak na mezistranické úrovni a jednak na úrovni od politické strany (případně jejího konkrétního reprezentanta) směrem k veřejnosti.

Vzhledem k vysoké míře společenské nebezpečnosti toho druhu rétoriky, který bývá označován jako „negativní“ či „manipulativní“ se zároveň domníváme, že by bylo vhodné zařadit i samostatnou kapitolu věnovanou tomuto sub tématu, a to s využitím příkladů xenofobně laděných projevů některých politických subjektů před volbami do Evropského parlamentu v roce 2014, byť se nutně nejedná o strany, jež jsou v ohnisku zájmu této práce.

Než se však soustředíme na vlastní téma diplomové práce, považujeme za vhodné zasadit je do širších souvislostí geografických a historiografických, a to ze dvou hlavních důvodů: jednak jde o to, že se ona rétorika, byť v modifikaci odpovídající 21. století, takřikajíc realizuje na území, které tradičně patřilo a patří ke kulturnímu prostoru, jehož odkaz se zrodil právě v antickém Řecku; druhým důvodem, kvůli kterému jsme se rozhodli zasadit téma práce do vícestranných spojitostí, je pak i snaha o nalezení jistých historických paralel, jež mohou vytvořit most mezi minulostí a současností a pomoci tak k pochopení některých problémů současné politické rétoriky v geograficky širším měřítku, ale i na domácí půdě; konečně pak třetím důvodem je pokus o obecnější reflexi studijní látky, probírané na univerzitě, která je zadavatelkou této diplomové práce.

1 RÉTORIKA MINULOSTI A SOUČASNOSTI V ŠIRŠÍCH SOUVISLOSTECH

Historické prameny shodně tvrdí, že v antickém Řecku chápali rétoriku jako jednu z nejváženějších věd. Proč tomu tak bylo? Řecká demokracie předpokládala, že se celá obec bude příležitostně scházet a hlasováním rozhodovat o nejzávažnějších otázkách. Ony otázky však musel někdo občanům nejdříve vyložit a tak se rétorika stala po filozofii nejdůležitější vědou. Píše o tom například i český jazykovědec Jiří Kraus: *„Antická společnost chápala rétoriku hlavně jako umění (řecky techné, latinsky ars), které podle uspořádaného souboru pravidel nebo na základě nápodoby klasických vzorů (mimésis, imitatio) učilo každého člověka, tedy i toho, kdo není nadán přirozeným talentem k mluvení, dosáhnout úspěchu při vyjadřování svých názorů v dané situaci – na poradním shromáždění, u soudu nebo při jiné veřejné příležitosti. Dominantní postavení rétoriky ve výchově občana jako podstatná součást antického kulturního dědictví však zároveň řadí soustavu rétorických poznatků nejen mezi praktické dovednosti, ale i mezi vědní disciplíny. Rétorika už od svých počátků vystupovala jako techné, to je zkušenost a rutina, empeiria, ale zároveň také jako významná složka úsilí o poznání a vysvětlení skutečnosti...“*²

Nutno si uvědomit, že nejen klasická média (tisk, rozhlas, televize), ale v současnosti navíc též internet, jak je známe a využíváme dnes, tehdy samozřejmě neexistovala. Hlavním komunikačním prostředkem byl tedy živý hlas – hlas, který musel ovládnout náměstí, amfiteátr, senát. Řečník musel vyslovovat zřetelně, mluvit přesně, jednoznačně. Politik, učitel či obchodník byli úspěšní, nebo neúspěšní podle svých rétorských zkušeností a dovedností, jak uměli hlasem ovládnout prostor a – ovšem – svými argumenty mysl naslouchajících lidí. Za těchto okolností nabývala zejména u veřejně činných osob na důležitosti technická stránka mluveného projevu, resp. řečový výcvik nebo dokonce drill.

Historicky prvním zaznamenaným pokusem o léčbu zadrhávání v řeči byla zřejmě „oblázková metoda“, použitá údajně ve 4. st. př. n. l. adeptem řečnického umění Démosthenem: jdi na pobřeží, naplň svá ústa oblázky a donuť je překonat překážku! Profesorka klasických studií na univerzitě v Cambridge, Mary Beardová k tomu dodává: *„Když se tehdejší Řekové dozvídali o Démosthenovi, který si cvičil mluvidla*

²KRAUS, J. *Rétorika v evropské kultuře*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 3. ISBN: 9788024620015.

*pomocí oblázků v ústech, křičíval tak hlasitě, aby překřičel mořský příboj, či konečně deklamoval cestou vzhůru do kopce sotva popadaje dech, pochopili důležitou pravdu starověké kultury: že technika řečnictví je naučitelná; v kultuře, ve které ústní přesvědčování ve sféře obchodu a politiky znamenalo téměř všechno, měla značnou váhu víra, že veřejný projev je skutečně dovedností, jíž může nabýt skoro každý, kdo je ovšem zároveň připraven pustit se do tvrdé práce...*³

Starověká díla byla plná rad těm, kdo chtěli být dobrými řečníky; klasičtí pedagogové si sice stěžují, že na tuto literaturu dnes v knihovnách spíše už jen usedá prach, ale tato díla mohou být přesto zdrojem překvapení. Nabízejí totiž mimo jiné poměrně široké spektrum témat: od návodů, jak při mluveném projevu pracovat s gesty – dnes bychom asi řekli jak upravit řeč svého těla – kdy si v tom či onom mluveném projevu dovolit žert, kdy dramatickou pauzu („timing“), až po rytmus, kadenci a samozřejmě strukturu efektivního řečnění. Zmíněná Mary Beardová však připomíná, že podobnou péčí o „řečovou výchovu“ se skutečně vyznačovalo už i školství starověkého Říma: „...*I římstí chlapci – alespoň ti z bohatších rodin – trávili v nejlepších časech říše většinu školního času praktikováním řečnického umění; některá z jejich školních cvičení se dokonce zachovala: 'Obhajuj Romula obviněného ze zabití Rema' ... nebo: 'Prones řeč, v níž poradíš králi Agamemnonovi, zda má či nemá obětovat svou dceru Ifigenii...*“⁴

Moderní doba – jak se na tom shodují mnozí současní odborníci ve sféře veřejného projevu – do značné míry zdělila onen starověký názor, že řečnictví je záležitostí techniky. Skutečně si zřejmě uchováváme poněkud fatalistickou představu, že prostě někteří lidé jsou ve veřejném projevu přirozenými talenty, kdežto jiným takříkajíc „není dáno“. Sílu a dosah rétoriky výstižně definuje tato věta: „*Náš hlas je ve spojení s naším srdcem. A hlas v kontaktu se silou slova dokáže otevírat srdce druhých, dokáže otevírat další dveře našich možností a ryze nových pohledů na sebe sama.*“⁵

I moderní autoři projevů obvykle kladou důraz na techniku, ale zároveň při tom obhajují mnoho triků, používaných už ve starověku: například „seskupujte příklady do trojic“...Triáda (někdy také nazývaná „pravidlo tří“) je ovšem ve skutečnosti spíš

³THE GUARDIAN. *Mary Beard - What makes a great speech*. [online]. © 26.02.2011 [cit. 2014-09-14]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/books/2011/feb/26/kings-speech-oscar-mary-beard>

⁴dtto co předchozí

⁵SÄTTLER, R. *Rétorika a verbální charisma*. [online]. © 2010 [cit. 2014-09-14]. Dostupné z: <http://www.robertsattler.cz/firemni-programy/retorika-a-charisma/>

obecným principem než řečnickou technikou – v každém případě však principem velmi efektivním. Lidský mozek totiž z nějakého důvodu, jak se zdá, absorbuje a uchovává informace efektivněji právě jsou-li „dávkovány“ ve trojicích. Jako konkrétní příklad by zde mohl posloužit poměrně známý projev britského premiéra Tonyho Blaira z roku 2005, ve kterém zmíněný politik sliboval další investice do školství, bude-li ovšem jeho vláda znovu zvolena: „Zeptejte se mne na tři priority mé vlády a já vám odpovím – vzdělání, vzdělání, vzdělání...“⁶

Jazykoví specialisté, kteří se věnují rozborům projevů prezidenta Obamy, často vyzdvihují jeho řečnické mistrovství, které jako by nepřímě převzal od proslulého antického řečníka Cicera: připomeňme například Obamovy repetice velmi známého předvolebního sloganu „Yes, we can“ (Ano, můžeme), citlivě umísťované triády, o kterých už byla řeč, či rafinované odkazy, zejména na projevy Martina Luthera Kinga... Jako konkrétní ilustrace může posloužit krátká ukázka z projevu prezidenta Obamy při odhalení památníku M. L. Kinga ve Washingtonu v říjnu 2011: „...*Dokonce i poté, když prošly zákony o občanských a volebních právech a Afroameričané po celé Americe se stále cítili být uvězněni v pasti chudoby, doktor King tehdy neřekl, že tyto zákony jsou zklamáním; neřekl, že je příliš obtížné jejich uplatnění a neřekl do třetice ani – spokojme se tedy s tím, čeho bylo dosaženo a pojďme domů. Naopak, místo toho vyzýval – přijměme tato drobná vítězství a rozšířme naši misi, abychom dosáhli nejen občanské a politické rovnosti, ale rovněž ekonomické spravedlnosti; bojujme za existenční minimum, za lepší školy a pracovní příležitosti pro všechny, kteří chtějí pracovat...*“⁷

Při přemýšlení o antických „mistrech slova a hlasu“, jak starověké rétory nazývala profesorka Beardová, se ovšem musí vynořit i zcela aktuální otázky, týkající se jednak způsobu hodnocení oněch mistrů antické rétoriky, ale také – přeneseně – tak či onak i řečníků dneška. Byli bychom skutečně tak silně ovlivněni Démostenem nebo Ciceronem, kdybychom měli možnost, slyšet je mluvit „v plném nasazení“? Nezůstali bychom při jejich poslechu náhodou chladní, když už ne znudění anebo přinejmenším tak trochu vyvedení z míry? Odpověď na tuto hypotetickou otázku by zřejmě byla

⁶BBC. *Education, education, education*. [online]. [cit. 2014-10-18]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6564933.stm>

⁷THE WHITE HOUSE BLOG. *President Obama at the Martin Luther King, Jr. Memorial Dedication: "We Will Overcome"*. [online]. [cit. 2014-10-18]. Dostupné z: <http://www.whitehouse.gov/blog/2011/10/16/president-obama-martin-luther-king-jr-memorial-dedication-we-will-overcome>

kladná: za tisíciletí se změnila jazyková kultura, způsob vyjadřování, argumentace... Zvláště pak dnes – pod vlivem moderních médií – by projevy antických rétorů dokonce s velkou mírou pravděpodobnosti mohly působit značně nestravitelně.

Nicméně – to, že například už zmíněné projevy amerického prezidenta Obamy stojí na principech řečnictví ustavených před více než dvěma tisíciletími na druhé straně naznačuje, že řečnické triky, které účinkovaly tenkrát mohou být v mnoha případech efektivní i dnes. Dobrý projev je zkrátka dobrý projev, lhostejno, kdy byl vysloven.

Přesto je prospěšné připomenout si prostou zkušenost ze studia archiválií: stačí nahlédnout do archivovaných novin z 19. století, na tehdy oblíbené doslovné přepisy politických projevů. V nich bývaly často zaznamenány i reakce publika popisující v klíčových pojmech jako „potlesk“, „smích“, či „nesouhlasné mručení“ vnímání exponovaných okamžiků politického projevu. Avšak po přečtení s oním stoletým odstupem nás ovšem mohou napadat zcela legitimní a logické otázky: proč publikum tleskalo zrovna tomu či onomu vyjádření, té či oné řečnické figuře? Co na tom či onom řečnickém obratu shledávalo směšného nebo naopak pobuřujícího? Pochopitelně, nemalou roli hraje dobový kontext, ale i při jeho případné znalosti nás mohou trápit četné pochybnosti. Anebo si představme, jak je možné, že před dvěma stoletími ještě běžnou délkou poslaneckých projevů (v některých případech až 6 hodin bez přestávky) kolegové řečníka vydrželi víceméně bez újmy na zdraví, byť možná nikoliv bez ztráty pozornosti. Měli snad naši předkové vyšší „práh nudy“ než máme my dnes? Nebo snad bylo tenkrát obecně méně zábavy? Ano, například takový Fidel Castro proslul ve svých nejlepších letech podobně obsáhlými vystoupeními, ale vnější projevy jejich kladných přijetí kubánským publikem ještě samy o sobě nedokazují ani efektivitu projevů, ani to, zda byly vnímány soustředěně a s odpovídající pozorností.

Z historického pohledu je součástí onoho problému pravděpodobně i skutečnost, že fakticky všechny klasické „mluvené projevy“ z dob před počátkem 20. století známe jen v písemné podobě a neumíme si je tedy představit v podobě akustické. Ale je tu ještě jedno hledisko, a sice morální: do jaké míry jsme ochotni chápat projev jako dobrý nejen z pohledu techniky jeho přednesení, ale také účinku, ať už politického, nebo morálního? Jinými slovy: do jaké míry může být projev – zejména například v přelomových okamžicích společenského vývoje – chápán jako dobrý, nedokáže-li vést k dobrému praktickému konci nebo takové pozitivní vyústění alespoň

inspirovat, nemluvě o tom, vyústí li dokonce, ať úmyslně či neúmyslně, v konec zřetelně špatný?

Jiří Kraus se ve své knize *Rétorika v evropské kultuře* zmiňuje o tom, že „Řekové věnovali hodně úvah ve svých spisech problému pravdy v rétorice a problémům etiky rétora. Dobře si uvědomovali, že řeč může nadchnout tisíce lidí k velkým činům. Řecké dějiny neznají pouze demokracii, ale také oligarchii, tedy vládu několika silných, mezi nimiž nechyběli také řečníci. Ti se nazývali demagogové. Demos – lid, ago – vedu, zavádím. Demagog může být mistrným řečníkem. Pracuje totiž s polopravdami, mobilizuje předsudky a neštítí se ani lží. Zneužívá neinformovanosti lidí, znejišťuje myslící a emotivně strhává nemyslíci...”⁸

Známý starořecký autor komedií Aristofanes v 5. st. př. n. l. upozorňoval na důmyslné řečníky, jejichž podmanivá slova dokázala zaměnit dobré se špatným a naopak. Ostatně, vrátíme-li se ještě na okamžik ke zmíněnému Démosthénovi, je přece známo, že tento slovučný právník a politik sice sám sebe vyléčil z koktání a naučil se dokonalému projevu, ale svými sugestivními projevy (jistě nechtěně) tak brilantně obhajoval zřejmě nesmyslnou politiku v konfliktu Athén s Filipem Makedonským, až to vedlo k tragédii Athén, Démosthenovu krátkému vyhnanství a jeho sebevraždě... Rétorika zkrátka slouží k pozitivním cílům, existuje však i její negativní použití. Je to snaha manipulovat jinými, zavádět posluchače polopravdami či lží. A je-li demagog dobrým řečníkem, může se stát zároveň i velkým společenským zlem či alespoň rizikem.

Angličtina dokonce má dva odlišné pojmy: Rhetoric = způsob přesvědčivé řeči a Rhetorical = způsob naléhavé, extravagantní řeči, snaha o efekt, projev nabubřelý, strojený, formou třeba i pěkný, obsahově však prázdný, bezduchý. V češtině to musíme vyjádřit opisem – vynikající rétor x pouhá rétorika. Koneckonců, i dnes zůstáváme přece citliví na silné a působivé řečnické umění vedoucí ke špatným koncům. Nebyl snad Hitler fascinujícím, sugestivním řečníkem...? A není tedy rozdíl mezi demagogem a velkým řečníkem prostě v tom, zda je nám blízká a sympatická politika, kterou daný řečník reprezentuje a obhajuje, což ovšem samozřejmě nemá se samotnou řečnickou dispozicí nic společného?

⁸KRAUS, J. *Rétorika v evropské kultuře*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 6. ISBN: 9788024620015.

Díky masovým médiím současnosti veřejná komunikace v 21. století jako by znovu objevovala kouzlo mluveného slova. Všimněme si, jak často bývá primární podoba veřejných vystoupení politiků, vědců a dalších veřejných činitelů právě mluvená. Koneckonců, jak je známo z komunikačních oborů, rychlost a reaktivita počítačové a spojové techniky tradiční rozdíly mezi psaným a mluveným projevem už do značné míry stírá. Podobně jako kdysi auditorium v Athénách či ve starém Římě televizní divák dneška zachytí gesta i hlasové odstíny těch, kteří k němu mluví, chtějí ho přesvědčit, získat na svou stranu. Média, a zvláště pak televizní kanály, vytvářejí vlastně nový typ nadnárodního – „globalizovaného“ auditoria a přibližují mu děje a události, jejichž důsledky mohou toto auditorium v podstatě kdykoli zasáhnout.

Nepřekvapí nás tedy, že pojem rétorika, častokrát zatížený i velice rozpornými významy, se dnes rychle šíří v jazyce vědy, publicistiky i v běžné mluvě. Vzniká tak představa, že každý člověk tuto disciplínu může chápat jinak a rovněž jinak hodnotit. Obhájci zdůrazňují potřebu moderní rétoriky jako jazykově, myšlenkově i eticky vytríbenější podoby veřejných projevů a dorozumívání vůbec; ti, kteří jí nejsou příznivě nakloněni, rétoriku zase odmítají jako symbol slovního balastu a neupřímnosti, či dokonce falešné argumentace.

Ať už se však zabýváme řečníky nebo demagogy, sotva lze zřejmě pochybovat o tom, že velké řečnictví zvolna umírá – přinejmenším ve sféře politiky – zhruba už od poloviny 20. století. Důvody jsou vcelku zřejmé, jak by mnohá připustili i naši antičtí předkové: sama technika pomůže jen částečně; pro skutečně silné řečnictví je třeba silné téma, cosi, na čem skutečně záleží; a pak – musí zřejmě jít o skutečná slova toho, kdo je pronáší. Jak se domnívá Mary Beardová... *„To ovšem nejspíš neplatí pro takřka žádný z těch nejpodstatnějších politických projevů na Západě za posledních čtyřicet let. Žádný z nich totiž jednak nebyl schopen slíbit, natož pak nastolit nějakou zásadní politickou změnu. A za druhé, většinu oněch projevů fakticky nepsali ti, kteří je pronášeli. Jinak řečeno, zmíněné ciceronovské vlastnosti sotva můžeme přisuzovat prezidentu Obamovi, když jeho projevy psal (až do roku 2013) jistý Jon Favreau a nikoli sám prezident...“*⁹

Ostatně, posluchač, vyškolený dnes přinejmenším možností konfrontace často nepřeborného množství informačních zdrojů, dokáže zpravidla velmi brzy rozpoznat

⁹THE GUARDIAN. *Mary Beard - What makes a great speech*. [online]. © 26.02.2011 [cit. 2014-09-14]. Dostupné z <http://www.theguardian.com/books/2011/feb/26/kings-speech-oscar-mary-beard>

jakýkoli zásadnější rozpor mezi mluvčím – řečníkem – a jeho textem. A zaregistruje-li takový rozpor, stává se pro něj mluvčí nedůvěryhodnou osobou a jeho projev snůškou prázdných slov.

Tak vlastně v současnosti běžné využívání autorů politických projevů (na výjimky poukáže tato práce v dalších kapitolách) proměnilo politika z řečníka v herce, který může nanejvýš odevzdat dobré představení...

Neměl by však vzniknout dojem umělého vytváření rozporu mezi reálným tvůrcem projevu a tím, kdo ho takříkajíc „finalizuje“, ať už ve smyslu konečné redakce, nebo vlastní realizace. V prohlášení Britského sdružení tvůrců projevů se konstatuje:

„Psaní projevů je spíše skrytou částí celého procesu, neboť zatímco se všechna pozornost publika soustřeďuje na osobu, která projev přednáší, je snadné zapomenout na to, že kdosi v pozadí musel bojovat s každým slovem, s každou formulací, jež má být vyslovena. Tvorba projevu je tedy stejně obtížná, jako jeho přednes a je tomu tak proto, že každou fázi řeči je třeba obezřetně plánovat s ohledem na to, aby se mluvčímu podařilo přesně vyjádřit její cíl...“¹⁰ Zřejmě to platí i pro vícekrát zmíněného prezidenta Obamu, byť označil někdejšího tvůrce svých projevů Iona Favreaua za kongeniálního „mind readera“, jinak řečeno za toho, kdo umí číst jeho myšlenky. Ostatně, když mladého doktoranda politických věd najímal pro práci v Bílém domě a vyptával se ho jak na motivaci pracovat v politice, tak na jeho teorii psaní, Favreau svému budoucímu zaměstnavateli odpověděl: *„Politický projev může rozšířit okruh lidí, kteří mají zájem o politiku a věci veřejné – i když třeba byli v minulosti politikou znechuceni a nahlíželi na ni s cynismem. My máme dobrý důvod nasměrovat ji správným směrem. Jen mi dejte šanci“¹¹*

I zde však platí, že tento problém byl znám už ve starověku. Dějepisec (a vlastně i politický analytik) Tacitus, píšící na počátku 2. st. n. l. uvažoval o tom, proč se za jeho doby řečnictví zdánlivě vyčerpalo. Odpověď, platná zdaleka nejen pro starověk, byla celkem jasná: řečnictví se dařilo jedině ve svobodném státě, kde se debatovalo a rozhodovalo o reálných zásadních problémech; diktátorský režim, monokracie, korporativismus učinily moc přesvědčivého řečnictví nadbytečnou...

¹⁰UK SPEECHWRITERS' GUILD. *A review of UK Speechwriters' Guild annual conference 2014*. [online]. [cit. 2014-11-10]. Dostupné z: <http://www.ukspeechwritersguild.co.uk/>

¹¹EN.WIKIPEDIA. *Jon Favreau (speechwriter)*. [online]. [cit. 2014-11-10]. Dostupné z: [http://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Favreau_\(speechwriter\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Favreau_(speechwriter))

O něco později Tacitus popsal, jak se dostal k moci císař Nero a jaké byly jeho první akce po uchvácení trůnu. Patřila k nim i řeč, pronesená jako chvála úspěchů, jichž dosáhl jeho předchůdce Klaudius: elegantní projev, jak to v podobných případech bývá, ve skutečnosti však sepsaný Nerovým domácím učitelem Senecou. Moudří stařešinové v Římě si povšimli, že Nero byl první z vládců, závislých na výmluvnosti někoho jiného. Jak víme dnes, byl však jen prvním z mnoha následujících...

2 PRVNÍ KROK KE ZMĚNÁM SMĚREM K POSTKOMUNISTICKÝM VOLBÁM

2.1 Boj o volební systém

Listopad 1989 byl zřejmým vyvrcholením neudržitelnosti nedemokratického režimu v Československu. První prosincové dny pak vzápětí stvrdily směřování Československa k demokracii. Existující mocenský mechanismus (v případě obou totalit – jak za nacistické okupace, tak po únoru 1948 v podobě komunistické) se vyznačoval naprostým odevzdáním individuálního lidského života do rukou svrchované a nekontrolované totalitní moci, tvořené stranickým a byrokratickým aparátem. Najednou však nastalo něco zcela opačného. V tomto smyslu nebude od věci uvést názor profesora Oskara Krejčího. Ten působil od února 1989 do listopadu 1990 jako poradce předsedů federální vlády Ladislava Adamce a Mariána Čálfy. V první fázi sametové revoluce pak také zprostředkoval – ze strany vlády – jednání s opozicí. Byl rovněž autorem projevu, kterým byl ve Federálním shromáždění navržen na prezidenta Václav Havel, ale i hlavním autorem programového prohlášení vlády národního porozumění a posléze i redaktorem programového prohlášení vlády vzešlé z voleb v roce 1990.

V knize Viděno deseti (Rozhovory s lidmi z roku 1989, z nichž polovina patřila do bývalých vládnoucích komunistických struktur a druhá polovina naopak reprezentuje ty, kteří změny iniciovali ve prospěch základních postulátů systému parlamentní demokracie) profesor Krejčí uvádí: „...*Moc ležela po 17. listopadu na ulici. Vedení KSČ i státu se rozpadlo – alespoň ve smyslu schopnosti řídit či ovlivňovat politické události. Naopak opozice se rychle přizpůsobila nové situaci a moc sebrala. Při prvních jednáních Ladislava Adamce a Občanského fóra například požadoval premiér, aby mu opozice dodala návrhy na nové členy vlády. Před 3. prosincem, tedy před jmenováním vlády 15:5, však žádné nedostal. OF na tuto roli nebylo ještě připraveno. Z počátku požadovalo dialog, pak propuštění politických vězňů – ale ne místa ve vládě. Nikdo netušil, jak rychle se bude bývalý režim hroutit... V zásadě však vedení Občanského fóra velice rychle na změněný poměr sil zareagovalo a moc ve státě převzalo nejrychleji, jak to šlo...*“¹²

¹²SPÁČIL, D., SÝS K. a kol. *Viděno deseti*. Praha: Futura 2009, s 28. ISBN 978-80-904471-1-0.

Před politickými elitami – starými komunistickými i novými demokratickými – – vyvstal obtížný úkol institucionální reformy. Začínala cesta změny politického režimu, která ovšem také předpokládala změny v rámci politických elit samotných. Někteří levicoví historikové přitom vyslovují názor, že fakticky nešlo o revoluci – vzdor tomu, že „sametová revoluce“ ji měla v názvu – ale spíše o předání moci za nepříliš obvyklých podmínek a s řadou kompromisů. Například jeden z kritických analytiků, historik Jan Měchýř, hodnotí „sametovou revoluci“ následovně: *„Občanské fórum v Praze, jako generální štáb opozice, postupovalo zřejmě tím nejlepším možným způsobem. Ale nikoli revolučně. Vládu nesvrhlo ani se o to nesnažilo. Jednání o sestavení nové vlády se vesměs vedla ve smířlivém duchu, možná za většího vzájemného pochopení, než jaké se projevilo při sestavování polistopadových vládních koalicí... Ta skutečná revoluce začala až po 10. prosinci 1989. Nejprve ovšem bývalá opozice získané pozice využila k prosazení některých politických revolučních zákonů. Především novely ústavního zákona, která zrušila tajnou volu presidenta, a pak zákona, který umožnil odvolat, řádně zvolené poslance zákonodárných sborů a nahradit je poslanci, které vybralo či schválilo Občanské fórum...“*¹³

Pro pořádek dodejme, že při volbě poslanců nebyli vyměňováni jen poslanci Komunistické strany Československa, ale i dalších stran Národní fronty. Kooptace nejprve proběhly v obou sněmovnách Federálního shromáždění (na přelomu let 1989 a 1990), posléze i v obou národních radách (v únoru roku 1990). Změna ovšem těžko mohla být dostačující, vzhledem k tomu, že demokratická společnost si své zástupce vybírá ve svobodné volební soutěži a prostřednictvím voleb je legitimuje. Kooptace sice znamenaly odstranění a nahrazení některých komunistických činitelů, které v předchozím období do funkcí dosadila KSČ.

Avšak k výměně došlo na základě podobného (nedemokratického) principu – – novými poslanci se staly osobnosti dosazené opět politickým uskupením. Bylo tedy nutné vypsát v brzké době volby, a tak byl přijat ústavní zákon (č. 45/1990 Sb.) o zkrácení volebního období Federálního shromáždění, zvoleného v roce 1986. Podle tohoto zákona zkrácené funkční období končilo ještě v roce 1990 (původní doba výkonu poslanecké funkce měla končit až v roce 1991), a to dnem voleb do nového Federálního shromáždění. Jan Měchýř to komentuje slovy: *...„Není sporu o tom, že od*

¹³MĚCHÝŘ, J. *Velký převrat, či snad Revoluce sametová?*. 1. vyd. Praha: Progetto, 1999, s. 14. ISBN 8086366006.

*roku 1948 do roku 1989 byly volby jen karikaturou demokracie. Ale ani způsob, jakým byli 28. prosince 1989 a 30. ledna 1990 dosazeni noví poslanci, nebyl demokratický...*¹⁴

Z hlediska nezbytných – a hlavně rychlých reforem se ukázala jednou z klíčových otázek – a sporných bodů – zda ponechat absolutně většinový (*majority*) volební systém z dob komunismu, na jehož principech vzniklo i Federální shromáždění zvolené v roce 1986, zda zavést volební systém prosté většiny (*plurality*), či zda přejít k systému poměrného zastoupení, typickému pro praxi první Československé republiky. Zajímavé a podrobné svědectví o tom podává politolog Jakub Charvát. Ve své studii nazvané *Jak jsme chystali první postkomunistické volby* píše: „*Předpokládalo se, že při zavedení většinového volebního systému v jednomandátových obvodech získá nejsilnější politická strana větší zastoupení, než by odpovídalo podílu získaných hlasů, zatímco zastoupení v proporčním volebním systému by mělo odpovídat poměru počtu získaných hlasů víc. Systém poměrného zastoupení by tak měl – podle této logiky – vést rovněž ke spravedlivějšímu rozdělení mandátů, a to i v případě menších politických stran, které většinový systém znevýhodňuje. Většinový systém by naopak měl vést k vyloučení slabších stran z parlamentu a k vytvoření systému dvou stran, což by zřejmě i do budoucna znamenalo další volební klání Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, popřípadě jejich nástupnických organizací se stranou komunistickou. Navíc by většinový systém nutně (nadále) znamenal vládu jediného politického uskupení, což by bylo pro veřejnost v této době asi těžko přijatelné a mohlo by to ohrozit přechod k demokracii...*“¹⁵ Tradičně se předpokládá, že většinové systémy – zejména volební systém prosté většiny – preferují kandidáty – osobnosti na úkor stran, zatímco poměrný systém předpokládá preferenci stran na úkor jednotlivců.

Jak dále dokládá Jakub Charvát v citované studii: „*Zejména v argumentaci Václava Havla hrálo toto uvažování významnou roli. Jako nejspornější se volební design prvních svobodných voleb zdál být uvnitř Občanského fóra, kde se vedly prudké a vášnivé spory. Zejména Havel a jeho nejbližší spolupracovníci přednostně vycházeli*

¹⁴MĚCHÝŘ, J. *Velký převrat, či snad Revoluce sametová?*. 1. vyd. Praha: Progetto, 1999, s. 16. ISBN 8086366006.

¹⁵LISTY. *Jak jsme chystali první postkomunistické volby*. [online]. [cit. 2014-10-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=103&clanek=031021>

*z dichotomie volebních systémů zaměřených na kandidáty a zaměřených na strany. Odmítali podle antistranické tradice Charty 77 pro parlamentní volby v Československu volební systém poměrného zastoupení...*¹⁶ Toto odmítání mělo patrně příčinu zejména v tom, že zmiňovaný systém poměrného zastoupení implikuje jak větší množství politických stran, tak jejich podstatný vliv na to, kdo zasedne v parlamentu, kdežto šance nezávislých kandidátů na získání mandátu značně omezuje. Podle mínění Václava Havla měl být většinový volební systém také jistou zárukou, že se v budoucnu budou v parlamentu objevovat především důvěryhodní lidé a ne loutky politických stran. Nutno přiznat, že toto Havlovo pojetí ostatně nacházelo podporu i u většiny společnosti. Minimálně od listopadu roku 1989 vlastně až do prvních svobodných voleb v červnu 1990 přece fakticky převládala (nejen) v československém politickém prostředí nechuť k působení politických stran. A této logice odpovídalo koneckonců i později přijaté volební heslo Občanského fóra pro první svobodné volby: „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum pro všechny“.

Tak či onak, všechny existující politické strany, stejně jako i Veřejnost proti násilí se nakonec přece rozhodly dát přednost principu poměrného zastoupení, protože si zřejmě uvědomovaly, že je pro ně výhodnější než systém většinový. Zejména ovšem reprezentanti odstupujícího režimu se strachovali, že přijetí většinového volebního systému by mohlo vést k absolutnímu vítězství Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, zatímco proporcí systém jim přece jen zaručoval přežití a alespoň minimální podíl na moci i v režimu novém. Část odpůrců většinového systému se však naopak zase obávala, že by tato varianta volebního systému mohla favorizovat komunisty. Jak píše Jakub Charvát: „... *Demokratická opozice se zároveň musela vyrovnávat se skutečností, že její představitelé – a v mnoha případech dokonce i lídři – byli často nezkušení a nebyli dostatečně známí veřejnosti. Oproti tomu mnoho komunistických politiků se těšilo všeobecné známosti u poměrně vysokého počtu občanů a často i značné oblibě, a to i navzdory stranické příslušnosti. To by při nominálním způsobu volby nakonec mohlo do jisté míry nahrávat právě komunistickým kandidátům...*“¹⁷ Právě fakt onoho počátečního nedostatku známých osobností se tedy

¹⁶ LISTY. *Jak jsme chystali první postkomunistické volby.* [online]. [cit. 2014-10-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=103&clanek=031021>

¹⁷ dtto co předchozí

rovněž stal jedním z důvodů, proč nakonec dalo Občanské fórum přednost právě poměrnému volebnímu systému.

Nekomunistickým činitelům většinový systém připadal nevhodný, protože absolutní vítězství jedné strany, především v počátcích nově vznikající pluralitní demokracie, by podle nich mohlo zamezit vzniku a rozvoji nových politických stran. Kdežto v systému poměrného zastoupení viděli pojistku, že se do parlamentu dostanou všechny relevantní politické síly. V této jejich úvaze se pravděpodobně odrážela skutečnost, že hlavním cílem bylo vytvořit podmínky pro spravedlivou a svobodnou soutěž více politických subjektů a názorových proudů. Navzdory jasně proklamovaným stanoviskům politických subjektů k systému pro volby 1990, v nichž převažovala podpora poměrného zastoupení, definitivní rozhodnutí záviselo na Občanském fóru. Podle některých autorů stálo a padalo rozhodnutí o podobě volebního systému pro zakladatelské volby na stanovisku Václava Havla, ale vzhledem k vývoji událostí zejména v první polovině ledna roku 1990 se zdá, že volební systém poměrného zastoupení by byl přijat i tehdy, pokud by k tomu Václav Havel nesvolil. A tak se také stalo. Ačkoli však bylo vše připraveno pro přijetí volebního systému poměrného zastoupení, a to i navzdory přání Václava Havla, není pochyb, že Havlův souhlas s poměrným zastoupením by jeho přijetí významně ulehčoval. I proto stoupenci poměrného volebního systému vynaložili značné úsilí, aby byl Havlův souhlas získán. To se – podle J. Charváta – podařilo na jednání u prezidenta Havla na počátku února roku 1990, kterého se, mimo jiné, účastnili Ján Langoš, Marián Čalfa, Pavel Rychetský, Josef Vavroušek, Zdeněk Jičínský a Petr Pithart.... *“Teprve zde si nechal Havel poprvé vysvětlit – což dříve odmítal s odkazem, že tomu stejně nebude rozumět – mechanismus a výhody poměrného zastoupení, když mu ho zevrubně vysvětlili Rychetský a Vavroušek. Současně zazněl argument, že volební systém budedo zajista možné v budoucnu změnit a že by mohlo dojít ke zkrácení volebního období parlamentu na dva roky. Havel z toho vyvodil, že by ani on nemusel být prezidentem dlouhé čtyři roky, nýbrž pouze roky dva. To jej údajně uspokojilo natolik, že se byl ochoten smířit s poměrným volebním systémem...”*¹⁸ Později ovšem Havel v knize Letní přemítání označil skutečnost, že umožnil prosazení poměrného volebního

¹⁸LISTY. *Jak jsme chystali první postkomunistické volby.* [online]. [cit. 2014-10-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=103&clanek=031021>

systemu, „za jednu z mých největších chyb, kterých jsem se v prezidentském úřadě dopustil....“¹⁹

Definitivní rozhodnutí pak zřejmě padlo na jednání u kulatého stolu 11. ledna, kde se přítomné politické strany a hnutí víceméně shodly na poměrném volebním systému. Oproti původnímu návrhu ovšem došlo k několika významným úpravám, které do jisté míry reflektovaly připomínky vznesené na sněmu. Voliči měli dostat možnost udělovat přednostní hlasy a umělá uzavírací klauzule byla nově stanovena na hranici pěti procent. Počet volebních obvodů byl nakonec nastaven na dvanáct (osm obvodů v českých zemích a čtyři na Slovensku), přičemž se jejich hranice měly překrývat s hranicemi tehdejších krajů. Na sněmu Občanského fóra 20. ledna, na kterém měla pokračovat diskuse o volebním designu, nebylo tedy vlastně už o čem jednat, protože sněm samotný těžko mohl na dohodě od kulatého stolu cokoli zvrátit. Vedoucí vyjednávacího týmu pouze seznámil přítomné s tím, že hotový návrh bude v nejbližších dnech předložen ke schválení Federálnímu shromáždění.

2.2 Odsouzení totality – nejednotná rétorika

Výročí sovětské invaze 21. srpna 1990 si podrželo fakticky stejný význam, jako v minulosti, tj. kupříkladu v letech 1969 a 1988. Tentokrát ovšem prezentovalo i jistý symbolický posun v pohledu na komunistickou minulost.

V tomto smyslu považujeme z hlediska této práce za zajímavé učinit ještě několik doplňujících poznámek přímo či nepřímo se týkajících také argumentace a rétoriky tehdejších hlavních aktérů OF i některých jiných začínajících politiků. Velmi působivě ji zachytila například Kolektivní monografie pěti českých historiků, reflektující krystalizaci politicko-kulturního klimatu české společnosti po roce 1989 pod názvem Rozdělení minulostí. „*Patrně především projev prezidenta republiky uvolnil prostor pro zmíněný posun v nahlížení na komunistickou minulost a načrtl jeho radikálnější pojetí...*“²⁰ Václav Havel tehdy promluvil jménem těch, kteří volali po nové revoluci, a řekl také, co chtěli slyšet: „Naše revoluce není dokončena...“ Vyšel jim vstříc

¹⁹HAVEL V. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 40. ISBN 80-207-0330-6.

²⁰GJURIČOVÁ, A. *Rozdělení minulostí*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011, s. 17. ISBN 9788087490037.

i v popisu situace s dramatickým a naléhavým vyzněním, což samozřejmě u školeného dramatika nepřekvapilo. Mluvil o dědictví totalitního systému, které vyvolává všeobecnou nespokojenost a frustraci... „*V zemi stále působí mocné struktury a byrokratické kolosy; s majetkem, který patří všem, kšeftují chapadla neviditelných mafií proměněných v podezřelé akciové společnosti; s nebytovými prostory, které mají sloužit drobnému podnikání, čile obchodují mafie mamutích podniků bytového hospodářství; české pohostinství připomíná nebezpečné džungle, kde jsou lidé špatně obslouženi a často i okradeni a tak dále...*“²¹ Jestliže prezidentova slova reflektovala realitu, pak měla být – podle něho – dosavadní sametová politika zásadně revidována. S jakými náměty tedy Havel přicházel? Nabádal k soustředěnému a klidnému tlaku, kterým se vyznačovalo občanské hnutí v listopadu a prosinci 1989: „*Musíme opět postupovat nenásilně a tolerantně, ale rozhodně a rychle... Každý občan nechť se zapojí do aktivit proti totalitní mafii.*“²²

V den 21. srpna pořádali své akce také radikální antikomunisté. Kolegium Koordinačního centra OF však tehdy jasně dalo vědět, že manifestace Občanského fóra na Václavském náměstí za účasti prezidenta Havla nebude mít nic společného s akcí, kterou tam ve stejný den pořádají Klub angažovaných nestraníků, Konfederace politických vězňů, Hnutí za občanskou svobodu a Svaz PTP. Faktem ovšem je, že stanoviska delegátů sněmu pokud jde o kritizovaná „nomenklaturní bratrstva“ se v daném okamžiku zásadně nelišila od názoru antikomunistů. Sílicí odpor ke komunistické minulosti i přítomnosti musel prostě tenkrát vyústit do revize politiky kompromisu.

Pět dnů po sněmu a dva dny po manifestaci, 23. srpna 1990, se v radě Koordinačního centra Občanského fóra setkal se všeobecným souhlasem názor, že je třeba změnit právní uvažování: funkcionáře, který se do funkce dostal na základě červené knížky, nelze hájit, nelze konzervovat lidi, kteří sedí na neoprávněně nabytých pozicích, neboť pak dochází k diskriminaci druhých“. To přinášelo zřetelný posun od původních postojů: odborná způsobilost už neměla být kritériem pro setrvání ve funkci, napříště se jí měla stát politická příslušnost (tuto změnu odůvodňovala například zpráva o „zoufalé situaci“ na ministerstvu strojírenství a elektrotechniky, které z 90 %

²¹HAVEL, V. *Vážení občané (Projevy červenec 1990–červenec 1992)*. Praha: Lidové noviny, 1992, s. 16–18. ISBN 80-71006-065-8.

²²dtto co předchozí

ovládají komunisté, zatímco aktivity zdejšího Občanského fóra jsou účinně sabotovány).

Na konci srpna Rudé právo otisklo interní směrnici Občanského fóra nazvanou „Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech.“²³ Ta vlastně nabízela jakýsi návod pro odstraňování „kádrů“. V první části se vypočítávaly důvody pro odvolání – rozhodovat mělo členství a účast v místních a centrálních orgánech KSČ po roce 1970, dále také studium na stranických školách v Sovětském svazu, spolupráce se Státní bezpečností atd. Komunisté samozřejmě materiál pružně využili jako odstrašující příklad. Šéf poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera sice vystoupil s tím, že jde jen o jeden z více návrhů a současně rovněž popřel, že připravované změny budou uskutečňovány právě podle něj. Jenže: prezident Havel v rozhlasových Hovorech v Lánech z 2. září konstatoval, že byl zveřejněnou instrukcí poněkud šokován, a dodal, že svým projevem z 21. srpna rozhodně nikoho nevybízěl k „čistkám komunistického typu“. Potvrdil, že zveřejněný dokument není fakticky žádnou centrální mocenskou direktivou (pokud jím měl být, teď už to nebylo možné), a zároveň se vyslovil pro zásadu, aby rozhodujícím kritériem byla odborná způsobilost vedoucích pracovníků, a nikoli jejich někdejší členství v těch či oněch orgánech KSČ. Možná nevědomky se tak dostal do rozporu s postojem, který v posledních týdnech pod tlakem zdola vykrystalizoval. Za tohoto stavu věcí vznikl podstatný rozdíl mezi intencemi dvou vůdčích grémií téhož hnutí – rady a kolegia KC OF. Na radu měli přímý vliv radikálové z místních fór, naproti tomu v kolegiu se scházeli politici, kteří nesli odpovědnost za chod jednotlivých rezortů a institucí, to jest především ministři české a federální vlády a funkcionáři České národní rady a Federálního shromáždění – a ti už takové nadšení pro rozsáhlé čistky nesdíleli.

2.3 Mediální reflexe počátků sametové revoluce a rétorika počátku 90. let

Po listopadu 1989 – a samozřejmě v dalších letech transformace společnosti – – nabývaly nový obsah takové pojmy jako kultura, etika, mezilidská komunikace. A samozřejmě i masová komunikace, jinak řečeno česká (a slovenská) žurnalistika. Ta ostatně patří k přímým a také obvykle nejpohotověji reagujícím odrazům

²³ *Rudé právo (Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech)*. Praha: Borgis, 31.08.1990, s. 1 a 5. ISSN 1211-2119.

společenského dění a reflektuje a zároveň v mnoha ohledech spoluvytváří to, co by mohlo být nazváno „rétorikou doby“, kterou si pak postupně osvojují noví politici a veřejné osobnosti. Dalo by se také říci, že žurnalistika vzápětí následuje události, byť sama o sobě může zároveň být i jejich poněkud deformovaným obrazem. První reakcí na listopadové události a na postupné utváření nového politického a společenského modelu bylo zpočátku samozřejmě pochopitelné obecné nadšení novinářů, srovnatelné snad s klíčovými situacemi v našich dějinách: například s rokem 1918, kdy došlo k vyčlenění Československa z Rakousko-uherské monarchie, nebo s květnovými dny roku 1945, kdy přirozená euforie z konce války vzbuzovala velké naděje v budoucnost. Jak to označuje mediální analytik Petr Žantovský: *„V takových přelomových okamžicích přicházejí novináři přiložit ruku k propagandistickému dílu. Dílem spontánně, dílem v 'žoldu' nových mocenských struktur, ale s jedním společným cílem: získat obyvatelstvo pro novou věc, propagovat nové poměry, jejich mechanismy a jejich nositele, nové celebrity. Tyto celebrity jsou tak po určitý čas stoprocentně chráněny před kritikou...“*²⁴ Jaksi „dopředu“ se tomuto fenoménu snažila čelit i jedna z nejpopulárnějších tehdejších „celebrit“ – máme-li zůstat u poněkud dehonestující Žantovského terminologie – totiž Václav Havel. S ohledem na takřka přímou vaz k tématu této práce může následující ukázka z jednoho z jeho prvních – televizí přenášených – veřejných projevů z 26.12.1989 zároveň dobře posloužit jako typický příklad rétoriky sametové revoluce: *„Komunisté vás budou strašit nezaměstnaností – není to pravda, ničeho se nebojte. Dvacet let tvrdila oficiální propaganda, že jsem nepřitelem socialismu, že chci v naší zemi obnovit kapitalismus, že jsem ve službách imperialismu, od něhož přijímám tučné výslužky, že chci být majitelem různých podniků... Byly to všechno lži, jak se záhy přesvědčíte, protože tu brzy začnou vycházet knihy, z nichž bude zřejmé, kdo jsem a co si myslím. Slibuji vám, že funkci prezidenta vezmu na jedno volební období, pak bych se chtěl věnovat práci dramatika. Také vám slibuji na svou čest, pokud se za mého volebního období nezlepší životní úroveň v ČSFR, sám odstoupím z funkce. V budoucnu se podle mého názoru musí prezidentský úřad vymezit. Prezident nemůže mít tak velké pravomoci jaké má dnes. Pro mě není rozhodující s jakým slovem jsou sociální jistoty spojovány, ale to, jaké*

²⁴ŽANTOVSKÝ, P. *Česká politika a média po roce 1989*. Praha: Institut Václave Klause Praha, 2013, s. 3. ISBN 978-80-87806-02-9.

*jsou. Já si představuji, že by měly být větší, než jaké poskytovalo to, co mnozí nazývají socialismem. Možná se ptáte, o jaké republice sním. Odpovím vám: o republice lidské, která slouží člověku a proto má naději, že i člověk poslouží jí...*²⁵

Zvolená rétorika obsahuje aspekty, které nepochybně stojí za zmínku: jednak je tu zřejmá snaha nabídnout veřejnosti poněkud jiný obraz o sobě samém (tj. o osobě řečníka), než jak ho tendenčně líčila tuzemská propaganda minulých desetiletí – této snaze se nelze divit mj. proto, uvědomíme-li si, že pouhých několik dní měla proběhnout volba prezidenta. Zároveň je tu přítomna zjevná tendence k uklidnění veřejnosti ve smyslu společenských a zejména ekonomických změn, k nimž mělo dojít v bližší či vzdálenější budoucnosti a konečně do třetice nechybí řečnická figura, jež – jak se později mnohokrát ukázalo – patřila k Havlovi oblíbenému rétorickému inventáři: tj. představit posluchači určitou vizi – sen – a tím mu jako adresátovi projevu vlastně nabídnout, aby se sám na oné vizi podílel.

Havlovi kritikové považují ovšem – vlastně od počátku – tato jeho tehdejší slova za svého druhu matení veřejnosti, v některých případech dokonce za projev věrolomnosti a s touto argumentací také fakticky vydrželi po celé čtvrtstoletí od sametové revoluce. Koneckonců, „jejich straně“ stojí obtížně vyvratitelné argumenty, kolik se z oné Havlovy vize neuskutečnilo, nebo uskutečnilo takřkajíc v opačném smyslu. Naopak, zase Havlovi sympatizanti mají zato, že svá slova myslel upřímně. S reformou komunistického systému v demokracii nebyly přece žádné zkušenosti a většina lidí tehdy pravděpodobně skutečně věřila, že povedou k vytvoření nového systému, který spojí výhody socialismu (sociální jistoty) a kapitalismu (svoboda slova, cestování a podnikání). Svou roli v takové interpretaci dějinných změn především u generace tehdejších čtyřicátníků patrně sehrála vzpomínka na „Pražské jaro 1968.“ Ostatně, ten, kdo sledoval Havlovy názory zevrubněji a systematictěji, sotva mohl pominout, jak i sám Havel krátce po listopadu 1989 do jisté míry podlehl určité euforii a možná dokonce naivitě při výhledu do budoucího – ovšemže spíše kýženého, než reálného – světa bez tradičního nepřítele, rizik a hrozeb předchozí epochy. V publikaci nazvané NATO, Evropa a bezpečnost demokracie zahrnující výběr Havlových projevů, článků a rozhovorů 1990–2002 se Václav Havel k příčinám a souvislostem zmíněné euforie vrací a vysvětluje je. Kupříkladu v projevu předneseném na Varšavské univerzitě 10. března 1998 říká: „V letech, kdy jsme jako takzvaní disidenti vzdorovali

²⁵IREPORTÉR. *Dokument: Z projevu Václava Havla v prosinci 1989*. [online]. © 27.4.2009 [cit. 2014-12-12]. Dostupné z: <http://www.ireporter.cz/2009/04/27/dokument-z-projevu-vaclava-havla-v-prosinci-1989>

*totalitní moci v našich zemích, jakož i v době převratných změn, jež pak následovaly, nám bylo asi všem jasné, že jedním z našich základních cílů musí být zrušení Varšavského paktu, tohoto hlavního nástroje podmanění našich zemí sovětskou imperiální mocí. Méně už nám bylo jasné, co má následovat, totiž jaký nový typ evropské kolektivní bezpečnosti vytvořit. Mnozí vnímali tehdy NATO jako jakési dvojče Varšavského paktu vzniklé proto, aby se demokratické státy mohly společně bránit proti šíření komunistické moci, dvojče, které ztratí se zrušením svého protivníka smysl, a uvažovali o vzniku nějaké zbrusu nové celoevropské bezpečnostní aliance, pokud bláhově nesnili o tom, že žádné bezpečnostní svazky už nebudou v nové době, kdy jsme všichni demokraté, zapotřebí...*²⁶

A, koneckonců, vlastně už o něco dříve – konkrétně v prosinci roku 1993 – poskytl Havel svého druhu komentář ke zmíněné počáteční „naivitě“ belgickému listu La Libre Belgique: *„V době přelomu roku 1989 a 1990 a v prvních týdnech roku 1990 se mnoha politikům včetně mne jevil svět poněkud jednodušším, než jakým se ukázal být... Zdálo se nám, že se budou rychle měnit i nejrůznější evropské struktury tak, aby odpovídaly nové evropské situaci. Já jsem, pokud si vzpomínám, nikdy netvrdil, že se má zrušit NATO, já jsem tvrdil, že se má zrušit Varšavský pakt a že NATO se má rychle proměnit v celoevropskou bezpečnostní strukturu, že má změnit svou doktrínu, možná i svůj název. Ale jako fungující existující demokratický obranný svazek byl disponován k tomu, aby přerostl ve strukturu celoevropskou...*²⁷

Výše uvedené citace neposkytují jen svědectví o Havlově rétorice v daném počátečním období jeho oficiálního fungování na politické scéně, ale jsou vlastně i jistým dokladem tehdejších nálad veřejnosti. Téměř by se možná dalo konstatovat, že tak jasně a přehledně vypadala politika na počátku 90. let. Listopadový přelom nebyl ovšem prost kontroverzí a nástrah. Svým způsobem náhle vystavil občany svobodné možnosti, rovněž však i zcela nové povinnosti – začít se individuálně rozhodovat. A to v rozpětí od malých každodenních záležitostí až po fatální rozhodnutí o svém dalším směřování. Například pokud se týká výběru povolání, hledání společenské pozice, nesnadné orientace v nových politických podmínkách, v získávání demokratických

²⁶ HAVEL, V. NATO, *Evropa a bezpečnost demokracie: výběr z projevů, článků a rozhovorů 1990-2002*. Pardubice: Theo, 2002, s. 6. ISBN 80-238-9512-5.

²⁷ HAVEL, V. NATO, *Evropa a bezpečnost demokracie: výběr z projevů, článků a rozhovorů 1990-2002*. Pardubice: Theo, 2002, s. 9. ISBN 80-238-9512-5.

návyků voliče ve svobodné parlamentní zemi a v souvislosti s tím i s rolí subjektu, od kterého je tou či onou formou – třeba ve veřejných diskusích nebo anketách – požadován vlastní názor. Snad v této souvislosti stojí za to zde ocitovat průzkumy veřejného mínění, realizované v prvních týdnech a měsících po převratu v listopadu 1989. Na otázku, jak by se měla naše společnost dále vyvíjet, ještě počátkem prosince 1989 odpověděly dvě pětiny dotázaných (41 %), že socialistickou cestou, a jen 3 %, že kapitalistickou cestou. Více než polovina (52 %) respondentů si přála „něco mezi tím“. Je tedy možné s odstupem čtvrtstoletí dnes konstatovat – alespoň podle již vícekrát citovaného historika Jana Měchýře – že *„sametová revoluce nebyla vzpourou proti socialismu, ale jen vzpourou proti prznitelům této ideje, proti komunistické nadvládě.“*²⁸

Ostatně podobné bylo i oficiální stanovisko značné části politického vedení země. Málo se například v dokumentech popisujících počáteční období změn po listopadu 1989 cituje věta, kterou pronesl, dle svědectví bývalého sovětského prezidenta Michaila Gorbačova, československý prezident Václav Havel koncem února 1990 v Moskvě: *„President Havel hovořil o svých záměrech a řekl, že by nebylo správné líčit věci tak, jako by se snažil navrátit svou zemi ke kapitalismu a pronásledovat komunisty: 'Nic takového, my se vracíme k normálnímu demokratickému pluralismu a nechystáme se vracet továrny jejich bývalým vlastníkům. U nás budou existovat všechny formy vlastnictví, smíšená ekonomika a normální trh. Jestliže se v sovětském tisku objeví tvrzení, že likvidují socialismus, bude to nepravda.“*²⁹

Ideologický odpor k ekonomické transformaci tento unikátní společenský proces provázel po celou dobu jejího trvání, a svým způsobem přetrvává doposud. V jádru této kritiky je víc než věcná argumentace, spíše emotivní nedůvěra ke standardním kapitalistickým mechanismům, které mohly rozpohybovat zmrzačenou posttotalitní ekonomiku. Hledání přívlastků ke slovu trh bylo jedním z refrénů politické rétoriky celých 90. let a v jistém smyslu je jím doposud. Proti tomu stál ovšem standardní konzervativní koncept, zastávaný tvůrci a realizátory reformy, symbolizovanými a vedenými Václavem Klausem. S odstupem několika let to Václav Klaus komentoval:

²⁸MĚCHÝŘ, J. *Velký převrat, či snad Revoluce sametová?*. 1. vyd. Praha: Progetto, 1999, s. 18. ISBN 8086366006.

²⁹ŽANTOVSKÝ, P. *Česká politika a média po roce 1989*. Praha: Institut Václave Klause Praha, 2013, s.4. ISBN 978-80-87806-02-9.

„Chtěl jsem polemizovat s převažujícím intelektuálním ovzduším u nás. My totiž míváme sklon věřit, že jsme pupkem světa a ukážeme mu něco, co ještě neviděl. To byl případ pražského jara v roce 1968, to byl případ úvah o nepolitické politice či občanských iniciativách... Přitom máme k dispozici v podstatě dva světónázory a volba mezi nimi se bude neustále opakovat.“³⁰ Jde tu o vyjádření hlavního problému polistopadového vývoje, kterým byl nekončící spor mezi socialistickým a kapitalistickým společenským a hospodářským systémem, velmi zjednodušeně mezi ideologií státních zásahů a ideologií svobody a odpovědnosti jednotlivce. Jedním z mýtů po listopadu 1989 byla přetrvávající domněnka, že mezi oběma systémy je možné najít kýžený kompromis – tehdy se hodně používal termín „třetí cesta“. Rétoriku onoho zmíněného permanentního sporu poměrně dobře ilustruje například bývalý disident a dlouholetý šéfredaktor Listů Václav Žák: *„V České republice dominovalo trauma dvaceti let normalizace: proto uspěl pokus naroubovat na egalitářskou českou společnost 'pravicovou' rétoriku odmítání komunismu, převzatou od amerických republikánů. S ní i ideologii volného trhu, jenže bez instituční reformy, k níž došlo v USA ve třicátých letech po velké hospodářské krizi. Výsledkem byla 'transformace se zhasnutými světly', těžce poškozená ekonomika – a pak obrovská suma nesplacených úvěrů v bankách... Kdyby u nás ovšem platily americké zákony, mnoho českých privatizérů by skončilo na dlouhá léta ve vězení...“³¹*

Takříkajíc na opačném konci politického spektra se v těchto souvislostech ocitl snad poprvé v centru kritické pozornosti novinářů nakloněných právě myšlenkám na „třetí cestu“ Václav Klaus. Mohlo to být determinováno tím, že novináři často intuitivně sympatizují s nekonvenčními myšlenkami – obvykle však také bez racionální analýzy jejich uskutečnitelnosti. Nelze vyloučit, že se důvod skrýval i v menší Klausově schopnosti efektivní komunikace ve srovnání s některými jeho oponenty, příkladně právě s V. Havlem. Jak vyplýne z dalšího obsahu této práce, oba zmíněné protagonisty dějů odehrávajících se po listopadu 1989, bude tak charakterizovat i zcela odlišná rétorika.

³⁰KLAUS, V. *4 Rok - málo či mnoho v dějinách země?* Praha: Repro – media, 1993, s. 13. ISBN 80-900030-9-5.

³¹PARLAMENTNÍ LISTY. *Bludištěm české politiky*. [online]. © 2005 [cit. 2014-11-15]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=010501>

3 PARLAMENTNÍ VOLBY 1996 A VOLEBNÍ RÉTORIKA HLAVNÍCH POLITICKÝCH STRAN

Parlamentní volby v roce 1996 potvrzovaly značný posun ve vývoji politického systému od listopadu 1989. Došlo k postupné stabilizaci struktury politických stran: zjara roku 1991 proběhl v Olomouci ustavující kongres ODS, která byla definována jako demokratická pravicová strana s konzervativním programem. Jejím předsedou byl zvolen Václav Klaus.

Obnovovací XXIV. sjezd sociálních demokratů se konal 24. a 25.3.1990 v Praze a navázal na tradice předválečné ČSDSD. Významnou roli hrál ve straně jeden z hlavních aktérů Sametové revoluce Valtr Komárek. V konkurenci s Občanským fórem (její členové mohli v prvních volbách kandidovat i za OF) nebyla však strana příliš úspěšná. Její vliv významně stoupl až v následujících letech. Na sjezdu v roce 1993 pak strana změnila název na Českou stranu sociálně demokratickou (ČSSD) a novým předsedou strany byl zvolen Miloš Zeman. V parlamentních volbách v červnu 1996 se pak ČSSD stala druhou nejsilnější stranou Česka. Zajímavý vývoj proběhl v těch letech uvnitř komunistické strany. Na konci roku 1993 se poslanecký klub Levého bloku, jak se v té době ve sněmovně komunisté oficiálně nazývali, rozdělil na dva politické subjekty. Český konzervativní politik, v 90. letech 20. století poslanec ČNR a Poslanecké sněmovny za Občanské fórum, později za ODA a poté člen Konzervativní strany Čestmír Hofhanzl to ve své stati uveřejněné na webu Konzervativní strany z 30.05.2004 komentoval následovně: *„Poslanci, kteří do té doby byli politickou elitou klubu Levého bloku, vytvořili novou stranu s názvem Demokratická levice. Elitou říkám proto, že tito lidé v české sněmovně nejlépe věděli, o čem politika je, a tak se i chovali. Říkám to přes to, že jsem s jejich názory i pojetím politiky nesouhlasil. Druhá část klubu si ponechala název Komunistická strana Čech a Moravy. V této skupině zůstali lidé, kteří věděli, čemu slouží, a stejně dobře věděli, že osobně jim to zajistí slušnou existenci. Jak čas ukázal, byl to svou podstatou proces, jímž mocenský stroj leninské politiky odstraňoval ze svého soustrojí elementy, které překročily Rubikon a kteří by v budoucnu mohly ohrožovat další směřování stroje a jeho taktiku...“*³²

³² HOFHANZL, Č. *Jak funguje dnešní politická scéna*. [online]. © 31.5.2004 [cit. 2014-12-12]. Dostupné z: <http://www.konzervativnistrana.cz/nazory/nase-nazory/nazor/article/jak-funguje-dnesni-ceska-politicka-scena.html>

Stále zřetelněji se rovněž demonstroval základní spor mezi dosud vládnoucí Občanskou demokratickou stranou a postupně sílící sociálně demokratickou stranou, prosazující sociálně citlivější přístup k problémům plynoucím z ekonomické transformace. Pevnější pozice sociální demokracie se sice vcelku jednoznačně ukazovala už v roce 1995, přesto však se očekávalo víceméně přesvědčivé vítězství občanských demokratů. Občanská demokratická strana šla do voleb s heslem „Dokázali jsme, že to dokážeme“. V kampani zdůrazňovala především pozici České republiky jako země, kde transformace ze státu sovětského bloku probíhala zatím podle jejich názoru nejúspěšněji. Hodně také sázela na osobnost svého předsedy, premiéra Václava Klause s jeho nepopíratelným charismatem. Rétorika volebního programu ODS se zaměřila na řád a pořádek ve svobodné společnosti jako na základní občanské jistoty: *...„K základním politickým cílům Občanské demokratické strany patří vytvoření co nejširšího prostoru pro svobodného občana, který nese odpovědnost za vlastní život a za své blízké a který přijímá i díl odpovědnosti za věci veřejné. Ke svobodě patří respekt k základním morálním hodnotám – v osobním životě, v práci, v podnikání, v politice. Prosazení těchto pravidel je dalším krokem, který musí naše země vykonat. Svoboda a prosperita se staly velkými příležitostmi vloženými do rukou občanů. Uvědomujeme si, že prostor svobody, který jsme vytvořili, může být zneužit k sebeprosazování na úkor druhých. V takových případech je úkolem státu svobodu střežit a být občanovi při zjednání pořádku účinnou a rychlou pomocí, na niž se může spolehnout. Svoboda je zároveň novou individuální odpovědností, která může v občanovi vzbuzovat obavy, že si s ní nebude vědět rady, že neobstojí v nových podmínkách tvrdé konkurence. Těm občanům, kteří to potřebují, musí být stát mnoha účinnými způsoby záštitou. Pro nás je rodina zásadní hodnotou, nejzákladnějším lidským společenstvím. Tím, že spočívá na přirozené solidaritě, překračuje generační hranice, zejména vytváří životní jistoty pro děti. Svoboda otevírá pro slušného člověka, řádného občana možnost spoluutvářet své vesnice a města, rozvíjet vzdělání, užívat kulturního bohatství a prospívat životnímu prostředí...“*³³

Patrně ani není třeba být přehnaně kritický vůči ODS, aby bylo možno konstatovat, že tu jde o líbivou rétoriku – pravda, s akcentem na roli a odpovědnost jednotlivce – nicméně však rétoriku spíše prázdných slov. Pro objektivitu dodejme že

³³ ODS. Volební program pro senátní volby 1996. [online]. [cit. 2014-12-18]. Dostupné z: http://www.ods.cz/docs/programy/program_1996s.pdf

tento styl měl ovšem už v oné rané době i své vnitrostranické oponenty. Kupříkladu někdejší výrazná osobnost disentu Milan Uhde. Ten se zařadil do této skupiny, když na kongresu ODS v prosinci 1996 přednesl polemický projev, v němž konstatoval, že ODS se ve skutečnosti svému programu spíše zpronevěřuje a že fakticky opustila slušného občana. Později, s odstupem, také označil již zmíněný volební slogan z voleb roku 1996 „Dokázali jsme, že to dokážeme“ za nabubřelý a odpudivý. Zároveň se také v rozhovoru na serveru Aktuálně.cz z 13.11.2014 kriticky vyjádřil o české cestě, zvolené v 90. letech českými ekonomickými reformátory: *„Česká cesta byla riskantním, troufalým, nedomyšleným pokusem vytvořit na našem území kapitál. Ve skutečnosti to znamenalo: Půjčujme, půjčujme, půjčujme. Riskujme, že někteří půjčku zmarní. Toto rozhodnutí šlo i proti hlásaným zásadám volného trhu, že je třeba nechat jej svobodně působit. Byl to sociálně inženýrský pokus trh postrkovat, nadbíhat mu..“*³⁴

I sociální demokraté zdůrazňovali osobu svého předsedy, spíše plebejsky působícího Miloše Zemana, který vynikal rétorickým talentem a často kousavými bonmoty. Právě Miloš Zeman několik měsíců před volbami jezdil po České republice s volebním autobusem Zemákem a získával voliče. Volby, které proběhly na přelomu května a června, nakonec přinesly překvapivě těsné výsledky. Zpočátku se podle odhadů zdálo, že vítězství ODS bude velmi jednoznačné a přinese zlepšení její pozice v parlamentě, postupně se však ukazovala odlišná realita. Pozici vítěze sice ODS nakonec před sociálními demokraty uhájila, ale náskok činil jen o něco více než tři procenta – občanští demokraté získali 29,62 %, kdežto sociální demokraté 26,44 %. Nijak zvlášť se nedařilo koaličnímu partneru občanských demokratů Občanské demokratické alianci, kterou volilo pouze 6,36 % lidí. Sociální demokraté zřejmě přetáhli i část voličů komunistů, takže KSČM oslabená vnitřními spory vybojovala pouze 10,33 % hlasů. Další hlasy zřejmě ztratila ve prospěch svého dřívějšího koaličního partnera Levého bloku, který se ovšem se ziskem 1,4 % do parlamentu neprobojoval. Zhruba stejný počet hlasů – kolem 8 % získala populistická strana Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa v čele s Miroslavem Sládkem a koaliční lidovci vedení Josefem Luxem. Součet mandátů ukázal pro vládní tábor krajně nepříjemnou pravdu – dosavadní koalice dala dohromady jen 99 hlasů,

³⁴ AKTUÁLNĚ.CZ. Milan Uhde: *Skočit Klausovi pro pivo? To byl hovadný průměr.* [online]. © 2014 [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: [http://nazory.aktualne.cz/rozhovory/milan-uhde-skocit-klausovi-pro-pivo-to-byl-hovadny-primer/r-09abe19a68fd11e4aff10025900fea04/](http://nazory.aktualne.cz/rozhovory/milan-uhde-skocit-klausovi-pro-pivo-to-byl-hovadny-prumer/r-09abe19a68fd11e4aff10025900fea04/)

opozice pak měl nejmenší možnou většinu 101 křesel. Jenže opozice byla vnitřně nesourodá a nebyla schopna nabídnout alternativu. Dosavadní koalice tak mohla pokračovat prakticky v původním složení. Sociální demokraté umožnili vládě získat důvěru výměnou za post předsedy parlamentu pro Miloše Zemana. Vládní tábor navíc později přetáhl některé poslance zvolené za sociální demokraty, například před hlasováním o rozpočtu. Menšinová vláda a čím dál častěji se objevující hospodářské problémy však destabilizovaly kabinet a tak se jevíly jako nevyhnutelné.

4 FENOMÉN OPOZIČNÍ SMLOUVY A RÉTORIKA KOLEM NÍ

Opoziční smlouva, oficiálně nazvaná Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice, byla podepsána 9. července 1998 a umožnila vznik menšinové vlády ČSSD s podporou ODS. To samo o sobě není příliš neobvyklé. Podobnou situaci bychom našli i v jiných stranických systémech, kde menšinová vláda hledá podporu u jiných stran; avšak podpora menšinové vlády jedné strany nejsilnější stranou je přece jen případem velmi málo frekventovaným. I přes to, že se ODS proti ČSSD nadále vymezovala a byla oficiálně v opozici, dá se tu zřejmě hovořit o velké koalici obou stran. Příčin, proč se zejména ODS odhodlala k tomuto kroku, lze najít více... Prvním problémem bylo tzv. zpoměrňování politického systému v ČR, které vedlo až k nemožnosti sestavovat trvalé většinové vlády v rámci koalic. Český stranický systém byl podle většiny politologů také dlouhodobě blokován KSČM, stranou se silným zastoupením v PS PČR, ovšem s téměř nulovým koaličním potenciálem. A konečně dalším problémem bylo pro ODS to, že malé strany, zastoupené v koaličních vládách, často trpěly značným sebepřeceňováním, neodpovídajícím však fakticky jejich volebnímu zisku. S tím ostatně také nepřímo souvisela (a snad dodnes souvisí) rovněž malá ochota představitelů těchto stran vystupovat k vládě a jejímu rozhodování s větší mírou loajality.³⁵

Tak či onak, pokud jde o epochu po listopadu 1989, patří vytvoření zmíněného politického dokumentu k těm událostem, o nichž dodnes existuje značně rozporuplné mínění. V roce 1997 se země ocitla v hospodářských potížích, do nichž ji přivedl – podle tehdejšího premiéra Klause – rozpočet. Koncem roku po korupčních skandálech – jeho vláda padla a v roce 1998 se konaly předčasné volby, které těsně vyhrála pravice. ODS, KDU-ČSL a Unie svobody měly 102, sociální demokracie a KSČM 98 křesel.

Václav Klaus měl z let 1996–1997 zkušenost se Sněmovnou, v níž průchodnost zákonů závisela na přesvědčení jednoho disidentského poslance původně z ČSSD. Vzhledem k tomu, že volby ani v roce 1998 nepřinesly žádnou jasnou většinu, považoval za nejdůležitější změny, které by vedly k větší stabilitě vlád. Kromě toho se

³⁵HAKAUF, M. *Opoziční smlouva: vznik, trvání a její vliv na politický systém a občanskou společnost v České republice*. [online]. © 09.02.2011 [cit. 2014-12-14]. Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/clanek/opozicni-smlouva-vznik-trvani-a-jeji-vliv-na-politicky-system-a-obcanskou-spolecnost-v-ceske-republice.html>

ovšem ODS nechtěla pouštět do koalice se „zrádci“ z Unie svobody (iniciátory tzv. „sarajevského atentátu“ proti V. Klausovi). Podle studie V. Žáka uveřejněné v Listech z r. 2009 „...*Prezident Havel pojal tehdy dosti naivní plán: chtěl pravicovou vládu, ale bez Klause jako premiéra. Když ODS dala nedvojznačně najevo, že to je pro ni nepřijatelná varianta, začal Havel prosazovat koalici ČSSD, US a KDU-ČSL s J. Luxem jako premiérem. Tím se samozřejmě postaral o výrazný společný zájem Klause i Zemana. Ti se rychle dohodli na podobném uspořádání jako po volbách v roce 1996, kdy Václav Havel domluvil toleranci pravicové menšinové vlády. ČSSD odešla při hlasování o důvěře ze sálu a Miloš Zeman se za to stal předsedou Poslanecké sněmovny...*“³⁶

Ostatně, samotný Miloš Zeman na téma opoziční smlouvy řekl s odstupem let – 17. ledna 2013 – v debatě s Karlem Schwarzenbergem v České televizi, mimo jiné: „*Opoziční smlouva je naprosto běžný nástroj v jakékoli západoevropské demokratické zemi, pokud v této zemi existuje menšinová vláda, protože menšinová vláda by samozřejmě bez opoziční smlouvy nepřežila ani den A dále: První opoziční smlouva byla uzavřena v roce 1996 pod patronací Václava Havla a v roce 1998 se pouze vyměnily na základě výsledků jednající strany...*“³⁷ A aby byl obrázek úplný, obraťme se i k názoru Václava Klause: „*Já jsem byl aktivním účastníkem řešení volebních výsledků v roce 1996 i 1998 a nakonec i 2002. Pořád někdo démonizuje, a já nevím proč, takzvanou opoziční smlouvu, což byl fakticky jen sexy název. To byla pouze politická smlouva, jakých se v politické realitě uzavírají na celém světě desítky. A zapomíná se na to, že první opoziční smlouva byla podepsána v roce 1996. Já jsem u toho seděl a tahal jsem za jiný konec provazu než o dva roky později. Tehdejší koalice získala ve volbách 99 mandátů a o pár místností vedle jsme s Milošem Zemanem uzavírali opoziční smlouvu za přítomnosti Václava Havla, který ji fakticky nadiktoval. Zeman dostal křeslo předsedy Poslanecké sněmovny. Nechápu, jak na to někdo pozapomněl už v roce 1998 a zapomíná na to do dneška. Rozdíl byl jenom jediný. V roce 1996 byla tato opoziční smlouva dělána se souhlasem a z iniciativy prezidenta a ve druhém případě to vzniklo za zády prezidenta. Jinak v tom*

³⁶ŽÁK, V. (LISTY). *Opoziční smlouva a nulová tolerance*. [online]. [cit. 2014-12-14]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=094&clanek=040902>

³⁷YOUTUBE.CZ. *Prezidentský duel 17.1.2013*. [online]. [cit. 2014-12-14]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=9TsH3911fV8&feature=youtu.be>

*nebyl žádný jiný rozdíl. Dehonestace té druhé chvíle a zamlčování té první je také takovou smutnou historií.*³⁸

Přesto je však třeba konstatovat, že vzdor vyjádření obou jejích protagonistů, opoziční smlouva nebyla stvořena pro účely menšinového vládnutí – koneckonců, o tom v ní není ani slovo. Svou povahou znamená tedy opravdu svého druhu politický kartel, jaký neměl tehdy ve světě obdoby. A v tomto smyslu lze považovat přinejmenším za zkreslení, že by šlo o nějaký naprosto standardní nástroj v demokratické zemi srovnávat s dohodou, která u nás vznikla po historicky prvním patu, jež přinesly volby do PS v roce 1996.

4.1 Mediální odezva jednoho sloganu

V roce 1998 se ovšem titíž politikové domluvili bez Havla. ČSSD sestavila menšinovou vládu, ODS ji tolerovala. Zpočátku to vypadalo dobře: obě velké strany byly schopné se domluvit na spolupráci za určitých podmínek. Bohužel v českých poměrech dohoda následovala po značně vyostřené kampani, v níž Klaus mobilizoval... Podle některých publicistů návratem socialismu. Bylo tomu tak ale skutečně? Připomeňme si onen, pravda, osobně laděný slogan: „*Mobilisace. Spoluobčané! Volám všechny, kteří chtějí žít svobodně! Volám všechny, kterým není lhostejný osud naší země! Volám všechny odpovědné ženy a muže! Rozhoduje se dnes! Zítra bude pozdě! Volte ODS!*“³⁹

Ptejme se zda je na tomto textu něco špatně? „Mobilisace“ byla nepochybně slovem, které se prostě někomu zamlouvalo a někomu nezamlouvalo – což se ovšem ze všeho nejspíš týká míry dramatickosti. Ta pro někoho odpovídala naléhavosti okamžiku, kdežto pro něčí vkus byla patrně nepřiměřená. Objektivně řečeno však – tak to přece bývá s každým sloganem. Nikde přitom ani slovo, proti komu se mobilizuje. Takže oblíbené tvrzení, že ODS mobilizovala proti levici či ČSSD nebo proti socialismu, bude nejspíš třeba označit za nepravdivé. Koneckonců, zmíněný slogan byl

³⁸ JAKL, L. *Jak to bylo se slavnou mobilisací*. [online]. © 30.4.2002 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/2138>

³⁹ dtto co předchozí

jen jedním ze čtrnácti, které tehdy ODS v kampani použila. Účinné slogany nesmějí být v rozporu s „produktem“ ani u politické agitace, ani u komerční reklamy. Jinak působí kontraproduktivně. Rovněž je jasné, že v předvolební kampani se používají různé stupně obecnosti sdělení: rozpracované volební programy, jejich různé výtahy, zjednodušení a také hesla či slogany. Měly by být obsahově ze stejné podstaty, jen musí respektovat své různé určení. Slogany používají všechny strany, protože programy čte jen malá část populace. A každý volič by měl mít možnost sdělení v takové míře obecnosti, jaká mu vyhovuje, nebo na kterou má zrovna čas a chuť.

Přesto se asi nelze divit, že nemalá část voličů ODS, mezi něž nepochybně patřila i řada novinářů, se cítila zrazena: Mobilizoval, a teď nechá Zemana vládnout! Menší politické strany, které se cítily ohroženy možnou změnou ústavy a volebního zákona, sáhly hodně hluboko do arzenálu politického pokrytectví. Cejchovaly smlouvu dílem jako velkou koalici, dílem jako protiústavní akt. Proč by velká koalice (i tato, svého druhu) měla být protiústavní, to už nevysvětlovaly. V té době měla Česká republika šanci začít racionálně řešit patové výsledky voleb. Místo pochvaly, jak se obě strany chovají zodpovědně, se však dočkaly jen trvale nepřátelské reakce médií. Opoziční smlouva je prý zcela nestandardní akt, který vedl k nevídanému nárůstu korupce. Obě strany se prý pokusily změnit politické hřiště ke svému prospěchu. Klaus přes všechnu snahu mediální zápas o interpretaci opoziční smlouvy prohrál – což vedlo po volbách v roce 2002, které ODS opět prohrála, k jeho pádu a k nastoupení politiky nulové tolerance.

5 PARLAMENTNÍ VOLBY 2002 A VOLEBNÍ RÉTORIKA

Při volbách roku 2002 si podle tehdejších novinových zpráv většinou komentátoři stěžovali na nudnou a prázdnou kampaň, která samotným volbám předcházela... Otázkou ovšem je, zda se tehdejší volební kampaň skutečně vyznačovala nedostatkem nosných a pro voliče přitažlivých témat, anebo zda byl důvod jinde: například v tom, že tehdejší hlavní politické strany spíše vyjadřovaly malou ochotu komunikovat s voliči o tom, s kým by se eventuálně chtěly dělit o vládu. Postavily tak voliče do nezáviděníhodné a vlastně v jistém smyslu i nedůstojné role: hlas voliče mohl totiž fakticky skončit jako hlas pro takovou koalici, kterou si ve skutečnosti vlastně nepřál.

Tak či onak, jedním z hlavních témat bylo budoucí směřování (případně ovšem i nesměřování) Česka do Evropské unie. Parlamentní strany se v tomto smyslu rozdělily do dvou kupodivu zřetelně odlišených bloků: komunistů a občanských demokratů na jedné straně a sociálních demokratů a Koalice na straně druhé.

Je však pravda, že, pokud šlo o rétoriku směřující k veřejnosti, ODS vlastně hned na samém začátku kampaně „pokryla“ zemi billboardy se sloganem „ODS volí EU“; fakticky ale dále pokračovala ve své v podstatě protievropské misi. Přísně vzato, už samotný zmíněný slogan tenkrát představoval dvojaký postoj v tom, že sice ODS líčil jako stranu proevropskou, ale na druhé straně – graficky nevýrazně – informoval, že strana vlastně podporuje vstup do EU tehdy už aktuálně neexistující – tedy „předmaastrichtské“. Ostatně, jak sám předseda, tak i další straničtí předáci víceméně pokračovali v podprahové agitaci namířené proti Unii. Tato rétorika, které za daných souvislostí a veřejného naladění, těžko lze upřít účinnost, zaměřenou ovšem spíše právě na podobně protievropsky orientované voliče, uznávala sice na jedné straně, že ke vstupu do EU pro nás není alternativy, ale na druhé straně tento argument prakticky vždycky doprovázel dlouhý seznam rozmanitých unijních nedostatků, prohřešků a chyb. Tedy, že EU je byrokratickou mašinerií prolezlou socialismem a trpící demokratickým deficitem, v níž se naše malá země rozpustí – podle jednoho z tehdejších volebních billboardů – „jako kostka cukru v šálku kávy“.

Komunisté, kteří v této kampani stáli – pro někoho možná paradoxně – na totéž břehu s ODS, se vyznačovali podobnou ambivalencí, přičemž míra jejich protievropské orientace byla v podstatě stejná. Jejich oficiální program se vstupu do

Unie nebránil, zato však předvolební agitace komunistických lídrů byla už proevropská mnohem méně. Údajná oficiální podpora pro vstup se především střetávala s varováními před škodlivostí zahraničního kapitálu a možnou ztrátou státní suverenity, jinými slovy s rétorikou tradičně a programově cílenou především na věkově starší a sociálně slabší elektorát.

ČSSD i Koalice (KDU-ČSL a US-DEU) se jasně vyjadřovaly pro vstup, a to nejen ve svých programech; také straníční předáci vstup do EU jasně podporovali jako hlavní národní zájem České republiky i během předvolebních shromáždění. Podpora pro vstup oproti vlažnosti či dokonce odporu ke vstupu se tak staly hlavní dělicí čarou v české předvolební kampani a politice obecně.

5.1 „Vděčné“ a zneužitelné téma Benešových dekretů

Dalším v zásadě novým tématem volební kampaně se v roce 2002 stalo téma „Benešových dekretů“, které vlastně souviselo i s evropskou integrací, třebaže zpočátku to ještě nebylo tak jasné. Zprvu to totiž mohlo vypadat tak, že téma ohrožení národních zájmů údajnými požadavky Rakouska a Německa, abychom revidovali poválečné uspořádání, bylo nejdříve jen pokusem o vylepšení stranického předvolebního skóre u voličů. Bylo to prostě tak, že některé politické strany vsadily na nacionální kartu s tím, že podle Glorie Beck nacionalistickými emocemi lze velmi snadno manipulovat.⁴⁰ Svým způsobem možná paradoxně – ovšem především z dnešního hlediska – spustil vlastně samotnou kampaň tehdejší premiér Miloš Zeman, byť není příliš pravděpodobné, že by býval svými urážlivými výroky na adresu sudetských Němců už programově sledoval nějakou zřetelnější volební strategii. Spíše – i když i tento pohled je, objektivně řečeno, motivován ponejvíc jeho současným politickým chováním – se tehdejší Miloš Zeman nechal podle většiny politologů rétoricky unést, když neodolal v debatě akceptovat předsudky a emoce, jež jsou spojovány s některými traumaty tuzemských dějin – např. právě s Benešovými dekrety: *„Nelze zapomínat, že sudetští Němci byli Hitlerovou pátou kolonou, když se jednalo o zničení jediného ostrova demokracie ve střední Evropě. A rovněž by člověk neměl*

⁴⁰BECK, G. *Zakázaná rétorika, 30 manipulativních technik*. 5. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, s 120. ISBN 978-80-247-1743-2.

*zapomínat, že pro pomahače Hitlera hlasovalo devadesát procent sudetských Němců...Když občan nějaké země kolaboruje se zemí, jež jeho stát okupuje, tak je vyhánění mírnější trest než například trest smrti...*⁴¹

Pro nás nemusí být v tomto smyslu od věci názor „odjinud“, přece však spojující dvě sousedící země společnou – či přinejmenším podobnou – zkušeností. Renomovaný polský historik Piotr Majewski, zabývající se dějinami Československa ve 20. století a zejména pak česko-německými vztahy, míní, že pro politiky je vhodné používat podobné strašáky k mobilizování volební základny. A obvykle se to také politikům na obou stranách vyplácí...⁴² V dané situaci před volbami 2002 se Majewského slova na naší politické scéně vyplnila takřka beze zbytku. Emocionální reakce německých a rakouských politiků na Zemanova slova dobře posloužila především Občanské demokratické straně a KSČM v rozdmýchávání národních emocí. Politolog Jiří Pehe to ve své stati z 20.04.2002 v MF Dnes komentoval: *„Umělé snahy o vytvoření národní jednoty by měly nahnat husí kůži každému demokratovi. Kdykoliv takové volání v české historii zaznělo, vždy to dopadlo špatně. Buď se ukázalo, že jsme špatně odhadli situaci a přecenili své síly (aby se pak většina politiků zachovala jako Švejci), nebo taková mobilizace předznamenala nástup sil, které pak zatočily s demokracií. Když se nyní někteří politici opět snaží vytvořit jakousi Národní frontu všech politických stran, které se semkly v boji proti údajným pokusům našich nepřátel revidovat Benešovy dekrety, jedná se jen o další pokus omezit demokratickou diskusi...*⁴³ Jak už jsme naznačili, k tématu evropské integrace se sice téma Benešových dekretů přímo nevztahovalo, ovšem jen do chvíle, kdy jej samotní naši čeští politici na evropské téma povýšili. Jestliže Miloš Zeman tak možná nevědomky učinil svými neomalenými výroky, Václav Klaus o něco později už zcela programově svázal dekrety s možným členstvím České republiky v EU, a to v okamžiku, kdy začal požadovat, aby EU souhlasila se speciálním dodatkem ke smlouvě České republiky s EU o přistoupení, v němž by se zaručila, že jsou Benešovy dekrety nedotknutelné.

⁴¹IDNES. Zeman: Sudetští Němci mohou být za odsun rádi, mohli dostat trest smrti. [online]. © 23.4.2013 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/rakousko-zeman-sudetsti-nemci-deq-/zahranicni.aspx?c=A130423_154317_zahranicni_pul

⁴²MAJEWSKI, P. *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Praha: Conditio Humana, 2014, s. 27. ISBN 9788090532328.

⁴³PEHE, J. *Pátá kolona versus Národní fronta nacionalismu*. [online]. © 20.4.2002 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: <http://www.pehe.cz/clanky/2002/pata-kolona-versus-narodni-fronta-nacionalismu/?searchterm=bene%C5%A1ovy%20dekrety%20%2020>

Politikovi Klausova formátu asi muselo být jasné, že takový dodatek není reálný, protože by EU tak ručila za něco, co je do značné míry problémem soukromoprávním. Nic to ovšem nemění na tom, že o něco později šéf ODS svou rétoriku ještě radikalizoval, když veřejně vyhlásil, že jeho strana povede kampaň proti vstupu České republiky do EU, pokud se České republice oficiálního ručení ze strany EU za nedotknutelnost dekretů nedostane. A komunisté v podstatě s Klausovým postojem souhlasili. Bohužel, téma dekretů na čas značně omezilo politické strany v diskuzi o skutečných tématech, což zvýhodňovalo především ODS a KSČM. Sociální demokracie tak vlastně ztratila možnost mluvit o relativních úspěších svého vládnutí a společně s Koalicí byla také do jisté míry dotlačena k tomu, hrát pak po nějaký čas podobnou hru jako Václav Klaus. Uměle stvořené téma ohrožení národních zájmů samozřejmě také pomáhalo komunistům, jejichž zvýšená popularita zase ubírala v průzkumech veřejného mínění hlasy ČSSD.

5.2 Extrémismus, zahraniční investice, daně, reforma armády

České politické strany se však rovněž musely postavit relativním úspěchům extremistických stran v západní Evropě. Zatímco ČSSD i Koalice fakticky odmítly reagovat na nastupující extremistické strany prostřednictvím požadavků na tvrdá opatření vůči imigrantům v České republice, ODS naopak reagovala vyhlášením volebních sloganů slibujících zpřísnění imigrační politiky, boje se zločinem, či dokonce s pouličními prodejci (rozuměj Vietnamci). ODS se tak vedle posunu k vysloveně protievropským postojům také rétoricky sblížila i s dalšími oblíbenými slogany populistických a nacionalistických stran v západní Evropě. A nezbývá, než znovu konstatovat: její hlavní hesla se tak v mnohém začaly podobat heslům KSČM.

Dalším tématem, rozdělujícím ODS a komunisty na jedné straně a ČSSD s Koalicí na straně druhé se stalo téma zahraničních investic. Václav Klaus tehdy ostře polemizoval s tendencí ČSSD nabízet zahraničním investorům různé pobídky a úlevy. Zatímco na jedné straně samotné zahraniční investice zpochybňoval méně intenzivně, než v době svých vlád, přece jen se zdálo být jasné, že mu možná tolik nevdají údajné socialistické metody používané ČSSD k získávání zahraničních investorů, jako spíš silná přítomnost zahraničního kapitálu vůbec. A opět: v tom se V. Klaus příliš

neodlišoval od KSČM, která si z údajného drancování českého hospodářství nadnárodními monopoly udělala jedno z hlavních volebních témat.

Také ke sféře daňové se neváhaly poměrně jasně vyslovit všechny politické strany. Zatímco ČSSD nejen de facto hájila tehdy platnou daňovou strukturu, ale dokonce i připouštěla mírný daňový vzestup (výhodný pro financování státního dluhu a také vlastního konceptu sociálního státu), ODS i Koalice byly zase naopak pro snížení daní. A komunisté nasadili svůj stálý argument – totiž progresivní zdanění bohatých. Za zmínku možná stojí především návrh ODS. Ta totiž přišla s nápadem na tehdejší dobu poměrně šokujícím – zavést jednotnou patnáctiprocentní daň pro fyzické i právnické osoby. Realnost tohoto návrhu ovšem zvažovali odborníci z obou konců politického spektra, a většina jich celkem shodně upozorňovala, že uskutečnění tohoto návrhu by pravděpodobně způsobilo nedostatek peněz ve státní kase. Návrh byl však nerealistický především proto, že pro něj ODS nezískala podporu u ostatních stran. A navíc bylo jasné, že takovou podporu nezíská ani od případného koaličního partnera.

Prakticky jediným tématem, kde se hlavní politické strany na něčem shodly, byla reforma armády její profesionalizací. Všechny strany tehdy slibovaly jak voličsky populární krácení povinné služby, tak její (ještě populárnější) postupné úplné zrušení. Strany se ovšem neshodly na struktuře vyzbrojení armády. Vládní ČSSD a lidovci byli kupříkladu přesvědčenými zastánci nákupu nadzvukových bojových letounů gripen, zatímco ODS a část Unie svobody se k tomuto plánu stavěla vlažně.

5.3 Ignorovaná témata

A konečně témata, která fakticky nezazněla: Je možná s podivem, že žádná ze stran tehdy ještě nepociťovala potřebu rozpracovat důkladněji téma korupce, která přitom byla – podle veřejného mínění – jedním z hlavních problémů České republiky. Možná tomu tak bylo proto, že zejména Koalice, která by jako čistá opozice měla dobrou pozici při nastolení tématu, sama vlastně neměla zcela čisté svědomí – vždyť řada jejích významných politiků figurovala v Klausových vládách. A stejně tak bylo hodné pozornosti, že se jak reprezentanti Koalice, tak i ODS fakticky jen málo zaměřili na reformu vzdělávacího systému. Vždyť právě v této oblasti vláda ČSSD snad nejviditelněji selhala, když ve svém vládním programu slibovala rozsáhlé reformy a vybudování vzdělanostní společnosti.

Ostatně, podobné to bylo i s postoji k reformě zdravotnictví. Spory se soustředily vlastně jen na to, zda má být pojištění placeno převážně státem. O hlubších strukturálních změnách se však téměř nediskutovalo.

A vlastně stejným naprosto nenaplněným tématem voleb v roce 2002 – a stranické rétoriky – se stala reforma penzijního systému. Ačkoliv ODS i Koalice varovaly, že systém průběžného státního financování povede ke krachu, nedokázaly však přitom nabídnout jasné alternativy, které by byly schopné podnítit veřejnou debatu.

Skutečná veřejná diskuze – bohužel poněkud hysterická – se tak během volební kampaně vlastně vedla jen o uměle stvořeném tématu národního ohrožení v podobě údajných pokusů Německa a Rakouska revidovat výsledky druhé světové války. Volební výsledky se tak staly zároveň jakýmsi referendem o zdravém rozumu a postkomunistické manipulaci.

6 NOVÉ PRŮVODNÍ PRVKY KAMPAŇÍ A VOLEB

Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v roce 2006 proběhly 2.–3. června. Voleb se účastnilo 26 politických stran, z nichž pět bylo úspěšných a byly mezi ně přerozděleny poslanecké mandáty. Občanští a sociální demokraté zaznamenali historicky nejvyšší podíly hlasů, komunisté naopak ve srovnání s předešlými volbami propadli. Kromě čtyř klasických parlamentních stran se do sněmovny poprvé dostala Strana zelených (naopak US-DEU dle očekávání propadla). Výsledek ukázal disproporční prvky, vnesené do volebního zákona opozičně smluvními reformami, a dopadl patem – oba bloky vzniklé ve sněmovně (ČSSD a KSČM proti ODS, KDU-ČSL a SZ) získaly po 100 poslancích. Následovalo bezprecedentní období vládní krize a nikam nevedoucích vyjednávání, trvající až do ledna 2007. Nutno říci, že volební kampaň se od roku 1989 radikálně změnila a postupně vnášela do politické komunikace mnoho nových prvků; projevila se jejich poměrně výrazná profesionalizace, provázel je však také stále agresivnější volební boj a také politický marketing a sofistikované metody analyzování volebního trhu.

Politický marketing je zpravidla zahrnuje tržní segmentaci, „umístění“ kandidáta, formulaci strategie a její implementaci. Úkolem politického marketingu je přitom pochopit a charakterizovat voliče a poté jej nenásilně donutit přijmout ideu, myšlenku, postoj a jiné politické činy klienta (tj. v daném případě politika). Podle P. Vernerera lze do sféry politického marketingu řadit rovněž krizovou komunikaci, jejímž úkolem je vyřešit problém dříve než se problém projeví na veřejnost. A neopominutelným prvkem je i tzv. „politainment“, propojující politiku se zábavou a vyznačující se formou masmediálního zprostředkování informací. Stejně jako dnes – zejména ve sféře soukromých TV – stále více využívaný „infotainment“ (spojení informování a zábavy) má „politainment“ za cíl popularizaci témat a přiblížení cílovým skupinám – v tomto případě voličů.⁴⁴ Předvolební kampaň v roce 2006 komentátoři často označovali jako dosud nejtvrdší a také nejšpinavější v samostatné České republice. Zásadními rysy kampaně bylo mj. odmítání Ministerstva financí (ministr Bohuslav Sobotka, ČSSD) vyplatit příspěvek za úspěch v komunálních volbách v Praze v roce 2002 straně SNK Evropských demokratů,

⁴⁴VERNER, P. *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2011, s. 152. ISBN 978-80-7452-015-0.

vzestup preferencí Strany zelených, kolísání preferencí KDU-ČSL a negativní kampaně proti ODS, KDU-ČSL, ČSSD a KSČM. Jistý předvolební význam mělo rovněž schválení zákona o registrovaném partnerství osob stejného pohlaví, o němž usiloval premiér Jiří Paroubek.

Koncem ledna 2006 překročily volební preference Strany zelených pětiprocentní kvórum, což vyvolalo značnou pozornost médií. ČSSD a její lídr Paroubek na to zareagovali důraznějším upozorňováním na své programové cíle týkající se životního prostředí, růst zelených zároveň vyvolal dohady o možných větších komplikacích při vytváření stabilní vlády.

Dalším výrazným prvkem byla kampaň recesisticko-protestní Balbínovy poetické strany, která prostřednictvím billboardů zesměšňovala a dehonestovala KDU-ČSL, resp. osobně Miroslava Kalouska. Lidovci ovšem argumentovali, že zmíněná recesistická strana nezískala prostředky prostřednictvím darů svých sympatizantů, ale spíše posloužila jako zástěrka nějakého jiného „neznámého útočníka“ s vlastními politickými zájmy. Podobně billboardy ČSSD s heslem „ODS Minus“ parafrázovaly volební hesla ODS v jednoznačně negativním smyslu. ČSSD si pro tento účel dokonce zaregistrovala volební symbol ODS – modrou turistickou značku. Komentátoři obě kampaně vnímali jako nový fenomén svým jednostranně negativním zaměřením vůči konkurenci. Několik dnů před počátkem voleb se v médiích objevila přísně tajná zpráva policisty Jana Kubiceho pro branně-bezpečnostní výbor sněmovny, ve které informoval o prorůstání organizovaného zločinu do státní zprávy. Jednalo se o kopii poslance za KDU-ČSL Pavla Severy, který novinářům umožnil získat svůj výtisk a později za to musel zaplatit pokutu 25 tisíc korun. Kubiceho zpráva se ovšem stala skutečnou předvolební rozbuškou. Obsahovala mimo jiné informace získané při domovní prohlídce u podnikatele Tomáše Pitra, například materiály o spojení vraždy podnikatele Mrázka se špičkami ČSSD nebo dokonce o tom, že Jiří Paroubek „měl k dispozici“ nezletilou dceru podnikatele Ďurička. Paroubek to označil za nepřípustné ovlivňování voleb.

Za mimořádně zlomovou zejména v oblasti politického marketingu označila volební kampaň 2006 Anna Matušková, autorka politologické studie Politický marketing a české politické strany. Volební kampaně v roce 2006, která konkrétně vyzdvihla jako nejdynamičtějšího aktéra voleb Českou stranu sociálně demokratickou, jež podle ní

stylem své kampaně radikálně změnila pohled na organizování a chápání volební kampaně v České republice.⁴⁵

Volební kampaň ČSSD ovlivnila do velké míry i volební prezentaci ODS. Předvolební klání postupně nabylo podoby konfliktu mezi vládní ČSSD a ODS. Kampaň byla proto označována za negativní, agresivní, konfrontační a útočnou a její závěr se stal svého druhu plebiscitem mezi předsedou ČSSD Jiřím Paroubkem a předsedou ODS Mirkem Topolánkem. Menší politické strany byly médií těsně před volbami takřka „přehlíženy“. Volební kampaň byla oproti předchozím organizována odlišným způsobem. Političtí lídři již nespolehali na straníky, ale pro kampaň si najali agentury a profesionální konzultanty. Bylo využito metod negativního marketingu a reklamy.

6.1 Volební kampaň ČSSD, ODS a KSČM

Protože ČSSD ve volbách 2006 vlastně obhajovala svoji pozici ve vládě, její kampaň musela akcentovat úspěchy předchozího osmiletého volebního období. ČSSD ji začala připravovat už rok před volbami a tvořila ji na podkladě značně rozsáhlého průzkumu. Volební slogan zněl: „Jistoty a prosperita.“ ČSSD si rozdělila priority volební kampaně na dvě části: první z nich byly jistoty – péče o rodinu, mladé lidi, seniory. Druhou skupinu pak představovala souhrnná podpora prosperity a boj proti nezaměstnanosti. ČSSD se tak v kampani snažila skloubit sociální problematiku i ekonomické otázky. Zároveň však vedla negativní kampaň: v reakci na kampaň opoziční strany ODS „ODS plus“ vytvořila „ODS mínus“, v níž kritizovala volební sliby ODS. A navíc sociální demokraté svoji kampaň postavili i na tom, co by se stalo, pokud by vyhráli volby občanští demokraté. Negativní kampaň nejvíce zdůrazňovala rizika spojená s rovnou daní, zavedením placeného školství a zdravotnictví.

V březnu 2006 představila ODS svoji kampaň „ODS plus“, zacílenou na o propagaci daňové reformy. Programový dokument nesl název „Modrá šance“, která měla 5 následujících priorit (v kampani uváděných jako tzv. pět „P“): práce, právo,

⁴⁵MATUŠKOVÁ, A. *Politický marketing a české politické strany*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2010, s. 13. ISBN 978-80-210-5169.

podpora rodiny, boj proti byrokracii a zahraniční renomé. Můžeme položit rovnítko mezi 5 priorit a 5 hlavních témat slibů volební kampaně.

Ve sféře „práce“ se Občanští demokraté zavazovali ke spravedlivému snížení daní pro všechny občany a usnadnění podnikání, jež mělo ústít ve vznik nových pracovních míst. Nezaměstnanost plánovala ODS snížit na polovinu, fakticky tedy až na úroveň před nástupem vlád ČSSD. V oblasti „práva“ ODS slibovala omezit prostor pro korupci tím, že bude usilovat o snížení byrokracie, přerozdělování a státních regulací. Také plánovala zkrácení soudního řízení na půl roku. Volební program byl dále zaměřen i na podporu rodiny a vrácení důstojného místa pro rodinu ve společnosti. Konečně se volebních sliby ODS zaměřovaly na hájení národních zájmů ČR v zahraničí.

Zajímavé je, že ODS ve své volební kampani garantovala například, že nezavede školné na vysokých školách, slíbila i zvýšení počtu vysokoškoláků na průměr EU pomocí změny financování studia. Dalším slibem bylo zachování ústavního práva na bezplatnou zdravotní péči na základě veřejného zdravotního pojištění. V oblasti důchodů ODS dokonce odvážně slibovala zvýšení penze každému důchodci o 1000 korun měsíčně, a to od 1. ledna 2007.

KSČM se tentokrát v rámci své volební strategie nedržela jen tradičního způsobu vedení volební kampaně, kde největší roli sehrávali straníci, ale také tato strana svěřila část kampaně reklamní agentuře, která pro stranu vytvořila plakáty a billboardy. KSČM si rovněž ve spolupráci se Sociologickou a psychologickou společností nechala vypracovat názory a hodnotový žebříček potenciálních voličů. KSČM během volební kampaně spolupracovala s německou PDS (Německou socialistickou stranou), která straně poskytla volební materiály. Pro KSČM byla ve volební kampani velkou konkurencí ČSSD, s níž soupeřila o levicové voliče. Některá názorová stanoviska obou stran se překrývala. KSČM měla ve volební kampani ztíženou situaci i tím, že její volební kampaň nebyla tak mediálně viditelná a zanikla v soupeření ODS a ČSSD. Heslo volební kampaně KSČM znělo „Máme řešení“. Strategie strany byla založena na co největší komunikaci s voliči (tzv. kontaktní kampaň).

6.2 Vypjatá rétorika politických vůdců

Ve volbách nakonec zvítězila ODS se ziskem 35,38 % hlasů (81 mandátů), ČSSD byla na druhém místě s 32,32 % hlasů (74 mandátů), KSČM měla 2,81 % hlasů (26 mandátů). Jiří Paroubek, předseda ČSSD, nespokojený s výsledkem voleb, po zveřejnění výsledků voleb odmítl uznat prohru. Věříme, že citace ukázek „vůdcovské rétoriky“ – projev J. Paroubka a odpověď V. Klause – tato práce na rétoriku zaměřená unese, byť je uvádíme v méně obvyklém větším rozsahu. J. Paroubek ve svém vystoupení mj. řekl: „... *Myslím si, že tento volební výsledek s výjimkou mě nečekal skoro nikdo. Já bych chtěl říci, že to byl boj proti všem. Musím říct, že bohužel také proti médiím, aspoň řadě lidí v médiích, novinářům, kteří pracovali v žoldu Občanské demokratické strany, typu pánů Steigerwalda, Tuny, Martina Komárka a některých dalších. Jinak musím říct, že řada lidí v médiích pracovala, myslím si, korektně a musím jim poděkovat. Ještě k těm lidem v těch médiích, kteří pracovali ve prospěch ODS: velice zjevně bych jmenoval pana Kmentu. Byl to tedy boj proti části lidí v médiích, proti jednotné frontě zločinců typu Krejčíře, lhářů typu Kubiceho, mocichtivé ODS... Jak vidíte z volebního výsledku, volby v České republice vyhrála Občanská demokratická strana. A vy očekáváte, že jako předseda druhé nejúspěšnější strany přiznám volební porážku a podám ruku vítězům. To bych normálně udělal, ale takovéto gesto dělat nebudu. Sociální demokracie, její funkcionáři i já osobně jsme byli vystaveni neuvěřitelnému tlaku. Občanští demokraté v hrůze, že prohrají třetí volby v řadě, použili všech prostředků, aby této prohře zabránili. Ještě loni zjara měli situaci zcela jasnou a pod kontrolou. Sociální demokracie byla za nimi více než o 20 nebo ještě 22 procent preferencí. Vláda pod mým vedením ovšem tuto situaci změnila. Vrátili jsme se k zásadové politice moderní evropské sociálně demokratické strany. Vypracovali jsme desítky významných zákonů, opatření a investičních pobídek. V důsledku dlouhodobě prozíravé hospodářské politiky začala země prosperovat. Lidem se začalo lépe dařit. ODS pochopila, že u občanů mohou mít tyto úspěchy volební odezvu. Zmobilizovala své finanční zdroje a ve spolupráci s většinou periodik, veřejnoprávní televize a rozhlasu rozpoutala nevídanou kampaň. Když ani toto nepomohlo, sáhla ODS k jiným metodám: k projevům násilí, pomluvám, osočování. Převzali v určité absurditě metody manipulace veřejnosti, které využíval*

totalitní režim před rokem 1989. V posledních dnech jsme byli svědky bezprecedentní manipulace, která nemá nic společného s čestnou politickou soutěží názorů a vizí. ODS dokázala zastrašováním mocenských složek zamést pod koberec kauzy, které dokazovaly, že někteří z jejích představitelů se dostali do rozporu se zákonem.... Když i tento mechanismus u občanů nefungoval, uchýlila se ODS k metodám, jejichž obdobu nenaleznete v naší novodobé historii. Obvinila sociální demokracii a mnohé její představitele z toho, že organizovaný zločin prorostl do nejvyšších vládních míst. ODS se neštítla porušení mnoha zákonů. Učinila tak záměrně čtyři dny před volbami, aby toto evidentní a opakované porušování právního řádu již nemohlo být prokázáno do voleb. Pod heslem vítěz bere vše, spoléhá ODS, že se rychle ujme moci a spolu se svými agenty přísluhovači zajistí těmto osobám beztrestnost. Toto já a sociální demokracie, jímž jsem předsedou, nedopustím. Cítím povinnost oznámit, že demokracie v této zemi utrpěla tvrdý zásah srovnatelný snad s únorem 1948, snad jen s rozdílem, že hrozí modrá totalita....“⁴⁶ A odpověď prezidenta V. Klause, která následovala necelé dvě hodiny po vystoupení J. Paroubka: „Před půldruhou hodinou jsem byl spolu s miliony občanů naší země svědkem vystoupení předsedy ČSSD Paroubka, který neunesl prohru ve volbách a nebyl schopen přijmout svou porážku. Jeho výroky, kterými tyto volby přirovnal k únoru 1948, jsou něčím, co v naší zemi nemělo nikdy zaznít. Jsem tím naprosto šokován, nemohu se s tím smířit a nesmím se s tím. Vzhledem ke své ústavní zodpovědnosti prohlašuji, že jako hlava státu nedopustím, aby demokracie a výsledky svobodných voleb byly pošlapány, a že nedopustím, aby bylo hlasy voličů takto pohrdáno. Takovým způsobem nelze klást osobní zájem jednoho člověka nad zájem země. Věřím, že dnešní večerní vystoupení pana Paroubka nebylo stanoviskem české sociální demokracie, kterou i přes toto vystoupení jejího předsedy považuji za demokratickou stranu. Letošní volební kampaň bylamimořádně konfrontační, až nepřátelská a byl bych raději, kdyby taková nebyla. Nejsem ale určitě sám, komu v této chvíli přichází na mysl ono

⁴⁶NOVINKY.CZ ČSSD zvažuje zpochybnění voleb, Klaus je šokován. [online]. © 3.6.2006 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/87104-cssd-zvazuje-zpochybneni-voleb-klaus-je-sokovan.html>

známé 'kdo seje vítě'. Kdo takto konfrontační a nepřátelský styl do české politiky přinesl, mnozí dobře víme...'⁴⁷

Není možná bez zajímavosti vzít v případě této povolební reakce politického vůdce, který nevyhrál volby, v potaz i názor psychologů. například podle psychologa Jeronýma Klimeše byl Jiří Paroubek na vrcholu své politické kariéry typem manipulátora toužícího po moci, chovajícího se účelově a často ze dne na den měnícího stanoviska. Snaha manipulovat, která je ostatně podle odborníků mezi politiky frekventovaným jevem, však nebyla jediným problémem Paroubkových reakcí a jeho rétoriky. Například podle psychologa Slavomila Hubálka vycházel tehdejší šéf ČSSD z přesvědčení, že politika se má dělat silou, a když to nejde, je třeba ještě přitvrdit. Samozřejmě však v takovém omylu může být značné riziko ztráty stranického postu, což se, koneckonců, v případě zmíněného politika i potvrdilo. Podle J. Klimeše byla dalším Paroubkovým problémem absence vlastního názoru. Dokumentovaly to například i předvolební billboardy ČSSD z roku 2009. Hesla „Třináctý důchod ze zisků ČEZ“ nebo „Zdravotnictví bez poplatků“ totiž nevycházela ani tak z přesvědčení sociálních demokratů, ale spíše z výsledků předvolebních průzkumů. Šlo tedy o účelové slogany sloužící jen k získání moci – politik si nechá udělat průzkum, zeptá se, co by lidé chtěli slyšet a to pak prosazuje...⁴⁸

Vrátíme-li se ještě k vypjatým chvílím těsně po volbách 2006, dodejme pro objektivitu, že J. Paroubek se s několikadenním prodlením nakonec za svůj povolební emotivní projev, v němž uvedl, že vítězstvím ODS česká demokracie utrpěla porážku srovnatelnou s únorem roku 1948 přece jen omluvil.

⁴⁷NOVINKY.CZ ČSSD zvažuje zpochybnění voleb, Klaus je šokován. [online]. © 3.6.2006 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/87104-cssd-zvazuje-zpochybneni-voleb-klaus-je-sokovan.html>

⁴⁸dtto co předchozí

7 VOLBY 2010 S NEČEKANÝMI VÝSLEDKY

Rok 2010 byl rokem vyloženě volebním: v květnu se uskutečnily volby do PS, na podzim pak do obecních zastupitelstev a jedné třetiny senátu. Volbám do Poslanecké sněmovny v roce 2010 předcházela snad nejdelší – a také velmi ostrá – předvolební kampaň v novodobé historii České republiky. Vývoji, který začal pádem koaliční vlády vedené Mirkem Topolánkem na jaře 2009, následovaly vznik tzv. úřednické vlády Jana Fischera a přípravy na předčasné volby, které se měly konat na podzim 2009. Jejich konání však necelé dva měsíce před jejich uskutečněním zamítl Ústavní soud a následně byly také všechny politické strany včetně ODS nuceny zastavit svou kampaň.

Volby se tedy nakonec uskutečnily v řádném termínu 28.–29. května 2009. Zúčastnilo se jich celkem 26 politických stran a hnutí a účast voličů dosáhla 62,6 %. ODS skončila v těchto volbách na druhém místě s celkovými 20,22 % hlasů. S poměrně těsným náskokem necelých dvou procent hlasů ji porazila ČSSD. Jak již bylo řečeno, volební kampaň se přitom nesla ve značně vyhroceném duchu. Byla záměrně značně personifikovaná – podotkněme pro objektivitu, že intenzivně ostřelovaným osobním cílem pravicové kampaně se stal zejména tehdejší předseda ČSSD J. Paroubek. Kampaň v sobě nesla mnoho negativních prvků a zprava i zleva zahrnovala české voliče sliby, o nichž všichni věděli, že se s velkou pravděpodobností nenaplní. Stala se dokladem toho, že politika ztratila svůj vnitřní obsah a proměnila se v přehlídku marketingových hesel....

Plány velkých stran na záchranu veřejných financí se překrývaly. Jedni plánovali zkrácení sociálních dávek, druhí si zase chtěli vzít své na daních... Ve vzájemném obviňování rivalů zaznívalo: ČSSD přivede zemi k bankrotu, ODS sníží životní úroveň všech obyčejných lidí. Přitom se však jejich plány na záchranu veřejných financí dosti silně překrývaly, jak to vyplývalo kupříkladu z materiálu nazvaného Řešení ODS proti dluhům.⁴⁹ Stát se měl v roce 2010 zadlužit 163 miliardami korun; potenciální volební vítěz pro příští rok sliboval zlepšení bilance o 40 až 50 miliard. Zmíněný výhled představila ODS, zatímco sociální demokraté se lišili vlastně jen v očekávání, že

⁴⁹ ODS. *Řešení ODS proti dluhům*. [online]. © 7.4.2010 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://ods.cz/volby2010/aktuality-reseni-ods-proti-dluhum-52.html>

k poklesu deficitu o 3 % dojde podle očekávání jejich ekonomických expertů až v roce 2013.

Strany se ovšem částečně lišily ve výběru nástrojů, jak zmíněného cíle dosáhnout. Sociální demokraté i ODS chtěli ušetřit přes 20 miliard snížením provozních výdajů státu. Ani jedna ze stran přitom neříká jasně, kde se peníze vezmou. Občanští demokraté se podle svého finančního experta Martina Kocourka chtěli omezit na to, že o pět procent sníží provozní výdaje ministerstev a o čtyři procenta investice.

ČSSD plánovala zvýšení daňového výnosu o 22 miliard: chtěla zavést vyšší sazbu pro daň z příjmu nad 100 tisíc korun měsíčně, dále zavést dědickou daň pro majetky nad 15 milionů a zvýšit podnikovou daň z 19 na 21 procent. ODS si naopak představovala škrty v oblasti sociálních dávek o 16 miliard ročně, úsporu v přídavcích na děti a sociálním příspěvku, které měli dostávat skutečně jen ti potřební. A slibovala rovněž zpřísnění pravidel pro výplatu dávek sociální péče, podpory v nezaměstnanosti a v hmotné nouzi.

Občanští ani sociální demokraté slíbili shodně nezasahovat do největší rozpočtové položky. Výdaje na důchody měly v roce 2010 překročit 350 miliard korun, a pokud se měly dodržet tehdy platná pravidla pro jejich zvyšování, odhadoval se vzrůst penzijních nákladů v roce 2011 nejméně o dalších 30 miliard. Volební kampaň roku 2010 byla právě onou kampaní, u které byly aplikovány billboardy s nereálným obsahem, zmíněné v jedné z předchozích kapitol této práce: sociální demokraté chtěli například vyplatit tzv. třinácté důchody ve výši 2400 korun a zatížit tím stávající rozpočet o 6–7 miliard. Přesvědčovali přitom své voliče, že částku uhradí z dividend společnosti ČEZ. V dalších letech pak ČSSD slibovala zvýšení dětských přídavků a rodičovského příspěvku o celkovou částku pět miliard ročně.

Občanští demokraté oproti tomu hodlali zahájit důchodovou reformu, která umožní občanům platit část pojistného kapitálovým fondům. Předseda ODS sice nezveřejnil, jak velký výpadek tím způsobí důchodovému systému, bude ho ale kryt z privatizačních příjmů. Podle těchto slibů se měla penzijní reforma stát klíčovou prioritou. Reforma penzí bude klíčovou prioritou. Privatizační příjmy ani výnosy

z dividend státních podniků už nebudou projedeny, ani proasfaltovány, ale použijí se pro reformu, zdůraznil šéf ODS.⁵⁰

KSČM ve sféře provozní spotřeby vlády (která v r. 2010 představovala zhruba 240 miliard) navrhovala celkem rozumě, leč skromně snížit platy státních manažerů a vysokých úředníků, pokud šlo o rodičovský příspěvek, komunisté přišli s návrhem jeho zvýšení na 14 000 měsíčně do tří let věku dítěte a dále plédovali také pro prodloužení podpory v nezaměstnanosti z pěti měsíců na jeden rok. Dávky v hmotné nouzi navrhovala KSČM neměnit, ale rozšířit nabídku veřejně prospěšných prací.

Výsledky květnových voleb byly v mnoha ohledech nečekané a narušily i některé dosavadní jistoty. Do Sněmovny se – mimo jiné – dostal rekordní počet žen a naopak se do ní nedostali kandidáti a kandidátky z nejvyšších příček kandidátních listin, kteří a které si mohli být svým mandátem víceméně jisti. Čím si vysvětlit ony zřejmě málo očekávané proměny? Naznačila to například Veronika Šprincová ve své stati nazvané Co nového přinesly volby 2010: *„Patrně nejspíš voličskou potřebou obměny politické garnitury, která se právě v těchto volbách projevila nejsilněji. Před volbami se objevilo mnoho iniciativ volajících po rozbití stávajících struktur a výměně osob, které se v nejvyšších patrech politiky pohybují již dlouhá léta. Fórum 50 % ve své kampani vyzývalo k udělování preferenčních hlasů ženám, což v mnoha případech znamenalo totéž jako preferovat kandidující z nižších příček.“*⁵¹

Díky změně volebního zákona měli voliči a voličky poměrně velkou možnost změnit pořadí na kandidátních listinách pomocí preferenčních hlasů. Oproti minulým volbám se jejich počet zdvojnásobil (bylo možné udělit až čtyři) a počet hlasů potřebných k postupu na první místo listiny se snížil ze 7 na 5 %. Toho, jak velkou možnost dává tato změna do rukou voličů a voliček, si zřejmě byla vědoma Občanská demokratická strana, která se ještě před volbami neúspěšně pokoušela prosadit návrat k původní úpravě.

Vzhledem tomu, že se do Sněmovny dostalo mnoho nových tváří, dvě v podstatě nové strany a v neposlední řadě také dost „outsiderů“ ze spodních příček

⁵⁰LIDOVKY.CZ. *Poslední debata Nečase a Paroubka: nesmí se pískat a křičet.* [online]. © 26.5.2010 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/posledni-debata-necase-a-paroubka-nesmi-se-piskat-a-kricet-pz6-/zpravy-domov>

⁵¹NAŠIPOLITICI.CZ, ŠPRINCOVÁ, V. *Co nového přinesly volby 2010?* [online]. © 10.6.2010 [cit. 2015-01-06]. Dostupné z: <http://www.nasipolitici.cz/cs/komentare-tydne/1804-veronika-sprincova-analyza-co-noveho-prinesly-volby-2010>

kandidátních listin, proměnila se i její genderová struktura. Vlastně až do voleb 2010 bylo skoro jakýmsi pravidlem, že poměr žen na kandidátních listinách byl větší než jejich skutečné následné zastoupení ve Sněmovně. Výjimku tvořila prakticky ve všech proběhnuvších volbách počínaje rokem 1996 jenom KSČM, která docilovala poměru opačného. Pokud ovšem jde o dvě tradičně nejsilnější politické strany, ty zmíněný nepoměr nezvrátily ani letos. Historicky nejhoršího výsledku přitom docílila ČSSD, která ačkoli měla na svých kandidátních listinách 25 % žen, mezi poslankyněmi je jich ve výsledku jen necelých 9 %. Rozdíl u ODS není tak velký: jestliže na kandidátkách měla zmíněná strana 20 % žen, poslankyň je výsledně necelých 17 %, což zhruba odpovídá zastoupení žen na prvních deseti místech kandidátních listin.

Všem ostatním stranám, které získaly mandáty, se podařilo poměr poslankyň oproti poměru žen kandidátek zvýšit. Kupříkladu KSČM dokonce poprvé překročila 40% hranici (na kandidátních listinách bylo zastoupeno 30 % žen). Fakticky tak stvrdila trend trvající už delší dobu a reprezentující pozvolný sice, ale přesto trvalý nárůst zastoupení žen v poslanecké sněmovně za tuto stranu.

Tento posun se částečně vysvětluje možností ovlivnit pořadí kandidátek a kandidátů pomocí preferenčních hlasů. Vlastně díky nim se do Sněmovny dostalo celkem 14 žen z původně nevolitelných pozic. Na druhou stranu především dramaticky nízký počet poslankyň za ČSSD naznačuje že takový způsob prosazování žen do politiky je ve skutečnosti nejistý a může nakonec snahu strany nominovat na kandidátní listiny ženy dokonce úplně zcela pokazit. Možným vysvětlením tu může být voličský návyk dávat preferenční hlasy veřejně známým osobnostem, mezi kterými není ovšem mnoho žen.

Ve volebním historicky nejvyšším zastoupení žen ve Sněmovně (22 %) hrál však roli ještě další faktor – a to poměrně velké oslabení dvou největších politických stran, které na své kandidátní listiny dosadily nejméně žen. Fakticky nejhorší v tom byla ODS, nominující jen 20 % žen, přičemž však na volitelných místech byl poměr výrazně nižší, a sice 11 % do pátého a 16 % do desátého místa.

V ČSSD se poměr naopak zhoršil a nic se tak nezměnilo na dlouhodobém trendu sociální demokracie – od roku 1996 totiž poměr poslankyň za tuto stranu klesal v každých volbách. Ale, jak píše V. Šprincová v již zmíněné statí: *„... je důležité sledovat také reálný vliv žen na rozhodování. Více než 20% zastoupení ve Sněmovně je bezpochyby dobrou zprávou, zároveň je však třeba si uvědomit, že je zde celkem dvě stě poslanců a poslankyň, jejichž podíl na moci není zdaleka stejný. A navíc: místo*

*zviditelňování programových priorit šlo v kampani spíše o prezentaci úderných hesel, dehonestaci protivníků a v neposlední řadě i 'ženské krásy'. Propagace politických stran se tak zásadně přiblížila ke způsobu propagace komerčních produktů. Nejviditelnějším příkladem byly kandidátky jednoho z malých nových politických seskupení, jehož kandidátky nafotily 'sexy' kalendář. Jejich snahou bylo údajně zviditelnit ženské kandidátky, zároveň však pouze upevnily stereotyp, že pokud chce žena (a to i v politice) uspět, musí být především krásná. Tento přístup jen posílil celospolečenské vnímání žen v politice, značně posilované mediálním diskurzem. Otázkou je, zda média skutečně stereotypně nejeví ani tak seriózní zájem o schopnosti daných žen, jejich program či politické ambice, ale výhradně o jejich zjev...*⁵²

7.1 Nejkontroverznější volební klip

Z hlediska metod použitých ve volební kampani se stal velmi ilustrativním příkladem veřejností značně rozporuplně přijímaný volební klip, v němž vystupovali herci M. Issová a J. Mádl. Domníváme se, že nebude přehnané konstatovat, že v tomto případě šlo pravděpodobně o vůbec nejkontroverznější prvek volební kampaně a zároveň i volební rétoriky svého druhu (v daném případě pravicové) po roce 1989. Připadalo nám zajímavé – a pro poznávání volební rétoriky i poučné – zachytit alespoň část diskuse, která se na toto téma svého času vedla v internetovém deníku Referendum (dále jen DR).

„Klip Přemluv bábu autorského tria Zelenka, Issová, Mádl zveřejněný 22. dubna 2010 se stal jednou z hlavních událostí letošní volební kampaně. A je možné, že to tak zamýšleli v duchu reklamní poučky 'Nic takového jako špatná publicita neexistuje'. Když vyšlo najevo, že spot režíroval renomovaný a mystifikacemi proslulý režisér Petr Zelenka, objevil se i názor, že se jedná o nadsázku či přímo parodii. Tato – pro tvůrce milosrdná – domněnka vzala za své následnými vystoupeními všech tří protagonistů, zejména Petra Zelenky v TV Událostech a komentářích. Zelenka zde v plném rozsahu

⁵² NAŠIPOLITICI.CZ, ŠPRINCOVÁ, V. *Co nového přinesly volby 2010?* [online]. © 10.6.2010 [cit. 2015-01-06]. Dostupné z: <http://www.nasipolitici.cz/cs/komentare-tydne/1804-veronika-sprincova-analyza-co-noveho-prinesly-volby-2010>

klip obhajoval jako 'politicky nekorektní virál' proti hlavnímu nebezpečí, kterým tady dneska je levice.

Je tedy jisté, že se nejedná o parodii. Ba co víc klip dokonce našel své obhájce mezi politiky. Kupříkladu předseda ODS Petr Nečas klip hájil s poukazem na svobodu slova. Zkusme tedy shrnout důvody, proč byl, podle našeho názoru, klip jako takový, nota bene jako součást volební kampaně, jen obtížně akceptovatelný:

Absolutní nevкус. Ženské přirození při zmínce o Milanu Kunderovi, buranské tvrzení, že levici používá svět k vytírání zadku, či idea, že babička dostane jednu návštěvu zdarma, pokud udělá to, co po ní chcete.

Pohrdání starými lidmi. Je odporné, když zlehčování starých lidí je pokládáno za vtipné, když rozjívění a povrchní mladíčci autoritativně poučují veřejnost, jako by kázali stádu blbců.

Burcování mladé generace k volbě DSSS? Karel Černík, jeden za zakladatelů politické strany Zelená levice napsal: 'Problém je v tom, že dva mladí lidé udělali něco, co je ve své podstatě netolerantní, sprosté a agresivní. A navíc to zdůvodnili tím, že chtěli zvýšit zájem mladých lidí o politiku. Jaký asi bude typ mladého člověka, kterému něco netolerantního, sprostého a agresivního zvýší zájem o politiku?'

Pravicové svazáctví. Fenoménu totalitárního pravičáckého myšlení, které za klipem stojí, si všímá ve svém komentáři v DR i jeho komentátor Adam Borzič: 'Především je třeba si povšimnout, že pravicoví svazáci nikdy nepochopili a bohužel ani nepřijali esenci demokracie...'

Pohrdání kulturní hodnotou levice. Právě kulturní hodnotě levice v české tradici se věnoval v první rychlé reakci i Jakub Patočka. 'Milada Horáková byla národní socialistka, tedy politička svými sklony se příliš neodlišující od Edvarda Beneše. Chtěla dobro pro český národ a podobně jako Edvard Beneš či TGM byla přesvědčena o tom, že k tomu dobru vede demokratický socialismus ve specifickém českém provedení, nikoli kapitalismus,' napsal tehdejší šéfredaktor Deníku referendum J. Patočka s odkazem na zmínku o Miladě Horákové, která se v klipu objevil.

Úpadek demokracie a kultury debaty. Student filosofie Lukáš Matoška si také v DR povšiml základního aspektu, který je v klipu obsažen, a dotýká se úpadku demokracie: 'S podobnou zdatností politického vědomí se dnes setkáváme u drtivé většiny zástupců mé generace. Je třeba rezignovat na představu, že stávající

demokracii s issovsko-mádlovským potenciálem přivedeme k fungování, jaké si představoval Erazim Kohák ve svém legendárním Průvodci po demokracii.⁵³

A byl to právě nestor českých filozofů Erazim Kohák, kdo na zmíněný klip reagoval otevřeným dopisem: „Jsou věci, které jsou přímo koule teplého dehtu. Těch se člověk nemůže ani dotknout, aniž by pošpinil sám sebe. Je třeba se jich štitivě vyvarovat, odmítnout s nimi cokoli společného, nevšímat si jich, neopakovat je, prostě vytěsnit je ze společenství slušných lidí na ono pověstné smetiště dějin...

Tento klip podle mě mezi ně patří. Není to jen jeho otrěsnou vulgaritou. Daleko horší je představa o mladém voliči, kterou divákovi podsouvá. Předpokládá, že mladý volič je bytost nejnižší kulturní úrovně, naprosto bezohledná, ochotná manipulovat kalkulovaným útokem na city i lidi, kteří o každého z nich dvacet, třicet let nezištně pečovali. Přičítá mladým nejen vulgární hrubost, nýbrž nevybíravé sobectví bez sebemenší schopnosti soucítění či mezigenerační solidarity. Jsou mladí lidé ochotní přijmout takovou charakteristiku? Jsou opravdu tak neschopní myšlení, že nedovedou domyslet důvody a následky své bezohlednosti? Jsem učitel, trochu je znám – a v tomto klipu je nepoznávám...⁵⁴

⁵³DENÍK REFERENDUM. *Klip Přemluv bábu šlape po demokracii. Šabata: Zelenka se znemožnil.* [online]. © 24.4.2010 [cit. 2015-01-15]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/3133-klip-premluv-babu-slape-po-demokracii-sabata-zelenka-se-znemoznil>

⁵⁴KOHÁK, E. *Otevřený dopis na okraj videoklipu pana Zelenky.* [online]. © 27.4.2010 [cit. 2015-01-15]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/3179-otevreny-dopis-na-okraj-videoklipu-pana-zelenky>

8 ČSSD JAKO PRŮKOPNÍK MARKETINGOVÉ REVOLUCE A NOVÉHO TYPU VOLEBNÍ KAMPANĚ

Vraťme se však v našem nahlížení na volební rétoriku v českém prostředí ještě o několik let zpátky, před onen názorově a použitými prostředky razantní volební klip, který jsme rozebírali v předchozí kapitole.

Je třeba říci, že už v roce 2006 do českých voleb vstoupil nový prvek, o kterém politologové hovoří jako o „marketingová revoluci“. V před tím nevídané míře a intenzitě si české politické strany rychle osvojili negativní kampaň, která má za cíl kritiku – a v některých případech až diskreditaci – soupeřů. Pokud pak jde o ony rysy volebního marketingu, nutno uznat, že do českého politického prostředí je zpočátku vnesla především ČSSD a ta také svým způsobem dodnes určuje tempo kampaní a byla to ona, kdo do kampaní začal implantovat původem americké metody – například kampaň ode dveří ke dveřím, telefonování do domácností apod.

V tomto smyslu lze patrně říci, že počínaje rokem 2006 se ČSSD vlastně jako první z politických stran proměnila ve stranu nového typu, jež – abychom zůstali u jazyka marketingu – se přestala orientovat na samotný „produkt“ nebo jeho „prodej“, ale položila důraz na průzkum trhu a teprve pak následnou přípravu vhodné nabídky.⁵⁵

Negativní kampaň přitom sama o sobě není nikterak nová. V tomto smyslu je dodnes s oblibou zmiňován klasický televizní šot Daisy girl (Dívka s kopretinou) z americké prezidentské kampaně v roce 1964. Vymyslel ho konzultant Tony Schwartz pro prezidenta Lyndona B. Johnsona... Šedesát sekund dlouhá reklama začíná záběrem na dívku, která na květinové louce otrhává okvětní lístky kopretiny a počítá. Jak se ukáže, je to odpočítávání času do výbuchu atomové bomby. Dívka hledí upřeně před sebe a v odrazu její oční panenky – náhle obrovsky zvětšené – se objevuje výbuch a atomový hřib. Hlas prezidenta Johnsona pak zdůrazní, že takové nebezpečí čeká USA, podpoří-li voliči jeho konzervativního vyzyvatele Barryho Goldwatera...⁵⁶

⁵⁵MATUŠKOVÁ, A. *Politický marketing a české politické strany*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2010, s. 25. ISBN 978-80-210-5169.

⁵⁶GOLDBLATT, J. *Special events – the roots and wings of celebration*. Wiley, 2007, s. 470. ISBN 0470144920.

V České republice jsou sice lidé na vzájemné osobní útoky politiků již navyklí, ale přesto: v předchozích volbách bylo zpravidla spíše obvyklé prezentovat program (a to dokonce i tehdy, když ODS v éře Václava Klause vylepovala plakáty Mobilisace, jak jsme se o tom zmínili v jedné z předchozích kapitol). A zde právě došlo k oné velké změně politických kampaní od r. 1989.

Tradiční strany se vždy koncentrovaly na „produkt“, ideologii, silnou myšlenku, kdežto strany moderního typu se naproti tomu více zaměřují na prodej: uvažují, jak nejlépe „adjustovat“ své ideje a jak je prodat voličům, srovnávají dokonce třeba výhodnost svých daňových nabídek. Nový typ strany na to jde jinak: zmapuje terén, připraví zboží, na zákaznících si ho otestuje, uzpůsobí a pak teprve prodává.

Samozřejmě v tom lze vystopovat proměny, jimiž prochází současná politika, včetně ideologického vyprazdňování, víceméně trvalého poklesu členské základny i úbytku tradičních skalních voličů. V takové hře pak přirozeně získávají stále větší respekt najímaní marketingoví experti; stranická tradice a názory členů jsou potlačeny ve prospěch požadavků voliče. Nejzajímavějším voličem se tím pádem stává potenciální, nevyhraněný volič bez pevné vazby, kterého však lze přesto oslovit vysoce specializovanou nabídkou. Právě takovou proměnu prožívá od roku 2006 ČSSD. Zmíněná strana začala tenkrát s přípravou volební strategie s předstihem před ostatními politickými soupeři. Jak píše A. Matušková *„Americká agentura PSB, zastupovaná konzultantem Alexandrem Braunem, pro ČSSD tehdy připravila velký počet hloubkových průzkumů ve vybraných reprezentativních skupinkách (tzv. focus group) s cílem zjistit, co si čeští voliči – hlavně nerozhodnutí – myslí o situaci v zemi, o různých stranách a politikách a hlavních tématech. Tato zjištění posloužila jako základ pro rozsáhlý průzkum mezi 3000 pravděpodobnými voliči ČSSD. V něm se třeba potvrdilo, že 48 procent pravděpodobných voličů strany pokládalo za hlavní důvody svého rozhodnutí 'sociální jistoty'. Dalších 38 procent pak mluvilo o ekonomice. To vedlo k rozhodnutí soustředit se důsledně na tyto oblasti, a naopak vědomě vynechat například kriminalitu, bezpečnost, vzdělávání nebo zahraniční politiku.“*⁵⁷ Sdělení tehdejší kampaně, heslo roku 2006 (Jistoty a prosperita) i celý plán kampaně vytvořili najatí experti. Dokonce šla tehdy ČSSD tak daleko, že si měsíc co měsíc až do samotných voleb objednávala v průměru jeden až dva rozsáhlé strategické průzkumy

⁵⁷AKTUÁLNĚ.CZ, MATUŠKOVÁ, A. *Náš volič, náš pán*. [online]. © 17.5.2010 [cit. 2015-02-02]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.cz/blogy/anna-matuskova.php?itemid=9829>

a jeden až pět méně obsáhlých (nebo focus group). Takto masivní zapojení průzkumů bylo v České republice skutečně nové a tehdy také ještě ojedinělé. V prosinci 2005 se testovaly dokonce i nové stranické barvy! Jestliže v předchozích volbách strana využívala hlavně žlutou barvu, barvu radosti a zdraví, ale i žárlivosti, s níž se ovšem voliči jednoznačně nespojovali. Proto nakonec převládla oranžová, obvykle spojovaná se sluncem, bohatstvím, mocí, radostí a vládou.

Agentura PSB připravila i podrobné demografické a psychologické rozborů českých voličů, s těmito plány se však už tehdy více nepracovalo. Vedení strany mělo totiž dost potíží s nesouhlasící členskou základnou, která se zřejmě chtěla – ve většině – nadále zaměřovat spíše na tradičního voliče. V každém případě je nutné objektivně konstatovat, že ČSSD se v roce 2006 skutečně stala „leadrem“ na poli volebních kampaní. Podařilo se jí dokonce prostor natolik ovládnout, že i médiím nakonec víceméně vsugerovala pojetí voleb jako souboje dvou velkých stran, dvou kandidátů na premiéra. Tak se také stalo, že se z novin a časopisů postupně vytrácely tematické otázky a okruhy problémů, o nichž by bylo možno na různých úrovních diskutovat – nebo o nich alespoň uvažovat – a novináři se postupně soustředili na popis boje mezi dvěma stranami, případně na „bulvární“ prvky, zasahující až často až do vyložené privátní sféry jednotlivých politiků.

I KSČM se v té době pokoušela o změnu svých tradičních kampaní; na tvorbu billboardů si najala pražskou pobočku světové proslulé agentury Ogilvy a její plakáty se vyskytovaly ve dvou verzích: v černobílé, negativní, sdělující nějaký problém, a ve druhé, barevné a pozitivní, kde se voličům nabízelo řešení. (Černobílý plakát například v detailu zabíral tvář muže v důchodovém věku a text říkal „Nemám z čeho žít“. Barevná verze znázorňovala usměvavý pár s nápisem Důstojný podzim života. Celou kampaň pak doplňovalo volební heslo „Máme řešení“).

V kampani byl znát pokus cílit – byť bez většího úspěchu – na různé voličské skupiny. Na druhou stranu byla kampaň zcela ovlivněna ideologií strany a pokus o cílení se tak stal spíše výkřikem do prázdna. Strana cílila, ale nezjišťovala, zda její nabídka jakkoli odpovídá poptávce na trhu.

9 NESMIŘITELNÁ RÉTORIKA – SROVNÁNÍ NÁZORŮ V. HAVLA A V. KLAUSE NA OBČANSKOU SPOLEČNOST

Velice výrazná názorová odlišnost Václava Havla a Václava Klause se na domácí politické scéně zejména druhé poloviny 90. let stala dlouholetým kontroverzním politickým sporem. Při jeho opakovaných „erupcích“ docházelo ke stanovení jasných hranic nejen mezi přímými politickými aktéry, ale i ve sféře odborné – politology, politickými komentátory a koneckonců i mezi občany. Z hlediska této práce se pak zmíněný a takřka permanentní diskurz stal i zajímavým zdrojem porovnání rétoriky obou zmíněných politických osobností. Za jakýsi spouštěcí mechanismus diskuse k tomuto tématu je zpravidla považován novoroční projev prezidenta Václava Havla z 1.1.1994, na který vzápětí Václav Klaus reagoval slovy – právě zde začíná další kolo polemiky o společnosti svobodných občanů proti zavádějící myšlence tzv. občanské společnosti.⁵⁸

Václav Havel tehdy v novoročním projevu řekl mj.: *„Myslím, že společným jmenovatelem několika důležitých úkolů, jimiž bychom se měli teď zabývat, je tvorba skutečné, to znamená vskutku otevřené a vrstevnaté občanské společnosti. Velkokrysé odstátňování, které probíhá v našem hospodářství, musí podle mého názoru rychle nalézt svůj protějšek i ve sféře občanského a veřejného života. Důvěru v jedince jako skutečného tvůrce hospodářské prosperity bychom měli vskutku cílevědomě a daleko nebojácněji než dosud rozšiřovat i o důvěru v jedince jako občana, schopného přebírat svůj díl spoluodpovědnosti za věci celku. Jsou samozřejmě úkoly, které může a musí plnit jen stát, má-li mít vůbec smysl. Možná je takových úkolů dokonce víc, než si naše vláda dnes připouští. Ale zároveň je mnoho jiných úkolů, které by mohli a měli v daleko větším rozsahu plnit občané sami a které mohou plnit dokonce lépe než stát. Jeho centrální rozum – i kdyby byl sebeosvícenější – nemůže totiž trvale nahradit pluralitní bohatství myšlenek, poznatků, zkušeností a nápadů jednotlivých lidí a jejich nejrůznějších přirozeně vznikajících společenství... Demokracie je systém založený na důvěře v lidskou odpovědnost, kterou by měl probouzet a kultivovat. Demokracie a občanská společnost jsou tedy jen dvě strany téže mince... Demokracie je systém založený na důvěře v lidskou odpovědnost, kterou by měl probouzet a kultivovat.*

⁵⁸ROLE A FUNKCE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI. *Srovnání názorů V. Havla a V. Klause na roli občanské společnosti v současné společnosti*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné: z:http://kovi.wz.cz/me_prace/obcanska_spolecnost.htm

Demokracie a občanská společnost jsou tedy jen dvě strany téže mince. Ostatně nevidím v dnešní době, kdy je sama naše planetární civilizace ohrožena lidskou neodpovědností, jinou cestu k její záchraně, než obecné probouzení a pěstování odpovědnosti člověka za věci tohoto světa.... Co může v tomto směru udělat stát? Z mnoha možných příkladů uvedu aspoň dva, které se mi zdají v této chvíli obzvlášť aktuální. Hodně se dnes mluví o reformě veřejné správy. Myslím, že náš stát tu stojí před typickou výzvou této doby, výzvou, která má hlubší smysl, než by se na první pohled mohlo zdát. Odváží-li se včas a vskutku koncepčně decentralizovat sám sebe, snést různé typy svého rozhodování vždy na ten nejnižší stupeň, který je ještě schopen je účinně převzít, a dát větší prostor samosprávě – a to i na vyšší než jen obecní rovině –, pak tím může k tvorbě skutečné občanské společnosti významně přispět... Jinou oblastí, v níž by měla být významně posílena občanská účast na veřejném životě, je rozsáhlá vrstva toho, co není sice většinou privátní, co by ale zároveň nemělo být státní, co není zaměřeno k zisku, ale co je zároveň pro společnost životně důležité. Mluvíme o velké oblasti neziskových či veřejněprávních organizací. Stovky škol, zdravotnických zařízení, kulturních institucí, fondů i nadací čeká na zákon či zákony, které by v nových podmínkách upravily jasně jejich postavení, vymezily jejich vztah k jejich zakladatelům, určily způsoby, jimiž mohou získávat prostředky ke své činnosti, jakož i pravidla jejich hospodaření, a ovšem i jeho veřejné kontroly. Rozkvět tohoto sektoru je další z neodmyslitelných součástí vyvrážené občanské společnosti. Ba víc: je to přímo ukazatel její vyvráženosti..⁵⁹

Existuje mnoho výkladů pojmu „občanská společnost“. Jednotlivá pojetí od sebe mohou být velmi vzdálená, ale mohou se také lišit jen v určitých detailech. Názory na občanskou společnost podle Havla a Klause se však zakládají na odlišném vidění světa. Havel, svou podstatou dramatik a filosof považuje vyvráženou občanskou společnost za ukazatel kvality demokracie, kdežto Klaus se vždycky stavěl k pojmu občanská společnost s neskryvanou nedůvěrou. Zato však akcentoval svobodného jedince ve světě střetů utilitárních zájmů.

Zastavme se ponejprv u Havlovského pohledu na občanskou společnost. Její vymezení je velmi široké. Občanská společnost „představuje životadárné podhoubí státu, sféru spontánní aktivity a sdružování občanů mimo instituci státu“. Sám Havel do této kategorie řadí neziskové a veřejnoprávní organizace. Jenže... Na tomto místě

⁵⁹KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. *Projevy*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/projevy#yr1994>

stojí za připomenutí také myšlenky, které na toto téma vyslovil s odstupem plných patnáct let po svém novoročním projevu 1994... Stručně definováno: prezentuje se tu kýžené přání kontra realita, a to v proslulém Havlově kritickém projevu v Rudolfinu z roku 2009, z něhož vyjímáme: *„Před dvěma lety přijala Poslanecká sněmovna dlouho chystaný zákon o obecně prospěšných společnostech. Doufali jsme, že mnohé rozpočtové a všechny příspěvkové organizace, tyto relikty komunismu, se začnou konečně transformovat do moderních neziskových subjektů, nesešňerovaných spoustou přihlouplých vyhlášek a předpisů, podstatně svobodnějších, a právě proto nepoměrně hospodárnějších a zároveň společensky užitečnějších. Těšil jsem se, že nejrůznější školy, nemocnice, sociální zařízení i kulturní instituce postupně začnou přecházet na systém vícezdrojového financování. Tedy že se budou těšit nejen z příspěvku státu, obce či kraje, ale i z masivních příspěvků nejrůznějších právnických i fyzických osob, jimž budou s ohledem na tuto jejich bohuľibou činnost postupně zvyšovány odpočitatelné částky daňových základů. Těšil jsem se, že přechod na tento způsob decentralizovaného přerozdělování bude pokrývat nejrozmanitější místní i regionální potřeby nekonečně pestřeji a vynalézavěji, než jak je toho schopen ministerský úředník v centru, a těšil jsem se rovněž, kolik peněz se ušetří tím, že nebudou muset putovat ze svého zdroje formou daně do státního rozpočtu a odtud prostřednictvím příslušného ministerstva a jeho rozpočtové kapitoly zpět do místa svého určení... Těšil jsem se marně. Kolik obecně prospěšných společností za poslední dva roky vzniklo? Jedna? Dvě? A kolik rozpočtových či příspěvkových organizací se transformovalo do organizace neziskové? Neslyšel jsem ani o jediné. Někdo říká, že to nejde, protože by musel být přijat zvláštní transformační zákon. Někdo říká, že to jde podle platných privatizačních zákonů, ale že to nikdo nezkouší, protože všichni zjistili, že je přece jen pohodlnější žít ve starých dobrých socialistických poměrech, tím spíš, že žádné daňové zvýhodňování těch, kdo financují neziskový sektor, nenásledovalo. Ať tak či onak, vidím tu nesmírný dluh a velký úkol do budoucna. Věřím, že nespočetné zmatky, v nichž se potácí celá naše rozpočtová sféra či sféra veřejných statků, by mohly být podstatně menší, kdyby začínal fungovat neziskový sektor způsobem aspoň trochu podobným tomu, který funguje ve vyspělých západních demokraciích..“⁶⁰*

⁶⁰KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. *Projevy*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/projevy#yr1994>

Klaus setrvale kontroval širokému vymezení občanské společnosti... Nejen v souvislosti s profesními a odborovými organizacemi, ale i s dalšími organizovanými aktéry občanského prostoru, přímo varoval před rozrůstajícím se korporativismem: *„Již řadu let upozorňuji na to, že v České republice dochází k zesilování korporativistických tendencí, neslyším na to však ani od politiků, ani od akademiků či publicistů téměř žádnou reakci, což mne velmi zneklidňuje. Korporativismus se na nás totiž v poslední době valí z mnoha stran. Obecně bývá definován jako systém zprostředkování, propojení a koordinace zájmů mezi vládou a omezeným počtem povinných, nekonkurenčních, hierarchicky seřazených a velmi dobře organizovaných institucí a sdružení. Nejčastěji přitom jde o různé profesní a zaměstnavatelské svazy, které jsou uznány, licencovány či dokonce vytvářeny státem, který jim – pod heslem úsilí o ideál sociální harmonie – garantuje velmi výhodný monopol na vyhrazené části společenského prostoru. Korporativismus ovšem nahrazuje – a ve své rozvinuté podobě přímo eliminuje – parlament. Díky tomu pak přestává být parlament místem, kde dochází ke klíčovým jednáním a k rozhodujícímu hledání, případně. nalézání kompromisů. Zatímco v pluralistickém modelu demokracie vstupují zájmové skupiny do politického procesu „jen“ prostřednictvím lobování a na politické subjekty působí zevnějšku, korporativismus vychází ze stálé spoluúčasti těchto skupin na řešení každodenních problémů a vtahuje je – neboli inkorporuje je – dovnitř státu. Největší sklon k preferenci tohoto společenského uspořádání mívají přitom socialisté, kteří vždy a všude chtějí posílit moc odborů a kteří jim chtějí přisoudit konstitutivní úlohu při vytváření politiky státu. K nim se však – bez domýšlení důsledků – připojují všichni ti, kteří nejsou spokojeni s fungováním zastupitelské demokracie založené na soutěži politických stran a všichni ti, kteří by si zcela naivně a idealisticky přáli odstranit z politiky spory a konflikty a kteří se s tímto úmyslem snaží vytvářet instituce, které mají společenské otázky řešit „mírumilovněji“ či „konsensuálněji“ než jak je tomu běžné v parlamentní demokracii...“⁶¹*

V. Klaus nahlížel kriticky i na pojem společenského konsensu, který byl naopak velmi frekventovaným pojmem úvah V.Havla o občanské společnosti...: *„Obhájci korporativistických modelů často mluví o potřebě konsensu. Tvrdí, že je pro stabilitu státu nezbytné, aby nejdůležitější společenské skupiny zasedly společně a aby konsensuálně rozhodly o směru, jímž se bude země ubírat. Politické elity by měly*

⁶¹KLAUS, V. *Směřuje Česká republika ke korporativismu?* [online] © 28.7.2001 [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/807>

otupovat hroty sporů, měly by se přestat 'hašteřit' a měly by hledat spíše to, co spojuje, než to, co rozděluje. To je však jen hezký sen. Po pádu komunistického režimu byl celonárodní konsensus ohledně základního směřování země velmi potřebný. Všeobjímající Občanské fórum v Československu či politika 'kulatých stolů' v Polsku a Maďarsku umožnily pokojný přechod od starého režimu k demokracii. K přijetí základních politických a ústavních reforem bylo široké podpory třeba a je proto přirozené, že existovala potřeba 'národní jednoty'. V 'normální' situaci, v níž se nachází většina západních demokracií (a jsem přesvědčen, že dnes už i Česká republika), kdy se řeší 'jen' otázky všedního dne, širokého celonárodního konsensu třeba není. Je žádoucí elementární shoda na pravidlech hry v politice a na hodnotách liberální demokracie (občanská a politická práva, princip zastoupení, princip většinového rozhodování apod.), nikoli však na konkrétních politikách. Otázky, zda mají být daně nízké či vysoké, nemocnice státní či soukromé a ekologické limity přísnější či mírnější, jsou věčným sporem mezi pravicí a levicí všude na světě. Organizovat 'kulaté stoly' kvůli těmto věcem by bylo bláhové a naivní. Existují sice případy, kdy i v západních demokraciích používají politické elity v konkrétních politikách konsensuální strategii, ale jsou to spíše výjimky. Strana, kterou reprezentují, programově vychází z pluralistického modelu demokracie, nikoli z modelu korporativistického. To je skutečný důvod, proč trváme na principu zastupitelské demokracie a proč se bráníme vtahování privilegovaných zájmových skupin do politického rozhodování.⁶²

Havel, stejně jako Klaus, vyslovoval požadavek na větší autonomii občana od státu. Na rozdíl od Klause však nežádal jen člověka racionálně naplňujícího své potřeby, ale člověka jako člena komunity podílejícího se na správě věcí veřejných. Požaduje větší prostor samosprávě, což umožní účinnější participaci každého na správě věcí veřejných, které se ho bezprostředně dotýkají.

Klaus, jak je všeobecně známo, vždy kladl důraz na trh jako prostředek, který udržuje společnost v dynamickém napětí, což mělo – samozřejmě za optimálních podmínek – zaručovat její stabilitu. Podle Klause rovněž platí, že blahobyt dalších lidí může být a často je faktorem v naší funkci užitečnosti, a to se zřetelně kladným znaménkem...⁶³

⁶²KLAUS, V. *Směřuje Česká republika ke korporativismu?* [online] © 28.7.2001 [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/807>

⁶³KLAUS, V. CEP. *Koncept občanské společnosti - Nepřítel svobodného občana?* [online]. 23.1.2012 [cit. 2015-02-14]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/kniha.php?ID=122>

Havel ovšem již v citovaném novoročním projevu z roku 1994 varoval před degradací lidského bytí na pustou honbu za ziskem, provázenou apatickým vztahem k veřejným zájmům a opětovným spoléháním na stát jako toho, kdo všechno zařídí za nás.⁶⁴ Tím se ostře vymezil vůči Klausovi a jeho preferovanému ekonomismu, tedy tržnímu principu, který má zajistit efektivní fungování mezilidských vztahů. Domníváme se, že uvedené konkrétní příklady poměrně výstižně ilustrují jeden z nejvleklejších diskurzů mezi nejvýraznějšími politickými osobnostmi vývoje po listopadu 1989, ale jsou zároveň i přesvědčivými doklady jejich rétoriky: intelektuální, metaforické, se smyslem pro drama na jedné straně, striktně odborné, ekonomicky zaměřené, věcné a výrazově strohé, ale zároveň jasné na straně druhé.

⁶⁴KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. *Projevy*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/projevy#yr1994>

10 PROMĚNY POSTOJŮ A RÉTORIKY MILOŠE ZEMANA

Miloš Zeman na sebe poprvé upoutal pozornost české veřejnosti na sklonku léta 1989, kdy se politická situace uvolnila. Pro Technický magazín tehdy napsal článek s názvem *Prognostika a přestavba*, který byl – a možná dodnes je – chápán jako patrně nejotevřenější kritika tehdejšího vedení komunistické strany. Článek se vyznačuje specifickým jazykem, kombinujícím prvky tehdejšího často používaného frázovitého stylu s přirozeným a čistým jazykem... „*Jakákoli vize potřebuje k životu trvalou konfrontaci s alternativními vizemi, aby se mohla vyvíjet, korigovat a prohlubovat. Pluralitu možných budoucností tedy nepotřebujeme jen pro zjišťování ušlých zisků, ale i pro udržování přitažlivé síly té vize, které věříme a která nás proto motivuje. Ztráta kritické víry budoucnost je jedním z nejhlubších projevů morální devastace společnosti. Smrtí vize je to, že se místo vnitřní motivační síly stává posměšně komentovanou oficiální utopií. Jakákoli vize však začíná umírat již v okamžiku, kdy vypálí svůj první cenzurní, nikoli argumentačním, výstřel vůči alternativním vizím. Jak kdysi poznamenal Marx, ke klacku sahá ten, komu došly ideje.*“⁶⁵ Poprvé se v něm hovoří i o pluralitě možných budoucností, což bylo do té doby zcela nepředstavitelné. Je to text na hranicích tolerovaného, který velmi dobře ukazuje, jak daleko bylo možné v té době zajít s pojmenováním skutečnosti.

V roce 1990 se Miloš Zeman, čerstvě kooptovaný do Federálního shromáždění jako bezpartijní, jako výborný řečník začal objevoval na nejrůznějších jevištích pražských divadel, která v té době často místo divadelních her nabízela realitu, resp. diskusní večery k probíhajícím politickým, ekonomickým a společenským změnám. V roce 1992 přešel do Sněmovny lidu už jako člen ČSSD a stal se předsedou sociálních demokratů v Praze. Další rok stál v čele celé strany a pravici vyčítal "spálenou zemi; legitimace svých spolustraníků chtěl vázat do lidské kůže z členů ODS". Prostřednictvím této silné rétoriky se už tehdy začal vymezovat i vůči těm novinářům, kteří byli známí jako sympatizanti pravice. považováni za pravičáky, což levici vyhovovalo. Preference sociálních demokratů se mu podařilo vytáhnout ze 6,53 procenta v roce 1992 až na 32,31 procenta v roce 1998. Stojí za připomínku, jak toho dosáhl: „Mister Bonmot“ (termín komentátora B. Pečinky) dovedně spojil

⁶⁵CHYTRÁK.CZ. *Miloš Zeman: Prognostika a přestavba*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostupné z: <http://milos.chytrak.cz/1989/zeman-tm.php>

zmíněnou negativní rétoriku s cílevědomým působením v terénu – mimo jiné projel tehdy zemi autobusem s názvem Zemák. Neustále také pracoval na dalším vylepšování svých rétorických kvalit. Mluvil – a mluví – zásadně bez papíru, a charakterizuje ho silná empatie vůči davu. Vždy rychle pochopil, co chce kdo slyšet, a to mu řekl, i když to třeba nebylo vždycky zcela politicky korektní (viz třeba xenofobní výroky na zahraničních cestách v USA vůči muslimům či řeči o vystěhování Palestinců v Izraeli).

V roce 1998, jak je známo, M. Zeman akceptoval tzv. opoziční smlouvu a také „toleranční patent“ mezi ODS a sociální demokracií. Vzápětí byly zapomenuty frekventované útoky na ODS. Protagonisté opoziční smlouvy se v článku VI. zavázali, že žádná strana nevyvolá hlasování o nedůvěře vládě. Brzy nato se pak projevíly poměrně razantní změny v policii, a to zejména u složek vyšetřujících korupci. Miloš Zeman přitom (ostatně, podobně jako V. Klaus) dodnes opoziční smlouvu horlivě hájí. V poslední knize – rozhovoru Zpověď informovaného optimisty Petru Žantovskému například tvrdí: *„Každá menšinová vláda musí být kryta dokumentem, kterému se u nás říká opoziční smlouva, protože jinak by nemohla vydržet ani jeden den.“*⁶⁶ Není však doloženo, že by podobný dokument existoval v nějaké jiné zemi vyznačující se vyspělou demokracií. Proto, jak tvrdí například publicista K. Hvíždala, s ním měli třeba v anglicky mluvících zemích velké potíže: nedokázali takový protimluv (opoziční – smlouva) ani přeložit.⁶⁷

Zatímco demokratický systém byl pro Miloše Zemana příliš komplikovaný a proto usiloval o jeho všemožné zjednodušení, jeho praktická finanční politika ve výsledku – a zejména ve srovnání s jeho následovníky – například podle ekonoma P. Kohouta zcestná, prostě proto, že se mu podařilo nezadlužit stát a neplýtvat populistickými sliby. Zeman v tomto ohledu zkrátka nezapřel, že je původním vzděláním ekonom a to patří k jeho nesporným výhodám. Naproti tomu důsledkem jím tolik obhajované opoziční smlouvy bylo korupční obsazování straníků do dozorčích rad a představenstev v podnicích se státní účastí i v úřednickém aparátu a postupné převládnutí vlivu regionálních oligarchií – samozřejmě ČSSD a ODS.

⁶⁶ZEMAN, M. *Zpověď informovaného optimisty: rozhovor s Petrem Žantovským*. Praha: Čas, 2012, s. 56. ISBN 978-80-87470-85-5.

⁶⁷HVÍŽDALA, K. *Tři brady a tři tváře Miloše Zemana*. [online]. © 24.1.2013 [cit. 2015-02-18]. Dostupné z: <http://www.denikinsider.cz/karel-hvizdala-tri-brady-a-tri-tvare-milose-zemana>

Zemanova kampaň Čisté ruce z let 1998 až 2000 neuspěla také patrně právě především kvůli opoziční smlouvě. A on sám ani rovněž nikdy nevysvětlil, proč nevyužil spolupráci s opozicí k prosazení zákona o státní službě, který by výrazně oddělil státní úředníky od politiků, a tím znemožnil masovou korupci (Parlament zákon sice schválil, ale odložil jeho účinnost do dalšího volebního období). Opoziční smlouva znamenala exponenciální nárůst politické korupce ve státní správě, na což, koneckonců, poukázala i Evropská unie. Připomeňme jen stručně: aféru dálnice D47 z června 2002, privatizaci farmaceutického průmyslu Sevac/Sevapharma, přestavby ambasad, Karla Srbu a jeho plánovanou vraždu novinářky Sabiny Slonkové, Český dům v Moskvě, gripeny, Lesy ČR...

Ostatně, hodné pozoru je i – přejdeme do současnosti – současné koketování „levicového prezidenta“ například s jedním z „vítězů“ kuponové privatizace Petrem Kellnerem. V živé paměti je přece Zemanova návštěva Číny bok po boku se zmíněným českým oligarchou, v jehož soukromém letadle, resp. letadle jím vlastněné společnosti PPF se pan prezident vracel do ČR. Těžko říci, zda právě proto, aby zahladil toto idologické faux-pas nepromluvil pak v Českém rozhlase o ruských aktivistkách Pussy Riot (s použitím vlastního překladu). Konzervativní Čechy použití vulgárního výrazu prezidentem republiky sice rozhořčilo, ne zrovna malé části společnosti však peprnější výrazy naopak imponují a tito lidé mají M. Zemana za nonkonformního buřiče. Většině ovšem uteklo, co Zeman skutečně řekl: odsoudil členky Pussy Riot, protože jsou obscénní a znesvětily chrám boží, což není úplně pokroková pozice. Vysloužil si za to ovšem obdiv ultrakonzervativního Alexandera Dugina – ne Putina hlavního ideologa, jak jej interpretuje česká žurnalistika, ale spíše hlavního ideologa fašistické opozice, která v současnosti bojuje s ruským prezidentem o moc. M. Zeman se tak svým prohlášením bohužel fakticky přihlásil k těm nejtemnějším proudům současné evropské politiky.

Když vstupoval do prezidentského úřadu, prohlašoval se Zeman za eurofederalistu a chtěl co nejrychleji přijmout společnou evropskou měnu. Nyní se snaží hledat jiné geopolitické spojence, a to především Rusko a Čínu. Nic proti obchodování s těmito zeměmi – stejně s nimi přece obchodují všichni a nemůžou jinak (kvůli ropě a zemnímu plynu na jedné straně, a všemu ostatnímu na druhé). Alarmující je spíš to, jak rychle vzal Zeman za svou i jejich politickou agendu. Prezident je sice znám svými legendárním výroky „jen idiot nemění své názory“, přece však tak prudkou obrátku sotvakdo mohl čekat...

Svým způsobem paradoxní – byť jako msta na ČSSD pochopitelné – bylo v posledních letech i Zemanovo působení ve funkci předsedy Strany práv občanů, která se snažila na politické mapě umístit vpravo od sociální demokracie. Svou aktivitou totiž M. Zeman fakticky přece rozmnožil počet malých stran, o kterých sám kdysi jako předseda sociální demokracie vehementně tvrdil, že každý hlas pro malou stranu, byť se sympatickým programem, je hlas hozený do kanálu, případně pro konkurenci sociální demokracie. Po posledních volbách v roce 2010, kdy se tato strana nedostala do Parlamentu (získala jen 4,33 procenta hlasů), se stal pouze čestným předsedou. Z této pozice se v prezidentském klání dostal do druhého kola přímé volby – a vyhrál. Faktem zůstává, že přes své dobré vlastnosti a nepochybnou politickou zkušenost se M. Zeman ani v současnosti nepřestává vymezovat většinou zásadně negativně. Když mu někdo připomíná sliby či rozpory, dokáže mu s velkou mírou ironie vyjádřit opovržení, jak jsme toho byli opakovaně svědky při jeho veřejných vystoupeních. Jeho slovník ho do značné míry také usvědčuje, jak často se obracel na lidi frustrované, nespokojené, jejichž očekávání a ambice nebyly naplněny. Přirozeně, takových lidí je v souvislosti s dramatickými změnami, k nimž došlo a dodnes dochází v české společnosti po roce 1989, značné množství – a právě tito lidé také zřejmě tvoří významné procento Zemanových sympatizantů. Je tomu tak i proto, že vlády podílející se na změnách vždy nutně – a takřka bez výjimky chybují a nikdy nejsou schopné dodržet vše, co slíbily. Zemanovým uměním je tedy, že svou politickou kompetenci založil na přesné diagnóze stavu společnosti po oné zásadní změně roku 1989. Tím ovšem zároveň akceptoval veřejnou poptávku občanů, kteří buď hledají viníky za svá vlastní selhání nebo se chtěli jen podílet na moci a z toho vyplývajících výhodách.

11 NACIONALISMUS, EXTRÉMISMUS A XENOFOBIE – – NEBEZPEČNÉ PRVKY NEGATIVNÍ A MANIPULATIVNÍ RÉTORIKY

Ožívování českého nacionalismu, nacionalizace české politiky, nacionalistická rétorika českých politických stran, umělé vytváření národních zájmů – to všechno jsou poměrně frekventovaná témata, často diskutována v našich sdělovacích prostředcích. Převládající interpretace, kterou nám nabízejí mnozí publicisté, je přitom taková, že nacionalizace české politiky je produktem volební kampaně. Všeobecně se má zato, že zejména někteří představitelé politických stran rozehrávají nebezpečnou hru s národními zájmy z populistických důvodů. Populismus ovšem žije z obrazů nepřítelů, na kterého může ukázat, označit ho za původce problému, a nabídnout na jeho úkor snadné řešení. A snadno zasažitelným obětím beránkem mohou být právě cizinci/přistěhovalci, etnické nebo sociální menšiny.

S tím úzce souvisí i problematika politického extrémismu, který ovšem může mít více podob a někdy – jak na to upozorňuje Pavel Verner v publikaci *Propaganda a manipulace* – se ovšem také může stát dosti ošidným a manipulačním označením pro nepohodlné politické hnutí.... „V roce 2009 se objevilo a dalo o sobě vědět prostřednictvím televize pár neparlamentních stran, Národní a Dělnická. Obě se programově vymezovaly nacionalisticky, pravicově, také proti nepřizpůsobivým, leč 'evropsky chráněným Romům'. Ve snaze zalíbit se EU se dostaly do rozporu většinové postoje veřejnosti a v médiích deklarované názory reprezentantů společnosti. Projevy pozitivní diskriminace Romů byly patrné (v televizi) již před vstupem České republiky do EU; internetová lidová tvořivost se překládala v komentářích Bruselu podlézavých celebrit jako 'primitivní projevy xenofobie'....“⁶⁸

Nic to však nemění na tom, že kromě názorového zmatku, žel, podporovaného některými médii, se tato problematika naplno projevila právě v souvislosti s volbami do Evropského parlamentu. „Česká republika; práci našim, ne emigrantům.“ Tak znělo například heslo na billboardu jedné z českých stran kandidujících ve zmíněných volbách. Pro přesnost – šlo o hnutí Úsvit přímé demokracie. Plakát doplňovala

⁶⁸VERNER, P. *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita J. A. Komenského, 2011, s 153-154. ISBN 978-80-7452-015-0.

ilustrace, na níž bílé ovce vykopávají z české vlajky ovci černou. Nebyl to bohužel – nejen ve zmíněných volbách, ale i mimo ně, ojedinělý úkaz na české politické scéně. Negativní rétoriku zacílenou na téma migrace zvolila kromě tradičně xenofobního Úsvitu i některé další, spíše středo-levicové politické subjekty.

„Rasistická ovečka“ patří v repertoáru extrémně-pravicových stran k oblíbenému motivu. Před Úsvitem jej jako první použila Švýcarská lidová strana (SVP), nápad si poté v Česku vypůjčila dnes už neexistující, rozpuštěná Národní strana (NS). Zatímco NS doplnila grafiku prohlášením, že jedinou politickou stranou v této zemi, která myslí na budoucnost našich bílých dětí, je strana Národní, Úsvit – přestože zachoval podobně laděný obsah – zvolil poněkud odlišnou rétoriku. *„Nechceme u nás žádné nepřizpůsobivé imigranty, nepřizpůsobivé menšiny ani náboženské fanatiky. Jsme jedinou stranou v České republice, která toto prosazuje a říká narovinu.“*⁶⁹ Takto markantní nadužívání pojmu „nepřizpůsobivý“ lze zaznamenat na stránkách Tomia Okamury, předsedy hnutí Úsvit. Ten vítá návštěvníky a návštěvnice svého webu následovně: *„Říkám Vám jasně: Nechci u nás nepřizpůsobivé menšiny, nechci mešity, nechci zahalené lidi, nechci cizince parazitující na našem sociálním systému – pro Úsvit jsou a budou vždy na prvním místě slušní občané České republiky!“*⁷⁰

Koncept „nepřizpůsobivého“, který v posledních letech zdomácněl v politickém i mediálním diskurzu, je typickým příkladem využívání jinakosti k rozdmýchávání strachu a nenávisti ve společnosti. Onen abstraktní „nepřizpůsobivý“ jakoby ztělesňoval všechno, čím my, tzv. slušní občané, nejsme a rozhodně být nechceme. „Nepřizpůsobivý“ zneužívá sociální systém, zahluje se (zřejmě má co skrývat) a holduje náboženskému fanatismu. Je odchylkou od standardních norem, je „cizí“ a tudíž nebezpečný.

Atmosféra nedůvěry, kterou taková rétorika pomáhá budovat a udržovat, není založená na přímé negativní zkušenosti, ale na iracionálním strachu, který v nás tajemný „nepřizpůsobivý“ vyvolává. Jednodušeji řečeno, rodiče straší děti před spaním obludami ve skříni, aby je udrželi v posteli. Tomio Okamura nás straší „nepřizpůsobivými cizinci“, aby získal preferenční hlasy. Daná paralela samozřejmě není tak jednoduchá a banální. Politické strany se neohánějí „nepřizpůsobivým“

⁶⁹ BLOG.IDNES.CZ, OKAMURA, T. *Islám do ČR nepatří*. [online]. © 11.1.2015 [cit. 2015-02-26]. Dostupné z: <http://okamura.blog.idnes.cz/c/441896/islam-do-cr-nepatri.html>

⁷⁰ dtto co předchozí

s vidinou narůstajícího počtu voličů a voliček, ale spíše přitakávají současnému trendu, který z negativního postoje vůči migrantům a migrantkám dělá úzus.

Český strach z neznámého dobře ilustruje analýza výsledků volební kalkulačky Euvox, kterou vypracoval Sociologický ústav Akademie věd ČR. Jedna z otázek tematizuje výše diskutovaný strach z neznámého a ptá se, zda voliči/ky jednotlivých stran pocítují islám jako hrozbu pro českou společnost. Celkově vnímá islám jako zdroj potencionálního nebezpečí více než polovina českých uživatelů a uživatelky EUvox kalkulačky. Míra pocitu ohrožení je do značné míry ovlivněna politickými preferencemi. Zatímco voličskou základnu Strany zelených nechává islám zcela v klidu, u podporovatelů Úsvitu, Svobodných a ODS vyvolává silné negativní emoce. Korelace mezi politickou příslušností a tolerancí k odlišnému náboženskému vyznání příliš nepřekvapí. Stejně tak nezaskočí věková podmíněnost vztahu k islámu. Ve věkové skupině nad 60 let vnímá islám jako hrozbu 70 % respondentů a respondentek, v mladší věkové skupině 18–29 let to není ani polovina (44 %). I tak jde ale o poměrně vysoké číslo.⁷¹

Zásluhy za naše xenofobní prvenství nepatří pouze populistickým stranám, jako je Úsvit. Jsou to právě ty tradiční a umírněné strany sdružující (rétorikou Tomia Okamury) „slušné“ občany, které posilují negativní tendence ve společnosti. „Nechceme Evropu plnou nepřizpůsobivých imigrantů, kteří na předměstí pálí auta, prodávají drogy a zanášejí k nám mj. radikální islamismus“. Napadá-li vás v této souvislosti Dělnická strana sociální spravedlnosti, nemylte se: s tímto heslem vyrazila do předvolebního boje Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová (KDU-ČSL). Věta o imigrantech, kteří pálí auta a u toho stíhají prodávat drogy, vyvolala v rámci jedné z předvolebních diskuzí nesouhlasné reakce. KDU-ČSL ji proto ze svých webových stránek obratem stáhla.

Posledním příkladem, který dokresluje negativně laděnou předvolební mozaiku, je moderovaný online chat lídra kandidátky ČSSD Jana Kellera na serveru Novinky.cz. Jeden z tazatelů se ptá, jaký je kandidátův názor na imigranty? A svou otázku rozšiřuje: „Často se mluví o tom, že zde dělají práci, kterou našinec dělat nechce. Skutečnost je ale taková, že našinci by ji rádi dělali, problém je mzdové ohodnocení

⁷¹MIGRACEONLINE.CZ. ČERNOHORSKÁ, V. *Strach a hnus v předvolební rétorice aneb poslední ohlédnutí za volbami do Evropského parlamentu*. [online]. © 7.7.2014 [cit. 2015-03-01]. Dostupné z: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna?q=Strach+a+hnus+v+p%F8edvolebn%ED+r%9torice+aneb+posledn%ED+ohl%9dnut%ED+z a+volbami+do+Evropsk%9ho+parlamentu>

*této práce!*⁷² Jan Keller v rámci své odpovědi přichází s „typologií imigrantů“. Dle jeho názoru je můžeme rozdělit do tří kategorií. První kategorii tvoří ti, kteří na území ČR vykonávají vysoce kvalifikovanou práci, druhou představují žadatelé/ky o azyl. Tyto dvě kategorie si dle Kellera, na rozdíl od poslední skupiny, zaslouží náš respekt. *„Naopak třetí skupinu tvoří lidé svázáni s organizovaným zločinem a proti těm bychom měli postupovat přísněji než dosud.“*⁷³ Takže si to shrneme, máme tady tři skupiny migrantů – kvalifikované, dále ty, kterým jde v zemi původu o život a nakonec zločince. Kam zařadit studenty, kteří míří do České republiky, aby zde vzdělání a zmiňovanou kvalifikaci teprve získali? Co s těmi, kteří přicházejí za svojí rodinou? A kam by Keller zařadil migranty, kteří pracují v oblasti stavebnictví, v úklidových firmách, v masážních salónech, vlastní večerky apod.? Shodneme se zřejmě na tom, že i k výkonu těchto povolání je potřeba jistá kvalifikace, ale je natolik vysoká, aby si zasloužili (Kellerovými slovy) náš respekt? Anebo je zařadíme do škatulky organizovaného zločinu a tím pádem je nároku na respekt zbavíme? Příklady „rasistické ovečky“ a „imigrantů pálicích auta“ jsou projevy přímočaré a formy xenofobie. Kellerova „typologie“, navíc pronesená z pozice akademika, je oproti tomu sofistikovaný šach mat. Nejenom že přizívuje neustále omílaný mýtus migranti nám „kradou místa“, ale zároveň kriminalizuje běžnou (a nejvíce zastoupenou) pracovní migraci. Vysoká kvalifikace a ohrožení života v zemi původu se stávají jedinými důvody, pro které můžeme migraci „připustit“. I kdyby vzal Keller studenty a rodinné příslušníky na milost, pro ty, kteří migrují za prací a lepším nebo takovou prací, která nesplňuje Kellerova kritéria, si nezaslouží náš respekt, ani vstřícnost úřadů. Samozřejmě je potřeba vážít politikova slova s tím, že byla pronesena v rámci diskuzního fóra, jehož formát nutí odpovídat rychle a stručně. Na druhou stranu Keller se již dříve vyjadřoval v podobném duchu k tématům migrace v rámci rozhovoru pro MF Dnes. Přestože odmítá populistické proklamace typu, „že se kolem Evropy postaví ostnatý drát“, i v této úvaze zapomíná na tu nejběžnější ekonomickou migraci. Jeho řešení: „snažit se udělat maximum pro to, aby ti lidé neměli důvod utíkat ze svých vlastních zemí“ a odůvodnění „pokud se nestabilizuje prostředí mimo Evropu, budou se sem ti lidé masově hrnout“, opomíjí ty, kteří v České republice nehledají útočiště před nestabilní situací v domovské zemi, ale

⁷² PARLAMENTNÍ LISTY.CZ. *Odložte servítky. Profesor Keller promluvil u Moravce o imigrantech, kvůli kterým evropským chudým nezbude nic.* [online]. © 4.1.2015 [cit. 2015-03-02]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Odlozte-servitky-Professor-Keller-promluvil-u-Moravce-o-imigrantech-kvuli-kterym-evropskym-chudym-nezbude-nic-352768>

⁷³ dtto co předchozí

ekonomickou prosperitu, pochopení nemá.. „Vede to (prý) ke vzniku demagogických hnutí, které staví na argumentaci 'Vy nemáte a jim dávají'. A je velmi těžké jejich argumentům odporovat. 'Když sedím v Evropském parlamentu a poslouchám Marine Le Penovou, tak je velmi těžké jí odporovat.'“⁷⁴ Pomyslnou třešničku rozhovoru pak představuje tvrzení, že islámská migrace představuje bezpečnostní hrozbu a „větší riziko než nová VŘSR“. I kdybychom měli po letmém zhlédnutí Kellerových diskusních příspěvků pochybnosti o jeho vztahu k migračním tématům, zmíněný rozhovor nám dává trochu jasnější představu.

Na závěr nezbyvá než se pokusit zodpovědět otázku, zda v textu zmiňovaným politickým subjektům „vyplatila“ jejich energie investovaná do utužování xenofobie a strachu z migrace. V rámci analýz volebních výsledků byla nejčastěji skloňována nízká volební účast (okolo 18 %), která o vztahu voličů k evropským tématům zřejmě vypovídá více, než samotné výsledky. Nicméně i tak lze konstatovat, že přes poměrně značný důraz na téma migrace, se daná problematika do samotných výsledků příliš nepromítla. Vítěz ANO a následující TOP 09 (obě okolo 16 %) si v rámci předvolební kampaně do EP na xenofobní rétoriku příliš nepotrpěli. U třetí ČSSD (přes 14 %) je pak na diskuzi, nakolik se téma migrace promítlo do voličských preferencí. Obecně lze říci, že i když médii proběhla řada negativně laděných výroků na téma migrace, volebními výsledky hýbala spíše jiná témata.

⁷⁴PARLAMENTNÍ LISTY.CZ. *Odložte servítky. Profesor Keller promluvil u Moravce o imigrantech, kvůli kterým evropským chudým nezbude nic.* [online]. © 4.1.2015 [cit. 2015-03-02]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Odlozte-servitky-Profesor-Keller-promluvil-u-Moravce-o-imigrantech-kvuli-kterym-evropskym-chudym-nezbude-nic-352768>

12 CITLIVÁ MÍSTA POLITICKÉ KOMUNIKACE

Schopnost umět jasně a srozumitelně formulovat sdělení se bezpochyby stala každodenní nutností. Ve světě politiky pak dostává komunikace další rozměry. Dnešní politik by se tak měl nejenom dobře orientovat v politickém prostředí a rozumět mnoha problémům, které život staví před jeho politickou stranu, případně přímo před něj. Zejména z hlediska rétorických schopností tu zároveň vyvstává nezbytnost a) určitého charismatu, b) potřeba navázání kontaktu s lidmi (voliči, sympatizanty) a umění jasně jim předat své „poselství“.

V souvislosti s probíhajícími procesy integrace se také stále intenzivněji objevuje nutnost komunikace na více úrovních – ať už globální či evropské, národní, nebo třeba „jen“ lokální. Je naprosto samozřejmé, že chce-li být politik úspěšný, musí dobře komunikovat – a to nejen se svými voliči, ale právě tak i se svými politickými partnery z opačné strany politického spektra nebo přímo s oponenty.

Už na začátku této práce jsme se – v historických souvislostech – zmínili o tom, že umění komunikace, rétorika a schopnost přesvědčit oponenta patřily k výbavě už antického člověka například ve starověkém Řecku. Povinností a zároveň i právem občana totiž často bývalo obhájit své stanovisko osobně přímo před Senátem; neexistovala možnost nechat se v nějakém sporu zastupovat právně kvalifikovaným spoluobčanem... Trénink těchto schopností by součástí školního vzdělání, a pokud si někdo nebyl jistý, mohl si najmout nanejvýš sofistu a své schopnosti zdokonalovat s jeho pomocí.

Zodpovědnost, kterou měl občan Starověkého Řecka je dnes v moderních zastupitelských demokraciích fakticky delegovaná na politiky. Součástí politické rutiny se proto často stává i mediální trénink, prostě proto, že být dobrým komunikátorem opravdu není nic jednoduchého. Vždyť voličské rozhodování se ne vždy odehrává v poklidu a atmosféře složitého zvažování pro a proti – naopak v zejména dnešní volič se často rozhoduje rychle a jeho rozhodování přitom – to by si měl přiznat každý politik – vůbec nemusí být provázeno analyzováním politických programů; zato však může být ovlivněno pouhými pocity: je nám kandidát sympatický? Můžeme se s ním tedy identifikovat? Nebo v nás naopak vyvolává averzi (špatně mluví, je špatně oblečený) a tudíž nejsme schopni akceptovat jeho sdělení?

Jak je kandidát vnímán? Není bez zajímavosti, jak uvádí L. Nguyen v publikaci nazvané *Efektivní politická komunikace*, že podle psychologů při prvním setkání s nějakým člověkem poněkud překvapivě rozhoduje prvních sedm vteřin! Tak krátká doba nám stačí, abychom si stihli vytvořit hodnotící názor...⁷⁵

Právě tak ovšem může laika překvapit, že se lidé údajně při prvním setkání z padesáti pěti procent soustředí prakticky výlučně na vzhled, třicet osm procent upoutá barva a melodie hlasu, ale jen pouhých sedm procent pozornosti se koncentruje na obsah a způsob formulování sdělení.

To nechává politikovi poměrně malý prostor, kdy nás může zaujmout, i když je samozřejmé, že časem a pochopitelně tím, v jaké míře se ten či onen politik stává známějším, se zmíněný procentuální poměr může měnit. A zase – schopnost koncentrace kupříkladu při sledování zpráv v TV se výrazně nemění. Ale mnoho posluchačů, resp. diváků, se spíše soustředí na to, jak na ně politik působí, eventuálně vyvolává-li v nich jeho sdělení nějaké emoce a jaké, než obsah sdělení samotný.

Zde se pak vytváří prostor pro volební štáby a různé odborné konzultanty, snažící se o co nejlepší prezentaci svého kandidáta, schopného pozitivně oslovit své publikum. Vzpomeňme si tu například na markantní proměnu M. Zemana z „muže z vysočiny“ v nevyžehlené flanelové košili a bačkorách v elegantního státníka v moderním obleku a s neméně elegantními doplňky, jak se prezentoval (nepochybně pod vlivem odborných konzultantů) na fotografii k obálce knihy *Zpověď informovaného optimisty*...

Kandidáti často podstupují různá školení, která se specializují na vystupování jak před voliči a novináři tak například v televizi. Televizní debaty bývají pro politiky často velmi citlivou záležitostí. Doslova učebnicovým příkladem se v tomto smyslu stala prezidentská debata mezi Johnem Fitzgeraldem Kennedym a Richardem Nixonem v roce 1960. Stojí za to se o ní zmínit proto, že jde o fakticky první televizní debatu v historii, která značně ovlivnila celkový volební výsledek. Přibližně třicetiminutový televizní pořad poprvé představil oba kandidáty na úřad prezidenta. Oba politici přednesli svoji řeč a poté odpovídali na dotazy. Došlo i k vzájemné konfrontaci. Zmíněná debata však vešla ve známost především proto, že Kennedy se tehdy prezentoval jako kandidát přinášející změnu; působil svěžím, upraveným dojmem.

⁷⁵NGUYEN, L. *Efektivní politická komunikace*. Praha: Evropské hodnoty, 2009, s 14. ISBN 978-80-904158-3-6.

Richard Nixon měl za sebou dlouhou a vcelku úspěšnou úspěšnou kariéru, kdy působil jako viceprezident ve vládě prezidenta Dwighta Eisenhowera; nicméně v debatě působil nejistě, unaveně a dokonce spíš jako obhájce kroků bývalého prezidenta, než jako kandidát. Byl také po bolestivém chirurgickém zákroku, při debatě musel stát a v sále, kde na něho svítilo několik osvětlovacích lamp, se viditelně potil. Únava, kruhy pod očima a neoholená tvář pak jeho image nijak nepodpořily. V debatě vyhrál Kennedy a Nixon se na dlouhou dobu začal televizi vyhýbat. Je však zajímavé, že volební výsledek byl nakonec velmi těsný, a že lidé, kteří debatu slyšeli v rádiu a neviděli obraz, se domnívali, že úspěšnějším kandidátem byl Nixon.

Televize vstoupila do dějin politických kampaní a již je neopustila. Návnik televizní debaty je náročný proces, ale dnes se stal obligátním procesem, který musí absolvovat lecjaký politik. Dnešní politik se samozřejmě může naučit komunikovat v průběhu několika dní pod supervizí odborníků; a má také k dispozici široké spektrum nástrojů přes televizi, webové stránky, noviny až po vlastní blog.

Kampaně jsou skvěle organizované komplikované mechanismy s velkým týmem lidí, který zajišťuje jejich hladký průběh. Týmy tvoří analytici, strategové, experti na PR, komunikaci s médii, odborníci na fundraising, experti na komunikaci apod. Schopnost oslovit voliče v kombinaci s charismatem pak často představuje vítěznou kombinaci. Navíc lidé si lépe zapamatují, jak se cítili, když politikovi naslouchali, než co jim vlastně sděloval. Lidé se zkrátka rozhodují na základě toho, co se jim líbí, čemu jsou schopni porozumět a s čím jsou schopni se identifikovat: podporujeme to, čemu rozumíme.

V kampani i v politice by mělo být klíčové sdělení. Jak ale zajistit, že se „poselství“ skutečně dostane k adresátovi – voliči? Nejprve je nezbytné si uvědomit, že posluchači nejsou hloupí. Politik by nikdy neměl podceňovat toho, ke komu hovoří. Musí ovšem současně počítat s faktorem stresu. Všichni přece jinak reagujeme, jsme-li unavení, nebo podráždění. Proto je dobré, snažit si zachovat odstup od jistých situací a za každých okolností si udržet jasnost a srozumitelnost projevu. Ani přiznání, že politik něco neví, nemusí být problém – ačkoli to platí spíše jen v teoretické rovině. Mnohá gesta, která používáme, jsou podvědomá, a když jsme unavení či ve stresu, mnohem hůře se kontrolujeme. Posluchač si slova zapamatuje jenom možná, ale největší dojem na něho udělá to, co nebylo vyřčeno. Sdělení proto musí být důvěryhodné, pokud možno odlišné od toho, co lidé slyšeli už posté, srozumitelné

a silné. A v neposlední řadě též „komunikovatelné“ skrze dostupná média a komunikační nástroje.

Shrnutí: politika v dnešní době nemůže fungovat bez komunikace, která zároveň umožňuje politikům dobře tlumočit a vysvětlovat jejich cíle a kroky. Jsou to dva vzájemně se ovlivňující procesy, které mají, aniž si to uvědomujeme, mimořádný dopad na náš každodenní život, a které nás ovlivňují. Volič by neměl zůstat stranou tohoto procesu, ba právě naopak se do něho zapojit a ovlivňovat tak jak „své“ politiky tak politický život.

ZÁVĚR

V této práci věnované tématu politické, přesněji řečeno volební rétoriky českých politiků po roce 1989, jsme si vzali za cíl zmapovat počáteční stav rétoriky v rodícím se stádiu českého demokratického systému; ovšemže nikoli bez vazeb jak na předcházející období zakotvené ve zcela odlišných společensko-politických okolnostech, nýbrž i na to, jak ony okolnosti ovlivnily politickou rétoriku v podmínkách zcela nových, v periodě čítající přibližně poslední dvě desetiletí.

S ohledem na to, že studium na Univerzitě J. A. Komenského se snaží svým frekventantům poskytnout pokud možno co nejširší „záběr“ a vzhled do humanitních oborů tak či onak se dotýkajících i například historie a filozofie, pojala tato práce alespoň v úvodu promítnout nabyté znalosti také do poměrně obsáhlé kapitoly zabývající se historickými a filozofickými souvislostmi rétoriky jako takové, včetně jejich historických kořenů. Práce se snaží – byť ve stručnosti – zachytit historický význam rétoriky, jejího postavení v antické společnosti a vřazení do antického vzdělávacího systému.

V několika málo odstavcích jsme se rovněž snažili načrtnout osobnost známého, historicky doloženého rétora Démosthénea, a to především proto, abychom na příkladu jeho vystupování zmínili i možnou dvojakost rétoriky, včetně toho, že řečníkův projev může být přijímán nejednoznačně a vyvolat tak někdy i neočekávané důsledky.

Věnovali jsme se však i některým příkladům z doby takřikajíc moderní a do jisté míry jsme rozebrali také současný jev, který bývá někdy v souvislosti s řečnickými schopnostmi toho či onoho politika relativně málo zdůrazňován, resp. zůstává v pozadí, a to – reálně vzato – vlastně jistá „neautentičnost“ rétora v tom smyslu, že valná většina politiků dnes pracuje v úzkém kontaktu s odborníky z nejrůznějších oborů, včetně komunikace, psychologie, public relations, marketingu – a také s odborníky, kteří fakticky jejich projevy přímo tvoří. Tématu kooperace politika s odborným týmem je ostatně zčásti věnována samostatná kapitola týkající se politické komunikace.

Práce se v dalších kapitolách po úvodu snaží stručně zachytit první kroky nově se zrodivších politických uskupení po „Sametové revoluci“, zaměřených na provedení nezbytných změn vedoucím k prvním postkomunistickým volbám, přičemž se v kapitole

tomuto tématu věnované orientuje i na zachycení atmosféry jednání politických subjektů a také na ukázky dobově podmíněné rétoriky hlavních politických aktérů a jejich logicky zdůvodněných proměn.

Do této práce jsme rovněž zařadili kapitulu týkající se mediální reflexe počátků „Sametové revoluce“ a první poloviny 90. let a i v této úvaze jsme se snažili nacházet souvislosti s vyvíjející se rétorikou českých politiků.

Další z kapitol usilují o zmapování volební rétoriky hlavních českých politických stran, jak se projevovala jednak ve vystoupeních konkrétních politiků a jak rezonovala ve volebních programech v průběhu minulých let.

Zabývali jsme se dále obsáhlejšími ukázkami rétoriky dvou předních českých politiků a snažili jsme se zachytit specifické rysy této rétoriky vycházející ze známé a víceméně trvalé kontroverze dvou zmíněných osobností.

Součástí této práce je rovněž pokus o samostatný „rétorický“ portrét dalšího z výrazných českých politiků – M. Zemana. S ohledem na riziko „manipulativní“ rétoriky jsme se rozhodli zachytit (v daném případě výjimečně s akcentem na ty politické strany, jež jinak nejsou ve fokusu zájmu a zadání této práce) také vypjatou, nacionalismem a extremismem silně motivovanou rétoriku, jež výrazně zazněla ve volební kampani voleb do Evropského parlamentu.

Tato diplomová práce měla za cíl sledovat vývoj volební rétoriky zejména tří hlavních českých politických stran, tj. ODS (přetransformované z Občanského fóra) ČSSD a konečně, staronové KSČM. Studium příkladů volební rétoriky, ať prezentované v přímých projevech a vystoupeních politiků reprezentujících zmíněné politické strany, nebo například ve volebních programech, nás vede ke značně skeptickému závěru – totiž, zda vůbec lze předvolební rétoriku politických stran brát vážně. V té souvislosti je důležité si vždy zapamatovat, jak které vlády, jež ve volbách zvítězily, popřípadě vládly ve vzniklé koalici, skutečně vládly a jakých výsledků dosáhly v porovnání s předvolebními sliby. Jak víme, platí zde staré, ověřené pravidlo, že ve sféře politiky se nejrychleji zapomíná, resp. že pro politického kandidáta je nebezpečné říkat věci, které si lidé zapamatují. Zde možná stačí připomenout situaci po těch volbách, kdy pravicová vláda fakticky vládla s podporou politického subjektu, jenž ani nebyl zvolen do Sněmovny v řádných demokratických volbách (strana LIDEM), což představovalo jev v demokracii málo vídaný. Vzpomeňme, jak se v týchž volbách ODS prezentovala jako strana rozpočtové odpovědnosti, zatímco koaliční TOP 09 dokonce v rámci své kampaně neváhala rozesílat známou složenku s vyznačením

vnitřního dluhu státu na hlavu. Jde o to, že společnost byla pod vlivem „rétoriky o veřejném dluhu“ přičemž ovšem kromě finančních odborníků patrně nikdo z běžných lidí nechápal ani příčinu onoho zadlužení, ani to, jak se takový dluh tvoří. Využívalo se to v podstatě k jakémusi členění volebního potenciálu, a to pomocí jednoduše znějící rétoriky, v níž byla levice ztotožňována se zvyšováním dluhu, zatímco pravice s jeho snižováním a odpovědností.

Pokud jde o ODS – jde pouze o jeden příklad za mnohé jiné, zmíněné v této práci. Tak či onak, je prokazatelným faktem, že po etapě volebních úspěchů následoval víceméně setrvalý pokles volebních výsledků, odliv voličů i členské základny.

Poměrně malá „čitelnost“ patří už řadu let polistopadového vývoje k charakteristickým rysům ČSSD. Samozřejmě, že ve volební rétorice této strany rezonovala sociálně citlivá témata, na druhé straně však ČSSD především po volbách v roce 2010 do jisté míry podlehl nástrahám „veřejné debaty“, kterou představují například nadužívané pojmy „transparentnost“ a „přímost“. „Boj s korupcí“ – bohužel, ovšem spíše boj verbální – se pro ČSSD stal předmětem střetu s pravicovými stranami, slovo „transparentnost“ základním pojmem jejího počínání. Otázka, zda při dodržení transparentnosti a po (eventuálním) odstranění korupce se takélepší systém demokracie nezazněla však v žádných debatách a projevech politiků ČSSD. Jestliže – v rámci proměn volebních kampaní – popové zpěváky a představitele šoubyznysu nakonec nahradili filozofové a sociologové (např. V. Bělohradský nebo J. Keller), bylo to možná straně ku prospěchu; nevylučuje to však otázku, zda i v tomto případě fakticky nejde jen o méně nápadnou formu klientského vztahu s problematickým výsledkem...

Co se týče KSČM, v jejím polistopadovém vývoji – a stejně tak v rétorice jejích vůdčích představitelů – se od počátku odrážel jednak poněkud ukřivděný tón, paradoxně možná způsobený nedostatečně radikálním postojem nových demokratických struktur vůči existenci této strany, a kromě toho lze volební rétoriku komunistů od počátku prakticky až dodnes charakterizovat jako rétoriku argumentačně i výběrem slov kotvící stále ještě spíše ve 20. či možná dokonce 19. století. KSČM ztratila mnoho sympatií také faktickou neschopností využít například některé z volebních kampaní k formulaci určitého druhu zřetelné omluvy za „hříchy minulosti“. Z občasných vystoupení příslušníků skupinky, která v jistém ohledu vyznává obdiv k neostalinismu či K. Gottwaldovi sice vyplývá, že v této straně existují i radikálové,

plédující pro třídní boj násilnými prostředky. Objektivně je však nutno uvést, že oficiálně se KSČM od těchto projevů distancuje. Rovněž je třeba konstatovat – a to na adresu někdy až příliš vypjaté antikomunistické rétoriky pravice, že komunistické strany jsou v Evropě poměrně běžně zastoupeny v národních parlamentech a v té či oné míře se podílejí na vládách. V tomto smyslu zůstává otázkou – a to jsme se v této práci rovněž snažili naznačit, zda extrémně pravicová rétorika svým často primitivním antikomunistickým slovníkem ve skutečnosti nesimuluje jiné, z hlediska vývoje české politiky a společnosti zásadnější problémy.

Obecným závěrem této práce z hlediska jejího zadání, tj. důrazu na vývoj volební rétoriky hlavních politických stran, je konstatování, že bez ohledu na tu či onu stranu fakticky v období posledních dvaceti let nedošlo k výrazným kvalitativním změnám rétoriky. Jestliže jsme např. označili rétoriku dvou hlavních českých politických protagonistů a zároveň odpůrců za kontroverzní, je zároveň třeba říci, že to v daných podmínkách byla pořád ještě rétorika prodchnutá slušností a dokladovatelná většinou silnými, vědecky či filozoficky podloženými argumenty. To však od jisté doby, resp. od doby úmrtí jednoho ze zmíněných aktérů, už nějakou dobu neplatí. Některé ze symptomů – jež jsme se snažili podchytit i v této práci – nasvědčují spíše tomu, že politická rétorika současnosti se příliš často zvrhává jen na usilovné hledání a pojmenování nepřítele, na osobní, často velmi nevybíravé útoky, na manipulování názorů veřejnosti, resp. voličů a, v neposlední řadě, též na jazykovou a stylistickou nedostatečnost.

Seznam použitých zdrojů

Seznam použitých českých zdrojů

BECK, G. *Zakázaná rétorika, 30 manipulativních technik*. 5. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, s 120. ISBN 978-80-247-1743-2.

HAVEL, V. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991, s. 40. ISBN 80-207-0330-6.

HAVEL, V. *NATO, Evropa a bezpečnost demokracie: výběr z projevů, článků a rozhovorů 1990-2002*. Pardubice: Theo, 2002, s. 6. ISBN 80-238-9512-5.

HAVEL, V. *Vážení občané (Projevy červenec 1990–červenec 1992)*. Praha: Lidové noviny, 1992, s. 16–18. ISBN 80-71006-065-8.

GJURIČOVÁ, A. *Rozdělení minulostí*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011, s. 17. ISBN 9788087490037.

KLAUS, V. *4 Rok – málo či mnoho v dějinách země?* Praha: Repro – media, 1993, s. 13. ISBN 80-900030-9-5.

KRAUS, J. *Rétorika – disciplína moderní. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. 1974, roč. 35, č. 2, s 136. ISSN 0037-7031.

KRAUS, J. *Rétorika v evropské kultuře*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 3. ISBN 9788024620015.

MAJEWSKI, P. *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Praha: Conditio Humana, 2014, s. 27. ISBN 9788090532328.

MATUŠKOVÁ, A. *Politický marketing a české politické strany*. Brno: Mezinárodní politický ústav, 2010, s. 13. ISBN 978-80-210-5169.

MĚCHÝŘ, J. *Velký převrat, či snad Revoluce sametová?*. 1. vyd. Praha: Progetto, 1999, s. 14. ISBN 8086366006.

NGUYEN, L. *Efektivní politická komunikace*. Praha: Evropské hodnoty, 2009, s 14. ISBN 978-80-904158-3-6.

Rudé právo (Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech). Praha: Borgis, 31.08.1990, s. 1 a 5. ISSN 1211-2119.

SPÁČIL, D., SÝS K. a kol. *Viděno deseti*. Praha: Futura 2009, s 28.
ISBN 978-80-904471-1-0.

VERNER, P. *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2011, s. 152. ISBN 978-80-7452-015-0.

ZEMAN, M. *Zpověď informovaného optimisty: rozhovor s Petrem Žantovským*. Praha: Čas, 2012, s. 56. ISBN 978-80-87470-85-5.

ŽANTOVSKÝ, P., *Česká politika a média po roce 1989*. Praha: Institut Václave Klause Praha, 2013, s. 3. ISBN 978-80-87806-02-9.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

GOLDBLATT, J. *Special events – the roots and wings of celebration*. Wiley, 2007, s. 470. ISBN 0470144920.

Seznam použitých internetových zdrojů

AKTUÁLNĚ.CZ, MATUŠKOVÁ, A. *Náš volič, náš pán*. [online]. © 17.5.2010 [cit. 2015-02-02]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.cz/blogy/anna-matuskova.php?itemid=9829>

AKTUÁLNĚ.CZ. *Milan Uhde: Skočit Klausovi pro pivo? To byl hovadný průměr*. [online]. © 2014 [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: [http://nazory.aktualne.cz/rozhovory/milan-uhde-skocit-klausovi-pro-pivo-to-byl-hovadny-primer/r~09abe19a68fd11e4aff10025900fea04/](http://nazory.aktualne.cz/rozhovory/milan-uhde-skocit-klausovi-pro-pivo-to-byl-hovadny-prumer/r~09abe19a68fd11e4aff10025900fea04/)

BBC. *Education, education, education*. [online]. [cit. 2014-10-18]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6564933.stm>

BLOG.IDNES.CZ, OKAMURA, T. *Islám do ČR nepatří*. [online]. © 11.1.2015 [cit. 2015-02-26]. Dostupné z: <http://okamura.blog.idnes.cz/c/441896/Islam-do-CR-nepatri.html>

DENÍK REFERENDUM. *Klip Přemluv bábu šlape po demokracii. Šabata: Zelenka se znemožnil*. [online]. © 24.4.2010 [cit. 2015-01-15]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/3133-klip-premluv-babu-slape-po-demokracii-sabata-zelenka-se-znemoznil>

EN.WIKIPEDIA. *Jon Favreau (speechwriter)*. [online]. [cit. 2014-11-10]. Dostupné z: [http://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Favreau_\(speechwriter\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Favreau_(speechwriter))

HAKAUF, M. *Opoziční smlouva: vznik, trvání a její vliv na politický systém a občanskou společnost v České republice*. [online]. © 09.02.2011 [cit. 2014-12-14]. Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/clanek/opozicni-smlouva-vznik-trvani-a-její-vliv-na-politicky-system-a-obcanskou-spolecnost-v-ceske-republice.html>

HOFHANZL, Č. *Jak funguje dnešní politická scéna*. [online]. © 31.5.2004 [cit. 2014-12-12]. Dostupné z: <http://www.konzervativnistrana.cz/nazory/nase-nazory/nazor/article/jak-funguje-dnesni-ceska-politicka-scena.html>

HVÍŽDALA, K. *Tři brady a tři tváře Miloše Zemana*. [online]. © 24.1.2013 [cit. 2015-02-18]. Dostupné z: <http://www.denikinsider.cz/karel-hvizdala-tri-brady-a-tri-tvare-milose-zemana>

CHYTRÁK.CZ. *Miloš Zeman: Prognostika a přestavba*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostupné z: <http://milos.chytrak.cz/1989/zeman-tm.php>

IDNES. *Zeman: Sudetští Němci mohou být za odsun rádi, mohli dostat trest smrti*. [online]. © 23.4.2013 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/rakousko-zeman-sudetsti-nemci-deq/zahranicni.aspx?c=A130423_154317_zahranicni_pul

IREPORTÉR. *Dokument: Z projevu Václava Havla v prosinci 1989*. [online]. ©2009 [cit. 2014-11-12]. Dostupné z: <http://www.ireporter.cz/2009/04/27/dokument-z-projevu-vaclava-havla-v-prosinci-1989/>

JAKL, L. *Jak to bylo se slavnou mobilisací*. [online]. © 30.4.2002 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/2138>

KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. *Projevy*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/projevy#yr1994>

KOHÁK, E. *Otevřený dopis na okraj videoklipu pana Zelenky*. [online]. © 27.4.2010 [cit. 2015-01-15]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/3179-otevreny-dopis-na-okraj-videoklipu-pana-zelenky>

KONZERVATIVNÍ STRANA. *Jak funguje dnešní politická scéna*. [online]. © 2004 [cit. 2014-11-15]. Dostupné z: <http://www.konzervativnistrana.cz/nazory/nase-nazory/nazor/article/jak-funguje-dnesni-ceska-politicka-scena.html>

KLAUS, V. CEP. *Koncept občanské společnosti - Nepřítel svobodného občana?* [online]. 23.1.2012 [cit. 2015-02-14]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/kniha.php?ID=122>

KLAUS, V. *Směřuje Česká republika ke korporativismu?* [online] © 28.7.2001 [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/807>

LIDOVKY.CZ. *Poslední debata Nečase a Paroubka: nesmí se pískat a křičet*. [online]. © 26.5.2010 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/posledni-debata-necase-a-paroubka-nesmi-se-piskat-a-kricet-pz6-/zpravy-domov>

LISTY. *Jak jsme chystali první postkomunistické volby*. [online]. [cit. 2014-10-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=103&clanek=031021>

MIGRACEONLINE.CZ. ČERNOHORSKÁ, V. *Strach a hnus v předvolební rétorice aneb poslední ohlédnutí za volbami do Evropského parlamentu*. [online]. © 7.7.2014 [cit. 2015-03-01]. Dostupné z: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna?q=Strach+a+hnus+v+p%F8edvolebn%ED+r%E9torice+aneb+posledn%ED+ohl%E9dnut%ED+za+volbami+do+Evropsk%E9ho+parlamentu>

NAŠIPOLITICI.CZ, ŠPRINCOVÁ, V. *Co nového přinesly volby 2010?* [online]. © 10.6.2010 [cit. 2015-01-06]. Dostupné z: <http://www.nasipolitici.cz/cs/komentare-tydne/1804-veronika-sprincova-analyza-co-noveho-prinesly-volby-2010>

NOVINKY.CZ. *ČSSD zvažuje zpochybnění voleb, Klaus je šokován*. [online]. © 3.6.2006 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/87104-cssd-zvazuje-zpochybeni-voleb-klaus-je-sokovan.html>

ODS. *Řešení ODS proti dluhům*. [online]. © 7.4.2010 [cit. 2015-01-05]. Dostupné z: <http://ods.cz/volby2010/aktuality-reseni-ODS-proti-dluhum-52.html>

ODS. *Volební program pro senátní volby 1996*. [online]. [cit. 2014-12-18]. Dostupné z: http://www.ods.cz/docs/programy/program_1996s.pdf

PARLAMENTNÍ LISTY. *Bludištěm české politiky*. [online]. © 2005 [cit. 2014-11-15]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=010501>

PARLAMENTNÍ LISTY.CZ. *Odložte servítky. Profesor Keller promluvil u Moravce o imigrantech, kvůli kterým evropským chudým nezbude nic*. [online]. © 4.1.2015 [cit. 2015-03-02]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Odlozte-servitky-Profesor-Keller-promluvil-u-Moravce-o-imigrantech-kvuli-kterym-evropskym-chudym-nezbude-nic-352768>

PEHE, J. *Pátá kolona versus Národní fronta nacionalismu*. [online]. © 20.4.2002 [cit. 2014-12-15]. Dostupné z: <http://www.pehe.cz/clanky/2002/pata-kolona-versus-narodni-fronta-nacionalismu/?searchterm=bene%C5%A1ovy%20dekrety%20%2020>

ROLE A FUNKCE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI. *Srovnání názorů V. Havla a V. Klause na roli občanské společnosti v současné společnosti*. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: http://kovi.wz.cz/me_prace/obcanska_spolecnost.htm

SÄTTLER, R. *Rétorika a verbální charisma*. [online]. © 2010 [cit. 2014-09-14].
Dostupné z: <http://www.robertsattler.cz/firemni-programy/retorika-a-charisma/>

THE GUARDIAN. *Mary Beard - What makes a great speech*. [online]. © 26.02.2011
[cit. 2014-09-14]. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/books/2011/feb/26/kings-speech-oscar-mary-beard>

THE WHITE HOUSE BLOG. *President Obama at the Martin Luther King, Jr. Memorial Dedication: "We Will Overcome"*. [online]. [cit. 2014-10-18]. Dostupné z:
<http://www.whitehouse.gov/blog/2011/10/16/president-obama-martin-luther-king-jr-memorial-dedication-we-will-overcome>

UK SPEECHWRITERS' GUILD. *A review of UK Speechwriters's Guild annual conference 2014*. [online]. [cit. 2014-11-10]. Dostupné z:
<http://www.ukspeechwritersguild.co.uk/>

YOUTUBE.CZ. *Prezidentský duel 17.1.2013*. [online]. [cit. 2014-12-14]. Dostupné z:
<https://www.youtube.com/watch?v=9TSH3911fV8&feature=youtu.be>

ŽÁK, V. (LISTY). *Opoziční smlouva a nulová tolerance*. [online]. [cit. 2014-12-14].
Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=094&clanek=040902>

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Ondřej Mašek

Obor: Sociální a mediální komunikace

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Vývoj volební rétoriky v posledních dvaceti letech

Rok: 2015

Počet stran textu bez příloh: 77

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 17

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 1

Počet internetových zdrojů: 35

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: PhDr. Jana Vlčková, Ph.D.